

ББК 74.266.5
К53

Документи подано станом на 15 липня 2005 р.

Упорядники:
начальник відділу департаменту
загальної середньої та дошкільної освіти МОНУ
Н. В. Бескова;
зав. сектором НМЦ середньої освіти МОНУ
В. М. Проценко

К53 Книга вчителя географії: Довідково-методичне видання / Упоряд. Н. В. Бескова, В. М. Проценко. — Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005.— 288 с.
ISBN 966-670-583-4.

Видання містить чинні нормативно-правові акти вищих органів влади України, Міністерства освіти і науки України у сфері загальної середньої освіти, що регулюють впровадження державних стандартів освіти; методичне забезпечення; оформлення документів про освіту; організацію навчально-виховного процесу; атестацію педагогічних працівників тощо.

Для вчителів географії, студентів педагогічних навчальних закладів, слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти, науково-педагогічних працівників, широкого загалу громадян, які цікавляться питаннями нормативно-правового регулювання середньої освіти в Україні.

ББК 74.266.5

ISBN 966-670-583-4

© Бескова Н. В., Проценко В. М.,
упорядкування, 2005
© ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005
© Жубр М. С., дизайн обкладинки,
2005

ЗМІСТ

ПРО НЕВІДКЛАДНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	8
ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ БАЗОВОЇ І ПОВНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	13
Загальна частина	13
Характеристика освітніх галузей	14
5. Освітня галузь «Природознавство»	14
Основна школа	16
Старша школа	22
Загальноприроднича компонента освітньої галузі	23
ПРО ПЕРЕХІД ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА НОВИЙ ЗМІСТ, СТРУКТУРУ І 12-РІЧНИЙ ТЕРМІН НАВЧАННЯ	30
БАЗОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН	32
БАЗОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ II—III СТУПЕНІВ (розподіл навчального часу між освітніми галузями)	33
ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ТИПОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 12-РІЧНОЇ ШКОЛИ	34
Додаток 1. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (основна школа у структурі 12-річної)	35
Додаток 2. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням мов національних меншин (основна школа у структурі 12-річної)	36
Додаток 3. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням двох іноземних мов (основна школа у структурі 12-річної)	37
Додаток 4. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин	38
Додаток 5. Таблиця розподілу годин на навчальні предмети за рівнями змісту	39
Додаток 6. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа (безпрофільна) у структурі 12-річної)	40
Додаток 7. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної). Природничо-математичний напрям	41
Додаток 8. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної). Природничо-математичний напрям	42
Додаток 9. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної). Природничо-математичний напрям	43
Додаток 10. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної). Суспільно-гуманітарний напрям	44
Додаток 11. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної). Суспільно-гуманітарний напрям	45
Додаток 12. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної). Філологічний напрям	46
Додаток 13. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної). Філологічний напрям	48
Додаток 14. Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної). Технологічний напрям	48

<i>Додаток 15.</i> Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної). Художньо-естетичний напрям	49
<i>Додаток 16.</i> Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної). Художньо-естетичний напрям	50
<i>Додаток 17.</i> Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа (профільна) у структурі 12-річної). Спортивний напрям	51
<i>Додаток 18.</i> Типовий навчальний план однокомплектних загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа в структурі 12-річної). Суспільно-гуманітарний та природничо-математичний напрями	52
<i>Додаток 19.</i> Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням мови національних меншин (старша школа в структурі 12-річної)	53
<i>Додаток 20.</i> Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням двох іноземних мов (старша школа в структурі 12-річної)	54
<i>Додаток 21.</i> Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин (старша школа в структурі 12-річної)	55
<i>Додаток 22.</i> Типовий навчальний план вечірньої (змінної) загальноосвітньої школи. Очна форма навчання	56
<i>Додаток 23.</i> Типовий навчальний план вечірньої (змінної) загальноосвітньої школи. Заочна форма навчання (групові консультації та заліки)	57
<i>Додаток 24.</i> Типовий навчальний план-схема спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв, колегіумів, класів з поглибленим вивченням окремих предметів	58

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ТИПОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНІВ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ШКІЛ З ПОГЛИБЛЕНИМ ВИВЧЕННЯМ ІНОЗЕМНИХ МОВ ТА ПРЕДМЕТІВ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ЦИКЛУ	59
--	-----------

ТИПОВІ НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ШКІЛ З ПОГЛИБЛЕНИМ ВИВЧЕННЯМ ІНОЗЕМНИХ МОВ ТА ПРЕДМЕТІВ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ЦИКЛУ	60
--	-----------

<i>Додаток 1.</i> Типовий навчальний план спеціалізованих загальноосвітніх шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов	62
<i>Додаток 2.</i> Типовий навчальний план спеціалізованих загальноосвітніх шкіл музичного профілю	64
<i>Додаток 3.</i> Типовий навчальний план спеціалізованих загальноосвітніх шкіл художнього профілю	66

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В СТАРШІЙ ШКОЛІ.	68
---	-----------

Концепція профільного навчання в старшій школі	69
Вступ	69
I. Сутність, мета і принципи організації профільного навчання	73
II. Структура профільного навчання	75
III. Форми організації профільного навчання	77
IV. Допрофільна підготовка	79
V. Умови реалізації концепції.	79
<i>Додаток.</i> Структура профільного навчання	81

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ТИПОВОГО ПОЛОЖЕННЯ ПРО АТЕСТАЦІЮ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ УКРАЇНИ (ІЗ ЗМІНАМИ, ВНЕСЕНИМИ ЗГІДНО З НАКАЗОМ МІНОСВІТИ N 419 ВІД 01.12.98)	82
---	-----------

ТИПОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ПРО АТЕСТАЦІЮ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ УКРАЇНИ	83
I. Загальні положення	83
II. Педагогічні працівники, які підлягають атестації	84
III. Види атестації та її періодичність	86
IV. Кваліфікаційні категорії та педагогічні звання	87
V. Загальні вимоги до кваліфікаційних категорій та педагогічних звань	88
VI. Атестаційні комісії	91
VII. Повноваження атестаційної комісії	91
VIII. Порядок проведення атестації	93
IX. Реалізація рішень атестаційної комісії	95
<i>Додаток до типового положення про атестацію педагогічних працівників України.</i>	97
Атестаційний лист	97
ШКІЛЬНА ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА У 2005–2006 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ	99
ГЕОГРАФІЯ	112
ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО НАВЧАЛЬНІ КАБІНЕТИ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	116
ПОЛОЖЕННЯ ПРО НАВЧАЛЬНІ КАБІНЕТИ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	117
1. Загальні положення	117
2. Мета, завдання та основні форми організації навчальних кабінетів	117
3. Типи навчальних кабінетів	118
4. Матеріально-технічне забезпечення навчальних кабінетів	119
5. Навчально-методичне забезпечення навчальних кабінетів	122
6. Оформлення навчальних кабінетів	123
7. Керівництво навчальним кабінетом	124
<i>Додаток 1. До п. 4.9 Розділу 4 положення.</i>	126
Форма інвентарної книги	126
<i>Додаток 2. До п. 4.10 Розділу 4 положення.</i>	126
Форма матеріальної книги	126
БАЗОВИЙ ПЕРЕЛІК ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ТА ОБЛАДНАННЯ НАВЧАЛЬНОГО І ЗАГАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КАБІНЕТІВ ГЕОГРАФІЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	127
КАЛЕНДАРНЕ ПЛАНУВАННЯ ДО КУРСУ ГЕОГРАФІЇ	132
6 КЛАС. Загальна географія	132
7 КЛАС. Географія материків і океанів	136
8 КЛАС. Фізична географія України	140
9 КЛАС. Економічна соціальна географія України	145
10 КЛАС. Економічна і соціальна географія світу	151
ПРОГРАМА З ГЕОГРАФІЇ ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ (на 12-річну школу)	154
6 КЛАС. Загальна географія	154
7 КЛАС. Географія материків і океанів	161
8 КЛАС. Фізична географія України	169
9 КЛАС. Економічна і соціальна географія України	178
10 КЛАС.	188
ПРО ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ ТА НАВЧАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	195
ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ДЕРЖАВНУ ПІДСУМКОВУ АТЕСТАЦІЮ УЧНІВ (ВИХОВАНЦІВ) У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ	200

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ДЕРЖАВНУ ПІДСУМКОВУ АТЕСТАЦІЮ УЧНІВ (ВИХОВАНЦІВ) У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	201
Загальні положення	201
1. Проведення атестації	201
2. Державні атестаційні комісії	202
3. Атестація у початковій школі	204
4. Атестація в основній школі	204
5. Атестація у старшій школі	205
6. Атестація екстернів	207
7. Атестація за результатами річного оцінювання	208
8. Апеляційні комісії. Подання та розгляд апеляцій	209
9. Контроль за дотриманням вимог проведення атестації	209
ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПРАВИЛ ПРОВЕДЕННЯ ТУРИСТСЬКИХ ПОДороЖЕЙ З УЧНІВСЬКОЮ ТА СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ УКРАЇНИ	210
ПРАВИЛА ПРОВЕДЕННЯ ТУРИСТСЬКИХ ПОДороЖЕЙ З УЧНІВСЬКОЮ І СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ УКРАЇНИ	211
1. Загальні положення	211
2. Повноваження адміністрації навчальних закладів та інших організацій освіти, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю	214
3. Вимоги щодо формування туристських груп учнівської та студентської молоді	215
4. Обов'язки і права керівника та заступників керівника туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді	220
5. Обов'язки та права учасника туристської подорожі з учнівською та студентською молоддю	225
6. Оформлення маршрутної документації на проведення туристських подорожей з активними способами пересування з учнівською та студентською молоддю	226
7. Заключні положення	227
<i>Додаток 1.</i> До пункту 1.6. Основні нормативи спортивних туристських походів	228
<i>Додаток 2.</i> До пункту 3.1. Вимоги щодо досвіду та віку учасників, керівників, заступників керівників некатегорійних походів, екскурсій, а також експедицій без активних способів пересування та кількісного складу туристських груп у них	229
<i>Додаток 3.</i> До пункту 3.1. Вимоги щодо туристського досвіду учасників та керівників туристських спортивних походів	230
<i>Додаток 4.</i> До пункту 3.1. Основні вимоги щодо віку та кількісного складу учасників та керівників туристських спортивних походів	231
<i>Додаток 5.</i> До пункту 2.2.3. Журнал реєстрації інструктажу на робочому місці	232
<i>Додаток б до пункту 4.2.1.</i> Журнал інструктажу учнів, студентів, вихованців з техніки безпеки під час трудової і професійної підготовки та при проведенні позашкільних (позанавчальних) заходів	232
ГЕОГРАФІЧНИЙ МАЙДАНЧИК	233
Організація і обладнання шкільного географічного майданчика	234
Найважливіші саморобні метеорологічні прилади та поради до обладнання ними географічного майданчика	235
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОГО ОЦІНЮВАННЯ ТА МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ОСВІТИ	240
ПОРЯДОК ЗОВНІШНЬОГО ОЦІНЮВАННЯ ТА МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ОСВІТИ	242
ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС «УЧИТЕЛЬ РОКУ».	245

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС «УЧИТЕЛЬ РОКУ»	245
ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО КЛАСНОГО КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.	248
ПОЛОЖЕННЯ ПРО КЛАСНОГО КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	249
1. Загальні положення	249
2. Організація діяльності класного керівника	250
ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ВСЕУКРАЇНСЬКІ УЧНІВСЬКІ ОЛІМПІАДИ З БАЗОВИХ І СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН, ТУРНІРИ, КОНКУРСИ-ЗАХИСТИ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБИТ ТА КОНКУРСИ ФАХОВОЇ МАЙСТЕРНОСТІ.	253
ПОЛОЖЕННЯ ПРО ВСЕУКРАЇНСЬКІ УЧНІВСЬКІ ОЛІМПІАДИ З БАЗОВИХ І СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН, ТУРНІРИ, КОНКУРСИ-ЗАХИСТИ НАУКОВО- ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБИТ ТА КОНКУРСИ ФАХОВОЇ МАЙСТЕРНОСТІ	254
1. Загальні положення	254
2. Проведення олімпіад, конкурсів і турнірів	257
3. Учасники олімпіад, конкурсів і турнірів.	264
4. Нагородження учасників олімпіад, конкурсів і турнірів.	268
5. Оргкомітети олімпіад, конкурсів, турнірів	270
6. Журі олімпіад, конкурсів, турнірів	273
7. Робочі групи олімпіад зі спеціальних дисциплін і конкурсів фахової майстерності	273
8. Порядок визначення кількісного складу команд	274
9. Фінансування олімпіад, конкурсів і турнірів.	276
<i>Додаток 1.</i> До п.2.4.5. Звіт про проведення III етапу всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін у ___/___ навчальному році . . .	278
<i>Додаток 2.</i> До п.2.4.5. Заявка на участь команди у IV етапі всеукраїнської учнівської олімпіади	279
<i>Додаток 3.</i> До п.2.4.5. Заявка на участь учнів професійно-технічних закладів освіти	280
ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПОХВАЛЬНИЙ ЛИСТ «ЗА ВИСОКІ ДОСЯГНЕННЯ У НАВЧАННІ» ТА ПОХВАЛЬНУ ГРАМОТУ «ЗА ОСОБЛИВІ ДОСЯГНЕННЯ У ВИВЧЕННІ ОКРЕМИХ ПРЕДМЕТІВ»	281
ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЗОЛОТУ МЕДАЛЬ «ЗА ВИСОКІ ДОСЯГНЕННЯ У НАВЧАННІ» ТА СІРБНУ МЕДАЛЬ «ЗА ДОСЯГНЕННЯ У НАВЧАННІ»	282
1. Загальні положення	282
ПРО ВІДЗНАЧЕННЯ ПРИЗЕРІВ І УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНИХ УЧНІВСЬКИХ ОЛІМПІАД ТА ЇХ УЧИТЕЛІВ	283
ПОЛОЖЕННЯ ПРО НАГРУДНИЙ ЗНАК «ВІДМІННИК ОСВІТИ УКРАЇНИ»	284
ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПОЧЕСНУ ГРАМОТУ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УКРАЇНИ.	286

Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні

З метою дальшого розвитку освіти в Україні, її інтеграції в європейський освітній простір, а також створення умов для забезпечення доступу громадян до якісної освіти, утвердження високого статусу педагогічних працівників у суспільстві **постановляю:**

1. Кабінету Міністрів України:

1) розробити до 1 жовтня 2005 року концепцію реформування освіти в Україні, враховуючи перспективи інтеграції України до Європейського Союзу;

2) підготувати та подати до 1 листопада 2005 року на затвердження програму роботи з обдарованою молоддю на 2006–2010 роки, спрямовану на створення в Україні сприятливих умов для пошуку, підтримки і стимулювання інтелектуально і творчо обдарованих дітей та молоді, самореалізації творчої особистості в сучасному суспільстві;

3) забезпечити розроблення та затвердити:

- до 1 вересня 2005 року Державну програму інформатизації загальноосвітніх, позашкільних і вищих навчальних закладів на 2006–2007 роки, передбачивши, зокрема, заходи щодо завершення протягом 2006 року комп'ютеризації загальноосвітніх шкіл, забезпечення їх телекомунікаційними засобами виходу до міжнародної інформаційної мережі Інтернет, залучення для цього необхідних коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів;
- до 1 січня 2006 року державну програму «Студентський гуртожиток», спрямовану на поліпшення умов для навчання та проживання студентської молоді;

4) опрацювати і забезпечити реалізацію заходів щодо:

- докорінного поліпшення виховної роботи з дітьми, учнівською та студентською молоддю на основі традицій і звичаїв українського народу, вивчення його історичної та культурної спадщини, формування у підростаючого покоління високої патріотичної свідомості, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, поваги до державних символів України;
- зміцнення демократичних засад в освіті, у тому числі шляхом розвитку учнівського і студентського самоврядування, залучення в установленому порядку дітей та молоді до участі у вирішенні питань місцевого значення;
- здійснення переходу протягом 2005–2006 років до проведення вступних випробувань до вищих навчальних за-

кладів шляхом зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, передбачити відповідне фінансування цих заходів;

- удосконалення системи прогнозування та задоволення потреб суспільства в педагогічних і науково-педагогічних працівниках та запровадження, починаючи з 2005 року, практики укладання тристоронніх угод «студент – вищий навчальний заклад – роботодавець» для осіб, які навчаються за державним замовленням за напрямками і спеціальностями педагогічного профілю;
- запровадження, починаючи з 2005 року, прийому за державним замовленням на денну форму навчання до державних вищих навчальних закладів в обсягах не менше 50 відсотків від загального обсягу прийому громадян із забезпеченням відповідного фінансування;
- створення умов для реалізації громадянами України, які тимчасово або постійно проживають за кордоном, права на повну загальну середню освіту, зокрема шляхом використання технологій дистанційного навчання;
- удосконалення наукового супроводження розвитку освіти, збільшення обсягів фінансування наукових досліджень у цій сфері, видання Академією педагогічних наук України навчальної, наукової та методичної літератури;
- створення національної системи моніторингу якості освіти на основі критеріїв держав-членів Європейського Союзу та забезпечення участі загальноосвітніх навчальних закладів у міжнародних обстеженнях якості освіти;

5) вжити в установленому порядку заходів щодо викоренення хабарництва та інших негативних явищ у сфері освіти, активізувати дії, спрямовані на їх профілактику та запобігання;

6) забезпечувати дотримання вищими педагогічними навчальними закладами квот прийому на навчання сільської молоді;

7) здійснити низку заходів, спрямованих на реалізацію в Україні положень Болонської декларації, зокрема розробити та затвердити нові переліки напрямів (спеціальностей), за якими здійснюватиметься підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, державні стандарти вищої освіти, вирішити питання щодо вдосконалення мережі вищих навчальних закладів, їх підпорядкування та створення в установленому порядку укрупнених регіональних університетів, утворити міжвідомчу комісію з підтримки Болонського процесу в Україні;

8) вирішити до 1 січня 2006 року питання щодо налагодження виробництва та постачання загальноосвітнім, професійно-технічним і вищим навчальним закладам сучасних технічних засобів навчання з природничо-математичних та технологічних дисциплін;

9) удосконалити систему видання навчальної літератури, здійснити заходи щодо підвищення її якості, забезпечення та-

кою літературою навчальних закладів, ефективно використувати виділені для цього бюджетні кошти, забезпечити підготовку та видання комплекту навчально-методичних посібників серії «Бібліотека вчителя» для педагогічних працівників, студентів вищих педагогічних навчальних закладів;

10) забезпечити поетапне підвищення розмірів оплати праці педагогічних і науково-педагогічних працівників з метою приведення їх у 2006 році у відповідність із вимогами статті 57 Закону України «Про освіту»;

11) удосконалити умови оплати праці педагогічних працівників, зокрема щодо встановлення підвищених посадових окладів залежно від кваліфікаційної категорії і педагогічного звання, збільшення розмірів доплат за окремі види педагогічної діяльності;

12) забезпечити виплату доплат педагогічним працівникам позашкільних навчальних закладів у розмірах, визначених статтею 22 Закону України «Про позашкільну освіту»;

13) вирішити в установленому порядку питання щодо встановлення доплати протягом трьох років за першим місцем роботи педагогічним працівникам загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів, розташованих у сільській місцевості;

14) переглянути посадові оклади (ставки заробітної плати) педагогічних працівників шкіл-інтернатів усіх типів і позашкільних навчальних закладів, методистів районних та міських методичних кабінетів, а також керівників дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації з метою залучення висококваліфікованих педагогічних працівників для роботи на цих посадах;

15) збільшити розміри грошових премій переможцям всеукраїнського конкурсу «Учитель року»;

16) опрацювати питання щодо проведення у 2007 – 2009 роках реформи оплати праці працівників освіти;

17) передбачати щорічно під час розроблення проектів законів про Державний бюджет України бюджетні призначення на:

- реалізацію в повному обсязі державних цільових програм у сфері освіти, зокрема Державної програми «Вчитель», Програми «Шкільний автобус», Програми розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002 – 2008 роки, визначивши кошти для цих потреб окремим рядком;
- видання достатньої кількості навчально-методичної літератури, модернізацію матеріально-технічної бази загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів;
- роботу з обдарованою молоддю та розвиток діяльності Малої академії наук України;
- розвиток державних навчальних закладів в обсязі не менше 10 відсотків від загального обсягу асигнувань на освіту;

18) переглянути у тримісячний строк порядок визначення нормативів матеріально-технічного, фінансового забезпечення дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації;

19) удосконалити порядок фінансування позашкільних навчальних закладів, внести в установленому порядку відповідні пропозиції;

20) вирішити в установленому порядку питання щодо збільшення у 2006 та наступних роках бюджетних призначень для надання цільових пільгових державних кредитів громадянам для здобуття вищої освіти;

21) опрацювати питання щодо підвищення з 1 січня 2006 року розмірів стипендіального забезпечення студентів вищих навчальних закладів, передбачивши додаткове збільшення на 10 відсотків стипендій студентам, які навчаються за напрямами та спеціальностями педагогічного профілю;

22) вивчити питання та внести в установленому порядку пропозиції щодо надання, починаючи з 1 січня 2006 року, адресної грошової допомоги випускникам вищих навчальних закладів, які здобули освіту за напрямами і спеціальностями педагогічного профілю та уклали не менше ніж на три роки угоду про роботу в загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах, визначених органами управління освітою;

23) вжити заходів щодо поліпшення умов проживання та запровадження ефективного механізму забезпечення житлом педагогічних і науково-педагогічних працівників, насамперед у сільській місцевості;

24) внести на розгляд Верховної Ради України законопроект щодо встановлення Державної премії України в галузі освіти та почесного звання «Народний вчитель України».

2. Заснувати, починаючи з 2006 року, щорічні стипендії Президента України для переможців Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових навчальних предметів і Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України у розмірі, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Кабінету Міністрів України подати у двомісячний строк проекти положень про порядок призначення зазначених стипендій та передбачати, починаючи з 2006 року, у проектах Державного бюджету України видатки на їх виплату.

3. Міністерству освіти і науки України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям:

- розробити критерії оцінювання якості навчального процесу та здійснювати на їх основі із залученням органів учнівського та студентського самоврядування, батьків,

громадськості моніторинг ефективності діяльності навчальних закладів та визначати їх рейтинг;

- визначити перелік населених пунктів, навчальні заклади яких необхідно в першочерговому порядку забезпечити педагогічними працівниками, та створювати умови для залучення до роботи в них випускників вищих навчальних закладів;
- забезпечити створення належних умов для здобуття якісної освіти дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, та дітьми, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, їх соціальної адаптації;
- вжити заходів щодо розвитку мережі позашкільних навчальних закладів, у тому числі еколого-природничого, науково-технічного, фізкультурно-оздоровчого напрямів, територіальних відділень Малої академії наук України, їх матеріально-технічного забезпечення та фінансування;
- забезпечити ефективне використання інформаційних, зокрема мультимедійних та електронних засобів навчання, створення мережі інформаційного забезпечення сфери освіти, запровадження інтерактивних методів навчання;
- запровадити, починаючи з 2006 року, психолого-педагогічне тестування для вступників до вищих навчальних закладів на напрями і спеціальності педагогічного профілю;
- вжити заходів щодо модернізації матеріально-технічної та навчально-методичної бази інститутів післядипломної педагогічної освіти з метою підвищення ефективності їх діяльності;
- вирішити в установленому порядку питання щодо забезпечення приміщеннями Українського центру оцінювання якості освіти та його регіональних підрозділів;
- забезпечити створення державної бібліотеки педагогічного досвіду, започаткувати видання Книги педагогічної слави України;
- проаналізувати об'єкти незавершеного будівництва державних навчальних закладів та за результатами такого аналізу вжити протягом 2006 – 2008 років заходів щодо завершення будівельних робіт на об'єктах, готовність яких складає понад 70 відсотків;

вирішити в установленому порядку питання про заснування стипендій для переможців II етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України.

Президент України

Віктор ЮЩЕНКО

4 липня 2005 року

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ

базової і повної середньої освіти

Загальна частина

Державний стандарт базової і повної середньої освіти (далі — Державний стандарт) визначає вимоги до освіченості учнів і випускників основної та старшої школи, гарантії держави в її досягненні.

Державний стандарт охоплює Базовий навчальний план, загальну характеристику інваріантної і варіативної складових змісту базової та повної середньої освіти, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Виконання вимог Державного стандарту є обов'язковим для всіх навчальних закладів, що надають загальну середню освіту.

Зміст базової і повної середньої освіти створює передумови:

- для всебічного розвитку особистості і визначається на засадах загальнолюдських та національних цінностей, науковості і систематичності знань, їх значущості для соціального становлення людини, гуманізації і демократизації шкільної освіти, взаємоповаги між націями і народами, світського характеру школи;
- для надання навчанню українознавчої спрямованості, що безпосередньо забезпечується вивченням української мови, української літератури, історії України, географії України, українського мистецтва тощо;
- для індивідуалізації та диференціації навчання, його профільності у старшій школі, запровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій, формування соціальної, комунікативної, комп'ютерної та інших видів компетентності учнів.

Особлива увага приділяється практичній і творчій складовим навчальної діяльності. У державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів зростає роль уміння здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати та оцінювати її, застосовувати способи пізнавальної і творчої діяльності. Між ступенями шкільної освіти забезпечується на-

ступність і перспективність змісту та вимог щодо його засвоєння учнями.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів у Державному стандарті подано за галузевим принципом у семи освітніх галузях: мови і літератури, суспільствознавство, естетична культура, математика, природознавство, здоров'я і фізична культура, технології, що є органічним продовженням змісту відповідних освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти.

Зміст освітньої галузі структурується і реалізується в системі відповідних навчальних предметів та курсів, програми яких затверджує МОН.

Основна школа забезпечує базову загальну середню освіту, що разом із початковою є фундаментом загальноосвітньої підготовки, формує в учнів готовність до вибору і реалізації шляхів подальшого здобуття освіти. Зміст освіти на цьому ступені є єдиним для всіх учнів; особистісно орієнтований підхід здійснюється через варіативність методик організації навчання залежно від пізнавальних здібностей, а також через факультативні курси.

У старшій школі навчання, як правило, є профільним. У зв'язку з цим зміст освіти і вимоги до його засвоєння диференціюються за трьома рівнями: обов'язкові результати навчання, визначені Державним стандартом, профільний, зміст якого визначають програми, затверджені МОН, та академічний, за програмами якого вивчаються дисципліни, що тісно пов'язані з профільними предметами (наприклад, фізика у хіміко-біологічному профілі), а також здійснюється загальноосвітня підготовка учнів, які не визначилися щодо напрямку спеціалізації.

Характеристика освітніх галузей

5. Освітня галузь «Природознавство»

Основною метою освітньої галузі є розвиток учнів за допомогою засобів навчальних предметів, що складають природознавство як наукову галузь, формування наукового світогляду і критичного мислення учнів завдяки засвоєнню ними основних понять і законів природничих наук та методів наукового пізнання, вироблення умінь застосовувати набуті знання і приймати виважені рішення в природокористуванні.

Відповідно до цієї мети в учнів формується система знань з основ природничих наук, необхідна для адекватного світо-

сприймання та уявлення про сучасну природничо-наукову картину світу, вони опановують науковий стиль мислення, усвідомлюють способи діяльності і ціннісні орієнтації, які дають змогу зрозуміти наукові основи сучасного виробництва, техніки і технологій, безпечно жити у сучасному високотехнологічному суспільстві і цивілізовано взаємодіяти з природним середовищем.

Зміст освітньої галузі ґрунтується на принципі наступності між початковою та основною, основною і старшою школою, між загальною середньою і вищою освітою. Зокрема, він враховує природознавчу підготовку учнів початкової школи за змістовими лініями освітньої галузі «Людина і світ». Зміст освітньої галузі в старшій школі ґрунтується на базовій загальноосвітній підготовці учнів основної школи з основ природничих наук. Цим забезпечується наступність навчання в початковій, основній і старшій школах.

Загальними змістовими лініями освітньої галузі є:

- рівні і форми організації живої і неживої природи, які структурно представлені в кожній компоненті освітньої галузі специфічними для неї об'єктами і моделями;
- закони і закономірності природи;
- методи наукового пізнання, специфічні для кожної з природничих наук;
- значення природничо-наукових знань у житті людини та їхня роль у суспільному розвитку.

Зміст освітньої галузі може реалізовуватися як окремими навчальними предметами (астрономія, біологія, географія, фізика, хімія та інші галузі природознавства), що відображають основи відповідних фундаментальних наук, так і завдяки інтегрованим курсам.

Зміст загальноприродничої компоненти забезпечує формування в свідомості учнів основи для цілісного уявлення про природу.

Зміст астрономічної компоненти зорієнтований на забезпечення засвоєння учнями наукових фактів, понять і законів астрономії, методів астрономічних досліджень, усвідомлення ними будови Всесвіту, уявлень про його утворення і розвиток, формування в них наукового світогляду, використання астрономічних знань у практиці, розкриття значення астрономії у цілісному світорозумінні на мегарівні.

Зміст біологічної компоненти зорієнтований на забезпечення засвоєння учнями знань про закономірності функціонування живих систем, їх розвиток і взаємодію, взаємозв'язок із неживою

природою, формування уявлень про природничо-наукову картину живого світу, синтез ідей про живі системи, оволодіння елементами наукового пізнання живої природи, формування складових наукового мислення (класифікація, екологічність, еволюційність і історизм, системність і цілісність), усвідомлення біосферної етики, розуміння необхідності раціонального використання та відновлення природних ресурсів, вироблення навичок застосування знань з біології у повсякденному житті.

Зміст географічної компоненти забезпечує засвоєння знань про компоненти природи, природні ресурси, удосконалення господарської діяльності людини, формування в учнів комплексного, просторового, соціально-орієнтованого уявлення про Землю на основі краєзнавчого, регіонального та планетарного підходів, сучасної географічної картини світу через закономірності розвитку географічної оболонки Землі, усвідомлення цілісного образу своєї країни на основі розгляду та аналізу трьох її основних компонентів — природи, населення і господарства.

Зміст фізичної компоненти створює передумови для забезпечення усвідомлення учнями наукових фактів, ознайомлення з історією розвитку фізичної науки, формування в учнів знання основних фізичних понять і законів, що дають змогу пояснити природні явища і процеси, розвиток експериментальних умінь і дослідницьких навичок, умінь застосовувати набуті знання для розв'язування фізичних задач і пояснення фізичних явищ і процесів, формування наукового світогляду і стилю мислення учнів, уявлення про фізичну картину світу, розкриття ролі знання з фізики в житті людини та суспільному розвитку.

Змістове наповнення хімічної компоненти забезпечує засвоєння учнями знань про речовини та їх перетворення, найважливіші хімічні закони, методи дослідження в хімії, роль хімії в суспільному виробництві та житті людини, розвиток експериментальних умінь та формування на цій основі наукового світогляду, вироблення навичок безпечного поводження з речовинами у буденному житті.

Основна школа

Завданнями реалізації змісту освітньої галузі в основній школі є:

- ознайомлення учнів з науковими фактами природознавства та усвідомлення ними фундаментальних ідей природничих наук;
- оволодіння учнями понятійно-термінологічним апаратом природничих наук, засвоєння предметних знань та усві-

домлення суті основних законів і закономірностей, що дають змогу описати і зрозуміти перебіг природних явищ і процесів;

- набуття учнями досвіду практичної та експериментальної діяльності, застосування знань у пізнанні світу;
- формування в учнів ціннісних орієнтацій на збереження природи, гармонійну взаємодію людини і природи, уміння екологічно виважено взаємодіяти з довкіллям.

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Загальноприроднична компонента освітньої галузі	
<p>Довкілля як частина природного та антропогенного середовища життя людини. Явища природи. Об'єкти природи і штучні системи. Всесвіт. Методи пізнання природи. Загальні закономірності природи. Природничо-наукова картина світу</p>	<p>Уявлення про загальні закономірності природи та природничо-наукову картину світу, загальну будову Всесвіту, цілісність природи. Знання про довкілля людини, його компоненти та взаємозв'язок між ними. Природні та штучні системи. Уміння спостерігати та описувати природні явища, пояснювати на основі загальних закономірностей природи причини їх виникнення</p>
Біологічна компонента освітньої галузі	
<p>Молекулярно-клітинний рівень Особливості хімічного складу живих систем. Загальний план будови клітин еукаріотів</p>	<p>Уявлення про прояв закону збереження енергії в живій природі, про діагностику захворювань людини на основі вивчення клітин та тканин, про складові живлення організмів. Знання про значення неорганічних та органічних речовин в існуванні живої природи, клітину як елементарну структурно-функціональну одиницю живої природи. Уміння виготовляти прості мікропрепарати</p>
Організменний рівень	
<p>Особливості будови, функціонування та розвитку організмів різних царств, їх пристосування до умов середовища. Будова та функції організму людини. Біосоціальна природа людини</p>	<p>Уявлення про організм як відкрити саморегульовану систему, про біологічні основи розмноження, вирощування рослин і тварин та догляд за ними; антропогенез. Знання про будову, функціонування, розвиток та поведінку організмів; принципи роботи регуляторних систем, зв'язок організмів різних царств та екологічних груп із середовищем існування, значення їх в природі, господарстві та житті людини, місце і роль людини в світі. Уміння пояснювати процеси життєдіяльності та основні властивості живих систем, виявляти взаємозалежність організмів та їх пристосованість до умов існування, надавати першу допомогу при нещасних випадках, використовувати знання для ведення здорового способу життя</p>

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Надорганізамені рівні	
Надорганізамені системи: популяція, вид, екосистема, біосфера. Взаємозв'язок організму і середовища. Людина і довкілля	Уявлення про стан довкілля в Україні та її регіонах, про природні та штучні екосистеми. Знання основних типів зв'язків між організмами та середовищем існування, екологічних факторів, значення умов довкілля для життя людини. Уміння виявляти біотичні та абіотичні зв'язки в природі, застосовувати знання про екосистеми у господарській діяльності і охороні природи
Система та еволюція організмів Різноманітність організмів. Еволюція	Уявлення про основи класифікації, сучасну систему органічного світу. Знання характерних ознак організмів основних таксонів різних царств живої природи, їх ускладнення в процесі еволюції, систематичного положення людини в органічному світі. Уміння порівнювати організми різних таксонів, обґрунтовувати значення різноманітності живих організмів у природі та господарській діяльності людини
Методи наукового пізнання	
Спостереження, описовий, порівняльний та експериментальний методи дослідження	Уявлення про джерела отримання біологічних знань, методи вивчення організмів у природі. Знання про призначення збільшувальних та інших приладів (тонометр, термометр, електрокардіограф тощо) у біологічних дослідженнях, правил безпеки під час проведення дослідів. Уміння користуватися збільшувальними приладами, і досліджувати мікро- та макропрепарати, проводити спостереження в природі і лабораторії, порівнювати організми різних таксономічних груп, проводити антропометричні вимірювання, аналізувати фізичний розвиток і фізіологічний стан людини за різними показниками (температура тіла, артеріальний тиск тощо), проводити прості досліді щодо вивчення процесів життєдіяльності організмів
Географічна компонента освітньої галузі	
Географічний простір	
Загальні закономірності географічної оболонки, особливості їх прояву і наслідки в різних оболонках: літосфері, атмосфері, гідросфері, біосфері. Вплив природних факторів та закономірностей на життя і діяльність людей	Уявлення про місце Землі у Всесвіті, вплив Сонця на природу, загальні закономірності просторової організації географічної оболонки. Знання особливостей форми та рухів Землі, структури та особливостей розвитку літосфери, атмосфери, гідросфери, біосфери як складових географічної оболонки. Уміння аналізувати взаємозв'язки між складовими географічної оболонки, наводити приклади взаємного впливу природних умов і діяльності людей

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Регіональні географічні системи	
<p>Материка і океани як складові географічної оболонки, її найбільші азональні комплекси.</p> <p>Основні особливості та взаємозв'язки компонентів природи в межах окремих материків і океанів. Загальні природні закономірності на материках і океанах.</p> <p>Просторова організація географічної оболонки в межах території України і своєї місцевості та її природно-ресурсний потенціал</p>	<p>Уявлення про загальні географічні закономірності на материках і в океанах.</p> <p>Знання основних особливостей та взаємозв'язків компонентів природи в межах материків і океанів, географічних закономірностей та природно-ресурсного потенціалу України і своєї місцевості.</p> <p>Уміння складати географічні характеристики материків і океанів, території України і своєї місцевості, розв'язувати пізнавальні та практичні географічні задачі, застосовувати географічні знання в побуті та повсякденному житті</p>
<p>Просторова організація життя і діяльність людства</p> <p>Материка як заселені частини земної кулі.</p> <p>Населення України та своєї місцевості. Господарська діяльність людини та її наслідки</p>	<p>Уявлення про географічні аспекти населення і господарства на материках та в Україні, про проблеми сталого розвитку.</p> <p>Знання історії заселення материків у зв'язку з природними умовами та напрями господарської діяльності людини на них, особливостей формування державної території та населення України, її сучасні соціально-економічні проблеми.</p> <p>Уміння складати географічні характеристики населення материків і України, визначати, порівнювати й аналізувати основні демографічні та соціально-економічні показники</p>
<p>Методи географії і джерела географічної інформації</p> <p>Об'єкт, предмет та завдання географії.</p> <p>Історія пізнання Землі.</p> <p>Джерела географічних знань та методи географічних досліджень. Геоінформаційні системи.</p> <p>План і карта.</p> <p>Картографічні проєкції.</p> <p>Значення географічних знань</p>	<p>Уявлення про сучасну географічну картину світу.</p> <p>Знання про джерела географічної інформації та її роль в житті людини.</p> <p>Уміння користуватися планами, картами та іншими джерелами географічної інформації, використовувати набуті географічні знання у повсякденному житті, користуватися комплектом приладів та інструментів для пізнання географічних процесів і явищ</p>

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<p>Географічні аспекти взаємодії людини і природи</p> <p>Взаємодія людини і природи, її наслідки. Основні планетарні проблеми, їх глобальність і прояв на окремих материках та на території України.</p> <p>Екологічні проблеми, їх регіональний прояв, шляхи розв'язання. Міжнародна співпраця у вирішенні глобальних проблем</p>	<p>Уявлення про географічні аспекти взаємодії природи і суспільства у минулому та на сучасному етапі.</p> <p>Знання про основні проблеми взаємодії суспільства та природи, їх прояв в межах окремих материків і на території України.</p> <p>Уміння наводити приклади взаємовпливу людини і природи, пояснювати шляхи розв'язання геоекологічних регіональних проблем; виконувати правила поведінки в природі</p>
Фізична компонента освітньої галузі	
<p>Речовина і поле</p> <p>Будова речовини. Будова атома. Радіоактивність.</p> <p>Агрегатні стани речовини.</p> <p>Весвітнє тяжіння.</p> <p>Електричне і магнітне поля. Електромагнітна індукція.</p> <p>Світлове випромінювання. Прямолінійне поширення світла. Відбивання і заломлення світла</p>	<p>Уявлення про атомно-молекулярну будову речовини, дискретність електричного заряду, електромагнітну індукцію, світловий промінь, особливості поширення світла в різних середовищах, активність радіонуклідів.</p> <p>Знання властивостей речовин в твердому, рідкому і газоподібному станах, способів зміни внутрішньої енергії тіла, будови атома, видів радіоактивності, притягання тіл до Землі, прояви електричного і магнітного полів, спектр світла.</p> <p>Уміння розв'язувати задачі на розрахунок характеристик теплових процесів, кількості теплоти згорання палива, побудову зображень, що дають плоске дзеркало та лінзи</p>
<p>Рух і взаємодії</p> <p>Механічний рух. Рівномірний прямолінійний рух. Рух по колу. Коливальний рух.</p> <p>Взаємодія тіл. Сили в природі. Деформація. Тертя.</p> <p>Елементи гідроаеростатики.</p> <p>Механічна робота та потужність. Кінетична і потенціальна енергія.</p> <p>Тепловий рух. Теплообмін. Види теплопередачі.</p> <p>Взаємодія заряджених тіл. Взаємодія магнітів.</p> <p>Постійний електричний струм</p>	<p>Уявлення про різні види механічного руху, гравітаційну та електромагнітну взаємодію, поширення механічних коливань у пружному середовищі, взаємодію заряджених тіл і магнітів, природу електричного струму та його механічну, теплову, хімічну і магнітну дії.</p> <p>Знання основних характеристик механічного руху і взаємодії, видів теплопередачі і параметрів, що їх характеризують, характеристик електричного струму і ділянок кола.</p> <p>Уміння розв'язувати задачі на розрахунок характеристик механічного руху, умову рівноваги важеля, рівняння теплового балансу, коефіцієнт корисної дії механізму чи пристрою, електричних кіл, роботи та потужності електричного струму</p>

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<p>Закони і закономірності фізики</p> <p>Основні фізичні закони, що визначають перебіг механічних, теплових, світлових, електричних і магнітних явищ</p>	<p>Уявлення про загальні закономірності плинущі фізичних явищ різної природи, хід теплових процесів.</p> <p>Знання суті законів: збереження енергії, Архімеда, Паскаля, Гука, Ома для ділянки кола, Джоуля-Ленца, відбивання та заломлення світла; умов рівноваги важеля; рівняння теплового балансу.</p> <p>Уміння застосовувати вивчені закони для пояснення фізичних явищ і процесів та розв'язування задач</p>
<p>Фізичні методи наукового пізнання</p> <p>Експериментальні і теоретичні методи наукового пізнання.</p> <p>Елементи метрології.</p> <p>Методи розв'язування фізичних задач</p>	<p>Уявлення про етапи пізнавальної діяльності в природничо-наукових дослідженнях, елементи метрології.</p> <p>Знання алгоритмів спостереження, проведення досліду, вимірювання.</p> <p>Уміння планувати дослід, складати дослідні установки, вимірювати фізичні величини — довжину, масу, об'єм тіл, густину речовини, температуру тіл, час, період, силу, тиск, силу струму, напругу, електричний опір провідника, оптичну силу лінзи, радіоактивний фон, користуватися вимірювальними приладами, будувати таблиці і графіки, аналізувати та оформляти результати дослідження, розв'язувати фізичні задачі різними методами</p>
<p>Роль фізичних знань в житті людини та суспільному розвитку</p> <p>Фізичні характеристики стану природного середовища.</p> <p>Фізичні основи екології. Фізика і техніки. Фізичні основи сучасних технологій і виробництва. Фізика і науково-технічний прогрес</p>	<p>Уявлення про історичний характер становлення фізичних знань, сфери застосування фізичних знань; про природничо-наукову картину світу.</p> <p>Знання параметрів нормальних умов життєдіяльності людини та її безпеки, допустимих норм забруднення природного середовища та методів його очищення.</p> <p>Уміння застосовувати набуті знання для пояснення практичного використання законів фізики в технічних пристроях, на виробництві, у різних сферах життєдіяльності людини</p>
Хімічна компонента освітньої галузі	
<p>Хімічний елемент</p> <p>Атом. Будова атома.</p> <p>Хімічний елемент.</p> <p>Символи і назви хімічних елементів.</p> <p>Ступінь окиснення.</p> <p>Валентність.</p> <p>Відносна атомна маса.</p> <p>Елементи-органогени.</p> <p>Періодичний закон і періодична система хімічних елементів</p>	<p>Уявлення про стан електронів у атомах, стабільні та радіоактивні нукліди, радіаційну безпеку.</p> <p>Знання будови атома, назв і символів хімічних елементів, періодичного закону, структури періодичної системи, відмінностей елементного складу органічних і неорганічних речовин.</p> <p>Уміння визначати ступінь окиснення елементів у сполуках, складати формули за ступенем окиснення, пояснювати фізичну суть періодичного закону, характеризувати елемент за будовою атома та положенням у періодичній системі</p>

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<p>Речовина Речовина. Молекула. Йон. Хімічна формула. Відносна молекулярна маса. Кількість речовини. Молярна маса. Молярний об'єм. Прості та складні речовини. Будова речовини. Хімічний зв'язок. Основні класи неорганічних речовин. Органічні речовини. Розчини. Електролітична дисоціація</p>	<p>Уявлення про природу хімічних зв'язків, суть процесу розчинення, види розчинів, біологічну роль неорганічних і органічних сполук. Знання йонного, ковалентного та металічного хімічних зв'язків; назв, складу і властивостей основних класів неорганічних сполук; дисоціації речовин у водних розчинах; назв, складу, хімічної будови, основних властивостей найважливіших органічних сполук. Уміння розрізняти фізичні тіла, речовини, матеріали, фізичні та хімічні властивості речовин, прості та складні, органічні та неорганічні речовини; пояснювати властивості речовин на основі їх складу і будови, складати відповідні рівняння хімічних реакцій; робити розрахунки за хімічними формулами, обчислювати масову частку розчиненої речовини</p>
<p>Хімічна реакція Ознаки хімічних реакцій, умови їх перебігу. Типи хімічних реакцій. Рівняння хімічних реакцій</p>	<p>Уявлення про ознаки та умови перебігу хімічних реакцій. Знання основних типів хімічних реакцій. Уміння розрізняти фізичні та хімічні явища, користуватися законом збереження маси речовин для складання рівнянь хімічних реакцій, робити розрахунки за рівняннями реакцій</p>
<p>Методи наукового пізнання в хімії Методи дослідження речовин. Техніка безпеки під час роботи з речовинами</p>	<p>Уявлення про роль експерименту в хімії. Знання правил безпечного поводження з речовинами. Уміння виконувати прості хімічні досліди, виготовляти розчини, спостерігати та описувати спостереження, робити висновки; розв'язувати експериментальні задачі</p>
<p>Хімія в житті суспільства Застосування речовин. Хімічні сполуки і довкілля</p>	<p>Уявлення про вплив хімічних сполук на здоров'я людини та довкілля. Знання основних галузей застосування речовин. Уміння безпечного поводження з речовинами в побуті</p>

Старша школа

У старшій школі зміст освітньої галузі спрямований на системне вивчення основ природничих наук, розвиток здобутих знань і вмінь відповідно до обраного ними рівня програми, поглиблення їхньої компетентності в окремих предметних галузях знань, які визначають їх подальший життєвий шлях (продовження навчання, вибір професії тощо). Опанування змістом освітньої галузі здійснюється на засадах профільного навчання.

Основними завданнями реалізації змісту освітньої галузі в старшій школі є:

- засвоєння учнями змісту навчального матеріалу на рівні теоретичних узагальнень (гіпотез, моделей, концепцій),

законів, теорій тощо), що дають змогу зрозуміти і пояснити перебіг різних явищ природи, наукові основи сучасного виробництва, техніки і технологій;

- оволодіння учнями науковим стилем мислення і методами пізнання природи, формування в них наукового світогляду, уявлень про сучасну природничо-наукову картину світу;
- формування екологічної культури учнів, уміння гармонійно взаємодіяти з природою і безпечно жити у високотехнологічному суспільстві, усвідомлення ціннісних орієнтацій щодо ролі і значення наукового знання в суспільному розвитку.

Загальноприроднична компонента освітньої галузі

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Історія розвитку природознавства. Природничо-наукові теорії як форми наукового знання. Природничо-наукова картина світу, її зв'язок з розвитком технічного прогресу та культури людства. Роль природничо-наукового світорозуміння в духовному та культурному розвитку людини	Уявлення про значення природничо-наукових теорій у формуванні наукової картини світу. Знання основ природничо-наукової картини світу, моделей та систем, природних об'єктів і явищ. Уміння застосовувати основні природничо-наукові знання для пояснення явищ природи, розпізнавати об'єкти природи та штучні системи; використовувати методи дослідження природи
Астрономічна компонента освітньої галузі	
<i>Рух небесних світил</i>	
Небесна сфера. Обертання небесної сфери. Календар. Рух планет Сонячної системи. Рух Сонячної системи в Галактиці. Галактики і Всесвіт	Уявлення про координати світил на небесній сфері, зоряні карти і каталоги, типи календарів. Знання понять — сузір'я, планета, зоря, галактика. Уміння орієнтуватися на місцевості за Сонцем і Полярною зорею
<i>Будова і розвиток Всесвіту</i>	
Сонячна система. Земля, Сонце, зорі, галактика «Молочний шлях», Всесвіт. Теорії виникнення Всесвіту та імовірні сценарії його розвитку. Життя у Всесвіті. Антропний принцип	Уявлення про фізичні характеристики планет Сонячної системи, існування інших планетних систем, еволюцію зір, теорії походження Всесвіту. Знання про вплив Сонця на життя на Землі, можливих сценаріїв розвитку Всесвіту, суті антропного принципу

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<i>Методи астрономічних досліджень</i>	
Телескопи. Дослідження Землі і Всесвіту за допомогою космічних апаратів. Спектральний аналіз в астрономії	Уявлення про сучасні методи астрономічних спостережень, дослідження Всесвіту з використанням спектрального аналізу. Знання основ дії телескопів. Уміння вести прості астрономічні спостереження, користуватися картою зоряного неба
<i>Астрономія в житті людини</i>	
Астрономічні знання і розвиток цивілізацій. Астрономія — передовий рубіж природознавства	Уявлення про розвиток астрономічного знання в різних цивілізаціях; вплив астрономії на культуру та техніку, внесок астрономії в становлення і побудову природничо-наукової картини світу. Значення внеску найвідоміших астрономів у розвиток науки. Уміння розрізняти астрономію і астрологію
Біологічна компонента освітньої галузі	
<i>Молекулярно-клітинний рівень</i>	
Хімічні елементи. Неорганічні та органічні речовини. Основні біохімічні процеси. Клітина як організм і структурно-функціональна одиниця живої природи. Про- і еукаріоти. Неклітинні форми життя	Уявлення про біохімічні реакції; взаємозв'язок клітини як основи цілісного організму, мінливість вірусів, формування стійкості до антибіотиків у бактерій; про причини виникнення хвороб людини. Знання про рівні організації біологічних систем, роль органічних і неорганічних речовин в обмінних речовин, найважливіші біохімічні процеси клітин автотрофних і гетеротрофних, аеробних і анаеробних організмів, основні положення сучасної клітинної теорії. Уміння розкривати значення різних форм життя в природі (про- і еукаріотів, вірусів), запобігати вірусним та бактеріальним хворобам, розв'язувати елементарні задачі з молекулярної біології
<i>Організменний рівень</i>	
Структурна складність і упорядкованість організмів. Організм — відкрита саморегульована система. Властивості організмів. Основні закономірності спадковості та мінливості. Розмноження та онтогенез. Біотехнології	Уявлення про механізми підтримання гомеостазу організму; сучасні біотехнології, позитивні та можливі негативні наслідки їх застосування. Знання основних властивостей організмів, обмінних речовин, енергії, інформації, закономірностей спадковості, мінливості; роль генотипу і середовища існування у формуванні фенотипу; форми розмноження; закономірності онтогенезу, регенерації; життєві цикли організмів, досягнення сучасної генетики, селекції, біотехнології, генетичної та клітинної інженерії. Уміння характеризувати організм як цілісну структурну і функціональну систему, розв'язувати елементарні задачі з генетики, оцінювати небезпечність впливу факторів середовища і власної поведінки на особисте здоров'я та здоров'я наступних поколінь

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<i>Надорганізмені рівні</i>	
<p>Організація та функціонування надорганізменних систем. Вплив діяльності людини на біосферу, його наслідки. Заходи, спрямовані на збереження стану біосфери</p>	<p>Уявлення про раціональне природокористування; підвищення продуктивності штучних екосистем. Уміння застосовувати біологічні знання для пояснення процесів і явищ, оцінювати наслідки впливу людини на природні екосистеми, використовувати екологічні знання у власній діяльності</p>
<i>Система та еволюція організмів</i>	
<p>Сучасна система органічного світу як відображення його історичного розвитку. Еволюційні гіпотези та теорії. Походження людини</p>	<p>Уявлення про розвиток природи у зв'язку з геологічною історією Землі; про походження людини. Знання принципів біологічної класифікації організмів; характеристики виду; сучасної системи органічного світу; гіпотез походження життя на Землі; основних етапів історичного розвитку органічного світу; сучасних еволюційних поглядів. Уміння пояснювати причини біологічного розмаїття та вплив на нього діяльності людини, наслідки його скорочення</p>
<i>Методи наукового пізнання</i>	
<p>Статистичні методи дослідження, моніторинг, моделювання</p>	<p>Уявлення про моніторинг, прогнозування стану екосистем різних рівнів. Знання принципів використання експериментального і статистичного методів та моделювання у вивченні об'єктів живої природи; моральних і соціальних аспектів наукових досліджень. Уміння проводити біологічні спостереження і прості експерименти, оформляти дослідження, аналізувати отримані дані, висловлювати припущення, робити висновки про ступінь їх відповідності результатам дослідження, робити розрахунки показників об'єкта вивчення (варіаційного ряду), будувати графіки (варіаційні криві), користуватися шкільними визначниками біологічних об'єктів</p>
Географічна компонента освітньої галузі	
<i>Географічний простір</i>	
<p>Сучасний етап розвитку географічної оболонки, прояв її закономірностей. Виникнення географічного середовища та його просторово-часова диференціація. Географія світових природних ресурсів, забезпеченість, проблеми і перспективи використання</p>	<p>Уявлення про просторову неоднорідність процесів у географічній оболонці для обґрунтування, прийняття рішень про виробничу діяльність. Знання просторово-часової структури і особливостей розвитку географічного середовища, географії світових природних ресурсів, суті геополітичних, гео економічних і геосоціальних процесів і явищ, що відбуваються в геопросторі світу. Уміння складати характеристики географічних об'єктів</p>

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<i>Регіональні географічні системи</i>	
<p>Закономірності природних умов і ресурсів регіонів та країн світу.</p> <p>Природокористування в епоху науково-технічної революції, виникнення і розвиток світової системи господарства, його регіоналізація.</p> <p>Закономірності територіальної організації господарства в окремих регіонах і країнах світу</p>	<p>Уявлення про регіональний поділ світу.</p> <p>Знання особливостей природних умов і ресурсів та їх вплив на формування господарських комплексів окремих регіонів та країн світу, типів природокористування.</p> <p>Уміння пояснювати причини та виявляти наслідки впливу природних умов на господарський розвиток країн і регіонів, моделювати географічні ситуації регіонального розвитку в умовах глобалізації та інтеграції економічних і соціальних процесів розвитку суспільства</p>
<p>Просторова організація життя і діяльності людей</p> <p>Населення світу, його господарська діяльність, особливості та проблеми територіальної організації</p>	<p>Уявлення про демографічні проблеми світу як складові глобальних проблем.</p> <p>Знання про демографічні, національні, релігійні особливості регіонів світу та їх вплив на формування господарських комплексів і процесів глобалізації.</p> <p>Уміння виявляти взаємозв'язок між розміщенням населення, господарства, природними умовами та екологічною ситуацією на конкретних територіях, застосовувати географічні знання для аналізу сучасних демографічних проблем</p>
<i>Методи географії і джерела географічної інформації</i>	
<p>Географічна картина світу.</p> <p>Антропосфера як об'єкт вивчення географії.</p> <p>Традиційні і нові методи географічних досліджень.</p> <p>Види географічної та картографічної інформації, їх роль в житті людини</p>	<p>Уявлення про сучасну природничо-наукову картину світу та антропосферу як об'єкт вивчення географії.</p> <p>Знання методів географічних досліджень.</p> <p>Уміння застосовувати методи географічних досліджень для характеристики сучасної географічної картини світу</p>
<p>Географічні аспекти взаємодії людини і природи</p> <p>Антропосфера.</p> <p>Сучасний стан географічної оболонки. Геоекологічні проблеми та шляхи їх розв'язання</p>	<p>Уявлення про виникнення і розвиток антропосфери як результат взаємодії суспільства і природи, глобальні геоекологічні проблеми.</p> <p>Знання причин загострення стосунків у системі «людина — суспільство — природа»; сучасного стану антропосфери та шляхів розв'язання геоекологічних проблем.</p> <p>Уміння здійснювати прогноз прояву геоекологічних проблем на різних рівнях (локальному, регіональному, глобальному); проводити нескладні моніторингові спостереження за станом географічного середовища</p>

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Фізична компонента освітньої галузі	
<p>Речовина і поле Гравітаційне поле. Основи молекулярної фізики. Кінетична теорія ідеального газу. Властивості речовини в різних агрегатних станах. Електричні та магнітні властивості речовини. Провідники, напівпровідники та діелектрики. Електромагнітне поле. Характеристики електричного і магнітного полів. Електромагнітна природа світла. Хвильові властивості світла. Світлові кванти. Ядерна модель атома. Спектри випромінювання і поглинання. Модель атомного ядра. Радіоактивність. Ядерні реакції. Елементарні частинки та їх властивості</p>	<p>Уявлення про всесвітнє тяжіння, модель ідеального газу, молекулярну будову рідин, кристалічну будову твердих тіл, механічні, електричні, магнітні, оптичні властивості речовини, електричне і магнітне поля як складові єдиного електромагнітного поля, природу електричного струму в різних середовищах, електромагнітну природу та хвильові властивості світла, світлові кванти, корпускулярно-хвильовий дуалізм, моделі атома і ядра, види радіоактивного випромінювання. Знання основних фізичних величин — кількість речовини, відносна вологість повітря, коефіцієнт поверхневого натягу, електричний заряд, напруженість і напруга електричного поля, електроємність, індуктивність, магнітна індукція, показник заломлення світла, частота і довжина хвилі, енергія зв'язку нуклонів, доза випромінювання, період напіврозпаду. Уміння досліджувати фізичні параметри довкілля, визначати характеристики приладів і установок</p>
<p>Рух і взаємодії Сучасні уявлення про простір і час. Рівномірний і рівноприскорений рухи. Взаємодія тіл. Гравітаційна взаємодія. Рівновага тіл. Перетворення енергії в механічних процесах. Механічні коливання і хвилі. Електромагнітні коливання і хвилі. Вільні та вимушені коливання. Тепловий рух. Температура. Ізопроеци. Теплові машини. Електромагнітна взаємодія. Рух заряджених частинок в електричному і магнітному полях. Електричний струм у різних середовищах. Взаємодія провідників з струмом. Квантові постулати Бора. Сильна і слабка взаємодії. Взаємні перетворення елементарних частинок</p>	<p>Уявлення про види фундаментальних взаємодій, відносність руху, вільне падіння тіл, інертність, способи зміни внутрішньої енергії тіла, необоротність теплових процесів, умови поширення механічних і електромагнітних коливань, електромагнітну індукцію, радіоактивність, механізм випромінювання і поглинання світла, класифікацію елементарних частинок. Знання основних фізичних величин — прискорення, кутова швидкість, період і частота коливань, сила, вага, тиск, імпульс, кінетична і потенціальна енергії, коефіцієнт корисної дії, температура, внутрішня енергія, кількість теплоти, сила струму, напруга, електричний опір, електрорушійна сила, робота та потужність електричного струму, магнітний потік, квант енергії. Уміння вимірювати прискорення вільного падіння, період коливань математичного маятника, силу, тиск, температуру, силу струму, напругу, електричний опір провідника, електрорушійну силу джерела струму, довжину світлової хвилі, досліджувати фізичні параметри довкілля, характеристики приладів і установок</p>

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<p>Закони і закономірності фізики Основні фізичні закони, що визначають перебіг механічних, теплових, світлових, електромагнітних явищ, плин теплових і ядерних процесів</p>	<p>Уявлення про загальні закономірності перебігу фізичних явищ і процесів різної природи, екологічні наслідки природокористування. Знання законів динаміки, всесвітнього тяжіння, збереження імпульсу, збереження енергії; газових законів, першого і другого законів термодинаміки; збереження електричного заряду, Кулона, Ома для повного кола, електролізу, Ампера, електромагнітної індукції, заломлення світла, радіоактивного розпаду; рівнянь рівномірного прямолінійного та рівноприскореного рухів, гармонійних коливань, стану ідеального газу, фотоэффекту, взаємозв'язку маси і енергії; принципу сталості швидкості світла у вакуумі. Уміння застосовувати зазначені закони і закономірності для пояснення фізичних явищ і процесів, розв'язування задач, проведення досліджень</p>
<p>Фізичні методи наукового пізнання Загальна структура наукового пізнання. Експеримент. Гіпотеза. Моделювання. Дослідження. Прямі і непрямі вимірювання. Оброблення та інтерпретація результатів дослідження. Методи розв'язування фізичних задач</p>	<p>Уявлення про структуру наукового пізнання, основні фізичні моделі, науковий стиль мислення, наближений характер вимірювання, екологічні наслідки впливу людини на довкілля. Знання фундаментальних дослідів, основоположних гіпотез і принципів фізики, способів обчислення похибок. Уміння досліджувати фізичні явища і процеси адекватними засобами, використовувати в пізнавальній діяльності алгоритми спостереження, вимірювання; вимірювати відносну вологість повітря, показник заломлення світла; розв'язувати фізичні задачі різними методами</p>
<p>Фізичне знання в житті людини та суспільному розвитку Історія розвитку фізичних теорій. Становлення сучасної фізичної картини світу. Фізичні основи екології. Фізичні методи і засоби вимірювання характеристик довкілля. Фізичні основи техніки, виробництва, сучасних технологій. Фізика і науково-технічний прогрес. Внесок українських вчених у розвиток фізики</p>	<p>Уявлення про природничо-наукову картину світу на різних етапах розвитку науки, місце фізичного знання в суспільному прогресі, фундаментальний і прикладний характер фізичного знання. Знання історії становлення основних фізичних ідей та їх творців, прикладів застосування фізичного знання в різних галузях людської діяльності, безпечних умов життєдіяльності людини. Уміння гармонійно взаємодіяти з навколишнім природним середовищем, приймати екологічно виважені рішення в природокористуванні</p>

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Хімічна компонента освітньої галузі	
<i>Хімічний елемент</i>	
Хімічні елементи у природі. Будова атомів елементів металів і неметалів.	Уявлення про поширення, колообіг елементів у природі, їхню біологічну роль. Знання будови атомів елементів металів та неметалів, особливостей будови атомів Карбону. Уміння складати загальну характеристику елемента
Речовина Неорганічні сполуки елементів металів і неметалів. Органічні сполуки. Рівні організації речовини	Уявлення про багатоманітність, взаємні перетворення неорганічних і органічних речовин, причини цієї багатоманітності; ієрархію рівнів організації речовини. Знання назв, складу, будови, основних властивостей найважливіших сполук елементів металів і неметалів, основних класів органічних сполук, найпоширеніших полімерів. Уміння характеризувати властивості неорганічних та органічних речовин, установлювати причинно-наслідкові зв'язки між складом, будовою і властивостями речовин, складати відповідні рівняння хімічних реакцій
Хімічна реакція Класифікація хімічних реакцій	Уявлення про класифікацію хімічних реакцій за різними ознаками та особливості перебігу хімічних реакцій. Знання основних типів реакцій органічних речовин. Уміння робити розрахунки за рівняннями хімічних реакцій
Методи наукового пізнання в хімії Теоретичні та експериментальні дослідження в хімії. Історія розвитку хімічних знань	Уявлення про форми наукового пізнання (факт, модель, гіпотеза, закон, теорія тощо), внесок вітчизняних і зарубіжних учених у розвиток науки, проблеми сучасної хімії. Знання значення експерименту і теорії у вивченні речовин. Уміння самостійно виконувати хімічні досліді, розв'язувати експериментальні задачі
Хімія в житті суспільства Роль хімії у промисловості та сільському господарстві, розв'язанні глобальних проблем людства, у побуті	Уявлення про значення хімії в житті людини та розвитку суспільного виробництва, у розв'язанні сировинної, енергетичної, екологічної проблем. Знання застосування речовин і матеріалів на їхній основі у різних галузях. Уміння запобігати шкідливому впливу хімічних сполук у повсякденному житті

П О С Т А Н О В А
від 16 листопада 2000 р. № 1717
Київ

**Про перехід загальноосвітніх навчальних
закладів на новий зміст, структуру
і 12-річний термін навчання**

На виконання статей 12, 15 і 31 Закону України «Про загальну середню освіту Кабінет Міністрів України П О С Т А Н О В Л Я Є :

1. Здійснити перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання для учнів, які почнуть навчатися у першому класі 2001 року і в наступні роки, у три етапи:

- перший етап з 1 вересня 2001 р. — у загальноосвітніх навчальних закладах I ступеня;
- другий етап з 1 вересня 2005 р. — у загальноосвітніх навчальних закладах II ступеня;
- третій етап з 1 вересня 2007 р. — у гімназіях, ліцеях, колегіумах, спеціалізованих школах та з 1 вересня 2008 року в інших загальноосвітніх навчальних закладах III ступеня (за винятком учнів, які вступили до першого класу чотирирічної початкової школи у 1999 році).

2. Затвердити Державний стандарт початкової загальної освіти (додається).

Дозволити Міністерству освіти і науки вносити до зазначеного Державного стандарту зміни не принципового характеру. Установити, що до затвердження державних стандартів базової і повної середньої освіти діють навчальні плани та програми, затверджені Міністерством освіти і науки, які прирівнюються до цих стандартів.

3. Міністерству освіти і науки, Академії педагогічних наук, Національній академії наук:

- здійснити протягом 2000–2002 років заходи, спрямовані на оновлення змісту загальної середньої освіти, відповідно до нової структури середньої загальноосвітньої школи, розробити навчальні плани і програми для загальноосвітніх навчальних закладів різних типів;
- забезпечити оновлення змісту, перехід на нову структуру та обсяги підготовки педагогічних кадрів відповідно до потреб системи загальної середньої освіти;

- розробити до 2003 року Державні стандарти базової і повної загальної середньої освіти, спеціальної загальної середньої освіти дітей з особливими потребами;
- запровадити ефективну форму державної підсумкової атестації випускників загальноосвітніх навчальних закладів I, II і III ступенів;
- забезпечити конкурсний відбір підручників, навчальних посібників, іншої навчально-методичної літератури відповідно до нового змісту навчання і потреб загальноосвітніх навчальних закладів;
- вжити заходів до розроблення і впровадження у навчальний процес нових засобів навчання і педагогічних технологій, інформатизації середньої освіти та комп'ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів;
- привести нормативно-правові акти в терміни, визначені пунктом 1 цієї постанови, у відповідність з новим змістом, структурою і 12-річним терміном навчання.

4. Міністерству охорони здоров'я, Міністерству освіти і науки внести до 1 вересня 2001 р. зміни і доповнення до Державних санітарних правил і норм «Устаткування, утримання загальноосвітніх навчально-виховних закладів та організація навчально-виховного процесу».

5. Міністерству фінансів, Міністерству економіки під час формування Державного бюджету України та Державної програми економічного і соціального розвитку України передбачати щороку кошти на забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів підручниками, наочними посібниками, комп'ютерною технікою з відповідним програмним забезпеченням, іншими засобами навчання та навчальним обладнанням.

6. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям:

- розробити за погодженням з Міністерством освіти і науки та затвердити до 1 січня 2001 р. регіональні плани переходу загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання;
- до 1 вересня 2001 р. оптимізувати мережу загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до освітніх потреб населення та соціально-демографічної ситуації в регіоні, розширювати можливості надання учням додаткових освітніх послуг;
- вжити заходів до гарантованого забезпечення підручниками і навчальними посібниками учнів загальноосвітніх навчальних закладів;
- здійснити підготовку і перепідготовку педагогічних працівників для організації навчання в загальноосвітніх навчаль-

них закладах за новим змістом і структурою загальної середньої освіти;

- забезпечити підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення та інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, оснащення їх необхідним обладнанням і устаткуванням.

7. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Кабінету Міністрів України від 5 серпня 1998 р. № 1239 «Про затвердження Базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів» (Офіційний вісник України, 1998 р., № 31, ст. 1187).

Перший
віце-прем'єр-міністр України

Ю.СХАНУРОВ

БАЗОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН

Базовий навчальний план основної і старшої школи охоплює дві складові: інваріантну та варіативну.

Інваріантна складова передбачає дотримання всіма навчальними закладами, що надають загальну середню освіту, єдиних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів. Варіативна складова спрямована на забезпечення індивідуальної орієнтованості змісту освіти.

Під час складання типових навчальних планів для учнів спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв і колегіумів дозволяється перерозподіляти між освітніми галузями до 15 відсотків навчального часу, визначеного інваріантною частиною Базового навчального плану.

Змістове наповнення освітніх галузей інваріантної складової визначається Державним стандартом.

Змістове наповнення варіативної складової формується навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, типу закладу, індивідуальних освітніх потреб учня.

В основній школі навчальні години варіативної складової використовуються головним чином для загальноосвітньої підготовки учнів, індивідуальних занять та консультацій, факультативного навчання.

У старшій школі, у тому числі в сільських однокласних школах, де створюються різнопрофільні навчальні групи учнів, за рахунок варіативної складової здійснюється профільне навчання. Години цієї складової можуть використовуватися також для вивчення предметів за вибором учнів, факультативних занять тощо.

На основі Базового навчального плану МОН розробляє типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів. У типових навчальних планах визначається перелік навчаль-

них предметів і курсів, відповідно до змісту освітніх галузей, кількість годин, відведених на їх вивчення у кожному класі. Типові навчальні плани можуть відображати різні варіанти структурування, інтеграції та розподілу навчального змісту за роками навчання в межах годин, визначених Базовим навчальним планом. На основі типових навчальних планів навчальні заклади складають робочі навчальні плани, в яких конкретизується варіативна складова освіти з урахуванням особливостей організації навчально-виховного процесу.

Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів II—III ступенів *(розподіл навчального часу між освітніми галузями)*

Освітні галузі	Загальна кількість годин								
	II ступінь (5–9 класи)			III ступінь (10–12 класи)			II+III ступені (5–12 класи)		
	тиж- день	рік	від- сот- ків	тиж- день	рік	від- сот- ків	тиж- день	рік	від- сот- ків
Інваріантна складова									
Мови і літератури	42	1470	27	19	665	19	61	2135	23,9
Суспільствознавство	12	420	7,7	10	350	10	22	770	8,6
Естетична культура	8	280	5,1	2	70	2	10	350	3,9
Математика	20	700	13	8	280	8	28	980	11
Природознавство	26	910	16,7	13	455	13	39	1365	15,3
Технології	8	280	5,1	6	210	6	14	490	5,5
Здоров'я і фізична культура	17,5	612,5	11,4	9	315	9	26,5	927,5	10,4
Разом	133,5*	4672,5	86	67	2345	67	200,5	7017,5	78,6
Варіативна складова									
Додаткові години на освітні галузі, предмети за вибором, профільне навчання, факультативи, індивідуальні заняття та консультації	21,5	752,5	14	33	1155	33	54,5	1907,5	21,4
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня	130	4550		90	3150		220	7700	
Разом (загальне навчальне навантаження)	155	5425	100	100	3500	100	255	8925	100

* Години фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» не враховуються в гранично допустимому навантаженні учнів. У загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин, у спеціалізованих школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах дозволяється за рахунок загального навчального навантаження збільшувати гранично допустиме навантаження учнів до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

Н А К А З

м. Київ

№ 132 від 23.02.2004 р.

Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи

На виконання Закону України «Про загальну середню освіту», постанов Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» № 1717 від 16.11.2000 р. та «Про затвердження Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти» № 24 від 14.01.2004 р.

Н А К А З У Ю:

1. Затвердити Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів для основної та старшої школи (додатки 1–24).

2. Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти (Полянський П.Б.), Інституту навчальної літератури (Удод О.А.) та Науково-методичному центру середньої освіти (Завалевський Ю.І.) спільно з відповідними підрозділами Академії педагогічних наук України забезпечити своєчасну підготовку та видання комплекту навчальної літератури для основної та старшої школи.

3. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, відділам (управлінням) освіти районних державних адміністрацій і виконкомів міських рад, керівникам загальноосвітніх навчальних закладів забезпечити необхідні умови щодо поетапного переходу основної і старшої школи на новий зміст та структуру навчання.

4. Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів опублікувати в Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України, газеті «Освіта України», розмістити на сайті міністерства.

5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Огнев'юка В. О.

Міністр

В.Г. Кремень

**Типовий навчальний план
загальноосвітніх навчальних закладів
з українською мовою навчання
(основна школа у структурі 12-річної)**

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах					
		5	6	7	8	9	5–9
Мови і літератури	Українська мова	3,5	3	3	2	2	13,5
	Українська література	2	2	2	2	2	10
	Іноземна мова	3,5	3	3	2	2	13,5
	Зарубіжна література	1	1	1	1	1	5
Суспільствознавство	Історія України	1	1	1	1,5	1,5	6
	Всесвітня історія	-	1	1	1	1	4
	Етика	1	1	-	-	-	2
Естетична культура	Музичне мистецтво	1	1	1	1	-	4
	Образотворче мистецтво	1	1	1	-	-	3
	Художня культура	-	-	-	-	1	1
Математика	Математика	4	4	-	-	-	8
	Алгебра	-	-	2,5	2	2	6,5
	Геометрія	-	-	1,5	2	2	5,5
Природознавство	Природознавство	1	1	-	-	-	2
	Біологія	-	-	2	2	3	7
	Географія	-	2	2	1,5	1,5	7
	Фізика	-	-	1	2	2	5
	Хімія	-	-	1	2	2	5
Технології	Трудове навчання	1	1	2	2	1	7
	Інформатика	-	-	-	-	1	1
Здоров'я і фізична культура	Основи здоров'я	1	1	1	0,5	0,5	4
	Фізична культура	2,5	2,5	2,5	3	3	13,5
Разом		23,5	25,5	28,5	27,5	28,5	133,5
Додатковий час на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації		3,5	3,5	2,5	6,5	5,5	21,5
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		24	25	26	27	28	130
Всього (без урахування поділу класів на групи)		27	29	31	34	34	155

Примітка: Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
з вивченням мов національних меншин
(основна школа у структурі 12-річної)**

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах					
		5	6	7	8	9	5–9
Мови і літератури	Українська мова	3,5	3	3	2	2	13,5
	Іноземна мова	3,5	3	3	2	2	13,5
	Мова національної меншини	2	2	2	2	2	10
	Українська література	2	2	2	2	2	10
	Література*	1	1	1	1	1	5
Суспільство-знавство	Історія України	1	1	1	1,5	1,5	6
	Всесвітня історія	-	1	1	1	1	4
	Етика	1	1	-	-	-	2
Естетична культура	Музичне мистецтво	1	1	1	1	-	4
	Образотворче мистецтво	1	1	1	-	-	3
	Художня культура	-	-	-	-	1	1
Математика	Математика	4	4	-	-	-	8
	Алгебра	-	-	2,5	2	2	6,5
	Геометрія	-	-	1,5	2	2	5,5
Природознавство	Природознавство	1	1	-	-	-	2
	Біологія	-	-	2	2	3	7
	Географія	-	2	2	1,5	1,5	7
	Фізика	-	-	1	2	2	5
	Хімія	-	-	1	2	2	5
Технології	Трудове навчання	1	1	2	2	1	7
	Інформатика	-	-	-	-	1	1
Здоров'я і фізична культура	Основи здоров'я	1	1	1	0,5	0,5	4
	Фізична культура	2,5	2,5	2,5	3	3	13,5
Разом		25,5	27,5	30,5	29,5	30,5	143,5
Додатковий час на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації		1,5	1,5	0,5	4,5	3,5	11,5
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		27	29	31	33	33	153
Всього (без урахування поділу класів на групи)		27	29	31	34	34	155

Примітки: 1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів. 2. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням мови національних меншин може вивчатися інтегрований курс «Література» або окремий курс «Зарубіжна література». 3. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням мови національних меншин за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

Типовий навчальний план
загальноосвітніх навчальних закладів з українською
мовою навчання з вивченням двох іноземних мов
(основна школа у структурі 12-річної)

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах					
		5	6	7	8	9	5–9
Мови і літератури	Українська мова	3,5	3	3	2	2	13,5
	Іноземна мова	3,5	3	3	2	2	13,5
	Друга іноземна мова	2	2	2	2	2	10
	Українська література	2	2	2	2	2	10
	Література*	1	1	1	1	1	5
Суспільствознавство	Історія України	1	1	1	1,5	1,5	6
	Всесвітня історія	-	1	1	1	1	4
	Етика	1	1	-	-	-	2
Естетична культура	Музичне мистецтво	1	1	1	1	-	4
	Образотворче мистецтво	1	1	1	-	-	3
	Художня культура	-	-	-	-	1	1
Математика	Математика	4	4	-	-	-	8
	Алгебра	-	-	2,5	2	2	6,5
	Геометрія	-	-	1,5	2	2	5,5
Природознавство	Природознавство	1	1	-	-	-	2
	Біологія	-	-	2	2	3	7
	Географія	-	2	2	1,5	1,5	7
	Фізика	-	-	1	2	2	5
	Хімія	-	-	1	2	2	5
Технології	Трудове навчання	1	1	2	2	1	7
	Інформатика	-	-	-	-	1	1
Здоров'я і фізична культура	Основи здоров'я	1	1	1	0,5	0,5	4
	Фізична культура	2,5	2,5	2,5	3	3	13,5
Разом		23,5	26	27	28	29	143,5
Додатковий час на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації		3,5	3	4	6	3	11,5
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		24	25	26	27	28	153
Всього (без урахування поділу класів на групи)		27	29	31	34	34	155

Примітки: 1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів. 2. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням двох іноземних мов може вивчатися інтегрований курс «Література» або окремий курс «Зарубіжна література». 3. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням двох іноземних мов за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

**Типовий навчальний план
загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням
мовами національних меншин**

(основна школа у структурі 12-річної)

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах					
		5	6	7	8	9	5-9
Мови і літератури	Українська мова	3	3	2	2	2	12
	Іноземна мова	3	3	2	2	2	12
	Мова національної меншини	3	2	2	2,5	2,5	12
	Українська література	2	2	2	2	2	10
	Зарубіжна література та література національної меншини	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	7,5
Суспільство-знавство	Історія України	1	1	1	1,5	1,5	6
	Всесвітня історія	-	1	1	1	1	4
	Етика	1	1	-	-	-	2
Естетична культура	Музичне мистецтво	1	1	1	1	-	4
	Образотворче мистецтво	1	1	1	-	-	3
	Художня культура	-	-	-	-	1	1
Математика	Математика	4	4	-	-	-	8
	Алгебра	-	-	2,5	2	2	6,5
	Геометрія	-	-	1,5	2	2	5,5
Природознавство	Природознавство	1	1	-	-	-	2
	Біологія	-	-	2	2	3	7
	Географія	-	2	2	1,5	1,5	7
	Фізика	-	-	1	2	2	5
	Хімія	-	-	1	2	2	5
Технології	Трудове навчання	1	1	2	2	1	7
	Інформатика	-	-	-	-	1	1
Здоров'я і фізична культура	Основи здоров'я	1	1	1	0,5	0,5	4
	Фізична культура	2,5	2,5	2,5	3	3	13,5
Разом		26	28	29	30,5	31,5	145
Додатковий час на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації		1	1	2	3,5	2,5	10
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		27	29	31	33	33	153
Всього (без урахування поділу класів на групи)		27	29	31	34	34	155

Примітки: 1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів. 2. У ЗНЗ з навчанням мовами національних меншин за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

**Таблиця розподілу годин на навчальні предмети
за рівнями змісту**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах								
	Рівень стандарту			Академічний рівень			Профільний рівень		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12
Українська мова	1	1	2	2	2	2	4	4	4
Українська література	2	2	2	2	2	2	3	4	4
Іноземна мова	2	2	2	3	3	3	4	4	5
Друга іноземна мова	-	-	-	-	-	-	3	3	3
Зарубіжна література	1	1	1	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	2
Історія України	1	1	2	1	1	2	3	3	4
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1	3	3	3
Громадянська освіта: правознавство	1	-	-	1	-	-	2	2	3
економіка	-	1	-	-	1	-	2	2	3
людина і світ	-	-	1	-	-	1	-	-	2
філософія	-	-	-	-	-	-	2	2	2
Художня культура	1	1	-	1	1	-	4	4	-
Естетика	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Математика	3	3	2	-	-	-			
Алгебра	-	-	-	2	2	2	4	4	4
Геометрія	-	-	-	2	2	2	3	3	3
Астрономія	-	-	1	-	-	1	-	1	1
Біологія	1,5	2	-	1,5	2	1	4	4	4
Географія	1,5	-	-	1,5	1	-	4	4	4
Психологія	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Фізика	2	2	-	3	2	3	5	5	5
Хімія	1	1	-	1	2	1	4	4	4
Людина і природа	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Екологія	-	-	-	-	-	-	2	2	2
Технології	1	1	1	2	2	-	5	5	5
Інформатика	1	1	1	1	1	2	4	4	4
Креслення	-	-	-	-	-	1	-	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	5	5	6
Захист Вітчизни	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-	2	2	-
Разом	24,5	23,5	19	30	30	27,5			
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультивів	9,5	9,5	14	4	3	5,5			
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33			

Примітка: Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів. 2. В академічному рівні закладено окреме викладання курсів «Алгебра», «Геометрія».

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
(старша школа (безпрофільна) у структурі 12-річної)**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах		
	10	11	12
Українська мова	2	2	2
Українська література	2	2	2
Іноземна мова	3	3	3
Зарубіжна література	1,5	1,5	1,5
Історія України	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	1	-	-
економіка	-	1	-
людина і світ	-	-	1
Художня культура	1	1	-
Алгебра	2	2	2
Геометрія	2	2	2
Астрономія	-	-	1
Біологія	1,5	2	1
Географія	1,5	1	-
Фізика	3	2	3
Хімія	1	2	1
Людина і природа	-	-	1
Технології	2	2	-
Інформатика	1	1	2
Креслення	-	-	1
Фізична культура	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	-
Разом	30	30	27,5
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	4	3	5,5
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33

Примітка: Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
(старша школа у структурі 12-річної)
Природничо-математичний напрям**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах								
	Фізико-математичний профіль			Математичний профіль			Фізичний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12
Українська мова	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Іноземна мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Література	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5
Історія України	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	1	-	-	1	-	-	1	-	-
економіка	-	1	-	-	1	-	-	1	-
людина і світ	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Художня культура	1	1	-	1	1	-	1	1	-
Алгебра	4	4	4	4	4	4	3	3	3
Геометрія	3	3	3	3	3	3	2	2	2
Астрономія	-	-	1	-	-	1	-	1	1
Біологія	1,5	2	-	1,5	2	-	1,5	2	-
Географія	1,5	-	-	1,5	-	-	1,5	-	-
Фізика	5	5	5	3	2	3	5	5	5
Хімія	1	1	-	1	1	-	1	2	1
Людина і природа	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Технології	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Креслення	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-
Разом	31	30	30,5	29	27	28,5	29	30	29,5
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	3	3	2,5	5	6	4,5	5	3	3,5
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітка: Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
(старша школа у структурі 12-річної)
Природничо-математичний напрям**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах											
	Екологічний профіль			Біолого-хімічний профіль			Біолого-фізичний профіль			Біолого-географічний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12	10	11	12
Українська мова	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Іноземна мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Література	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5
Історія України	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	2	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-
економіка	-	1	1	-	1	-	-	1	-	-	1	-
людина і світ	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Художня культура	1	1	-	1	1	-	1	1	-	1	1	-
Математика	3	3	2	-	-	-	-	-	-	3	3	2
Алгебра	-	-	-	2	2	2	2	2	2	-	-	-
Геометрія	-	-	-	2	2	2	2	2	2	-	-	-
Астрономія	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Біологія	2	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Географія	1,5	1	-	1,5	-	-	1,5	-	-	4	4	4
Фізика	2	2	-	2	2	2	5	5	5	2	2	-
Хімія	1	2	1	4	4	4	1	2	1	1	2	1
Екологія	2	2	2	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Технології	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-
Разом	27,5	28	25,5	30,5	29	30,5	30,5	30	30,5	29	30	27,5
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	6,5	5	7,5	3,5	4	2,5	3,5	3	2,5	5	3	5,5
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітка: Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
(старша школа у структурі 12-річної)
Природничо-математичний напрям**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах											
	Біотехнологічний профіль			Хіміко-технологічний профіль			Фізико-хімічний профіль			Агрохімічний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12	10	11	12
Українська мова	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Іноземна мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Література	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5
Історія України	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	1	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-
економіка	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-
людина і світ	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Художня культура	1	1	-	1	1	-	1	1	-	1	1	-
Алгебра	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Геометрія	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Астрономія	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Біологія	4	4	4	1,5	2	1	1,5	2	1	2	3	3
Географія	1,5	-	-	1,5	-	-	1,5	-	-	1,5	1	-
Фізика	2	2	2	2	2	2	5	5	5	2	2	2
Хімія	1	2	1	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Екологія	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Технології	2	2	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-
Разом	28,5	28	27,5	29	28	27,5	31	30	30,5	28,5	29	29,5
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	5,5	5	5,5	5	5	5,5	3	3	2,5	5,5	4	3,5
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітка: Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
(старша школа у структурі 12-річної)
Суспільно-гуманітарний напрям**

Навчальні пред- мети	Кількість годин на тиждень у класах											
	Історичний профіль			Правовий профіль			Філософський профіль			Економічний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12	10	11	12
Українська мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2
Українська літ-ра	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Зарубіжна літ-ра	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Історія України	3	3	4	2	2	2	2	2	2	1	1	2
Всесвітня історія	3	3	3	2	2	2	2	2	2	1	1	1
Громадянська осві- та: правознавство	2	-	-	2	2	3	2	-	-	2	2	3
економіка	-	1	-	-	1	1	-	1	1	2	2	2
людина і світ	-	-	2	-	-	1	-	-	2	-	-	1
філософія	-	-	2	-	-	1	2	2	2	-	-	1
Художня культура	1	1	-	1	1	-	1	1	-	1	1	-
Естетика	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	-
Математика	3	3	2	3	3	2	3	3	2	-	-	-
Алгебра	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	3
Геометрія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2
Астрономія	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Біологія	1,5	2	-	1,5	2	-	1,5	2	-	1,5	2	-
Географія	1,5	-	-	1,5	-	-	1,5	-	-	1,5	1	-
Психологія	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Фізика	2	2	-	2	2	-	2	2	-	2	2	-
Хімія	1	1	-	1	1	-	1	1	-	1	1	-
Екологія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Людина і природа	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	-
Технології	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-
Разом	30,5	28,5	28	28,5	28,5	27	30,5	28,5	26	29,5	29,5	29
Додатковий час на поглиблене вивчен- ня предметів, вве- дденя спецкурсів, факультативів	3,5	4,5	5	5,5	4,5	6	3,5	4,5	7	4,5	3,5	4
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без ураху- вання поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітка: Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
(старша школа у структурі 12-річної)
Суспільно-гуманітарний напрям***

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах											
	Історичний профіль			Правовий профіль			Філософський профіль			Економічний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12	10	11	12
Українська мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2
Українська літ-ра	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Зарубіжна літ-ра	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Історія України	3	3	4	2	2	2	2	2	2	1	1	2
Всесвітня історія	3	3	3	2	2	2	2	2	2	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	2	-	-	2	2	3	2	-	-	2	2	3
економіка	-	1	-	-	1	1	-	1	1	2	2	2
людина і світ	-	-	2	-	-	1	-	-	2	-	-	1
філософія	-	-	2	-	-	1	2	2	2	-	-	1
Худож. культура	1	1	-	1	1	-	1	1	-	1	1	-
Естетика	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	-
Математика	3	3	2	3	3	2	3	3	2	-	-	-
Алгебра	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	3
Геометрія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2
Географія	1,5	-	-	1,5	-	-	1,5	-	-	1,5	1	-
Психологія	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Екологія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Природознавство	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Технології	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-
Разом	29	26,5	29	27	26,5	28	29	26,5	27	28	27,5	31
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	5	6,5	4	7	6,5	5	5	6,5	6	6	5,5	2
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітки: 1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів. 2. Типовий навчальний план для суспільно-гуманітарного напрямку, у якому передбачено викладання інтегрованого курсу «Природознавство», що об'єднує астрономію, біологію, фізику, хімію та курс «Людина і природа».

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
(старша школа у структурі 12-річної)
Філологічний напрям**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах								
	Української філології профіль			Іноземної філології профіль			Історико-філологічний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12
Українська мова	4	4	4	2	2	2	2	2	2
Українська література	3	4	4	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	2	2	3	4	4	5	4	4	5
Друга іноземна	-	-	-	3	3	3	-	-	-
Зарубіжна література	2	2	2	1,5	1,5	2	1,5	1,5	2
Історія України	1	1	2	1	1	2	2	2	2
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1	2	2	2
Громадянська освіта: правознавство	1	-	-	1	-	-	1	-	-
економіка	-	1	-	-	1	-	-	1	-
людина і світ	-	-	1	-	-	1	-	-	1
філософія	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Художня культура	1	1	-	1	1	-	1	1	-
Естетика	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Математика	3	3	2	3	3	2	3	3	2
Астрономія	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Біологія	1,5	2	-	1,5	2	-	1,5	2	-
Географія	1,5	-	-	1,5	-	-	1,5	-	-
Фізика	2	2	-	2	2	-	2	2	-
Хімія	1	1	-	1	1	-	1	1	-
Людина і природа	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Технології	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-
Разом	29,5	29,5	26	31	30	27	30	29	27
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	4,5	3,5	7	3	3	6	4	4	6
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітка: Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
(старша школа у структурі 12-річної)
Філологічний напрям***

Навчальні пред- мети	Кількість годин на тиждень у класах								
	Української фі- лології профіль			Іноземної філоло- гії профіль			Історико-філоло- гічний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12
Українська мова	4	4	4	2	2	2	2	2	2
Українська літера- тура	3	4	4	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	2	2	3	4	4	5	4	4	5
Друга іноземна	-	-	-	3	3	3	-	-	-
Зарубіжна літ-ра	2	2	2	1,5	1,5	2	1,5	1,5	2
Історія України	1	1	2	1	1	2	2	2	2
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1	2	2	2
Громадянська осві- та: правознавство	1	-	-	1	-	-	1	-	-
економіка	-	1	-	-	1	-	-	1	-
людина і світ	-	-	1	-	-	1	-	-	1
філософія	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Художня культура	1	1	-	1	1	-	1	1	-
Естетика	-	-	1	-	-	1	-	-	1
Математика	3	3	2	3	3	2	3	3	2
Географія	1,5	-	-	1,5	-	-	1,5	-	-
Природознавство	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Технології	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-
Разом	28	27,5	27	29,5	28	28	28,5	27	28
Додатковий час на поглиблене вивчен- ня предметів, вве- діння спецкурсів, факультативів	6	5,5	6	4,5	5	5	5,5	6	5
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без ураху- вання поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітки: 1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів. 2. Типовий навчальний план для філологічного напрямку, у якому передбачено викладання інтегрованого курсу «Природознавство», що об'єднує астрономію, біологію, фізику, хімію та курс «Людина і природа».

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
(старша школа у структурі 12-річної)
Технологічний напрям**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах					
	Технологічний профіль			Інформаційно-технологічний профіль		
	10	11	12	10	11	12
Українська мова	1	1	2	1	1	2
Іноземна мова	2	2	2	2	2	2
Література	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5
Історія України	1	1	2	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	1	-	-	1	-	-
економіка	-	1	1	-	1	-
людина і світ	-	-	1	-	-	1
Художня культура	1	1	-	1	1	-
Алгебра	2	2	2	4	4	4
Геометрія	2	2	2	3	3	3
Астрономія	-	-	1	-	-	1
Біологія	1,5	2	-	1,5	2	-
Географія	1,5	-	-	1,5	-	-
Фізика	2	2	2	2	2	-
Хімія	1	2	1	1	1	-
Людина і природа	-	-	1	-	-	1
Технології	5	5	5	1	1	1
Інформатика	1	1	1	4	4	4
Креслення	-	1	1	-	-	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	-	1,5	1,5	-
Разом	29	30	29,5	31	30	27,5
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	5	3	3,5	3	3	5,5
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33

Примітка: Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
(старша школа у структурі 12-річної)
Художньо-естетичний напрям**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класях		
	Художньо-естетичний профіль		
	10	11	12
Українська мова	2	2	2
Українська література	2	2	2
Іноземна мова	2	2	2
Зарубіжна література	1,5	1,5	2
Історія України	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	1	-	-
економіка	-	1	-
людина і світ	-	-	1
філософія	-	-	2
Художня культура	4	4	-
Естетика	-	-	4
Математика	3	3	2
Астрономія	-	-	1
Біологія	1,5	2	-
Географія	1,5	-	-
Фізика	2	2	-
Хімія	1	1	-
Людина і природа	-	-	1
Технології	1	1	1
Інформатика	1	1	1
Фізична культура	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	-
Разом	29	28	26
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	5	5	7
Гранично допустиме наванта- ження на учня	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33

Примітка: Години фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
(старша школа у структурі 12-річної)
Художньо-естетичний напрям***

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах		
	Художньо-естетичний профіль		
	10	11	12
Українська мова	2	2	2
Українська література	2	2	2
Іноземна мова	2	2	2
Зарубіжна література	1,5	1,5	2
Історія України	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	1	-	-
економіка	-	1	-
людина і світ	-	-	1
філософія	-	-	2
Художня культура	4	4	-
Естетика	-	-	4
Математика	3	3	2
Географія	1,5	-	-
Природознавство	3	3	3
Технології	1	1	1
Інформатика	1	1	1
Фізична культура	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	-
Разом	27,5	26	27
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	6,5	7	6
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33

Примітки: 1. Години фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів. 2. Типовий навчальний план для художньо-естетичного профілю, у якому передбачено викладання інтегрованого курсу «Природознавство», що об'єднує астрономію, біологію, фізику, хімію та курс «Людина і природа».

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
(старша школа (профільна) у структурі 12-річної)
Спортивний напрям**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах		
	Спортивний профіль		
	10	11	12
Українська мова	1	1	2
Українська література	2	2	2
Іноземна мова	3	3	3
Зарубіжна література	1	1	1
Історія України	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	1	-	-
економіка	-	1	-
людина і світ	-	-	1
Художня культура	1	1	-
Математика	3	3	2
Астрономія	-	-	1
Біологія	2	3	3
Географія	1,5	-	-
Фізика	2	2	-
Хімія	1	1	-
Людина і природа	-	-	1
Технології	1	1	1
Інформатика	1	1	1
Фізична культура	5	5	6
Захист Вітчизни	2	2	-
Разом	29,5	29	27
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	4,5	4	6
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33

Примітка: Години фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

**Типовий навчальний план однокласних
загальноосвітніх навчальних закладів
з українською мовою навчання
(старша школа в структурі 12-річної)
Суспільно-гуманітарний та природничо-математичний напрями**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах								
	10 клас			11 клас			12 клас		
	усім класом	у групах додатково		усім класом	у групах додатково		усім класом	у групах додатково	
		суспільно-гуманітар.	природничо-матем.		суспільно-гуманітар.	природничо-матем.		суспільно-гуманітар.	природничо-матем.
Українська мова	1	2	-	1	1-3	-	2	1-3	-
Українська літ-ра	2	0-2	-	2	0-2	-	2	0-2	-
Іноземна мова	2	1-3	-	2	1-4	-	2	1-3	-
Зарубіжна літ-ра	1	1	-	1	1	-	1	1-2	2
Історія України, всесвітня історія	2	2-4	-	2	2-4	-	3	2-4	1
Громадянська освіта: правознавство	1	0-1	-	-	0-1	-	-	0-1	-
економіка	-	0-1	-	1	0-1	-	-	0-2	-
людина і світ	-	-	-	-	-	-	1	0-1	-
філософія	-	0-2	-	-	0-2	-	-	0-2	-
Художня культура	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Естетика	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Математика (алгебра, геометрія)	3	-	1-3	3	-	2-3	2	-	3-4
Астрономія	-	-	-	-	-	-	1	-	0-1
Біологія	1,5	-	1-3	2	-	1-3	-	-	1-3
Географія	1,5	-	1-2	-	-	1-2	-	-	1-2
Людина і природа	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Фізика	2	-	1-3	2	-	2-3	-	-	2-4
Хімія	1	-	1-2	1	-	1-2	-	-	0-2
Інформатика	1	-	1	1	-	1	1	-	1
Технології (спекурси)	-	1	1	-	1	1	-	1	1
Креслення	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Фізична культура	2	-	-	2	-	-	2	-	-
Захист Вітчизни	1,5	-	-	1,5	-	-	-	-	-
Разом	23,5			22,5			18		
Додатковий час для використання в проф. групах		6,5	6,5		7,5	7,5		12	12
Загальне навантаження на учня	30			30			30		
Факультативи, індивідуальні та групові заняття і консультації	3			4			3		
Всього	33			34			33		

Примітки: 1. У навчальних планах однокласних навчальних закладів з навчання мовами національних меншин предмети освітньої галузі «Мови і літератури» плануються за додатком 20. 2. Так само може запроваджуватись профільне навчання за іншими напрямами: філологічним, технологічним, художньо-естетичним, спортивним. 3. За таким навчальним планом може здійснюватись профільне навчання також у двокомплектній старшій школі.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
з вивченням мови національних меншин
(старша школа в структурі 12-річної)**

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах за рівнем стандарту			
		10	11	12	10–12
Мови і літератури	Українська мова	1	1	2	4
	Іноземна мова	2	2	2	6
	Мова національної меншини	1	1	1	3
	Українська література	2	2	2	6
	Література*	1	1	1	3
Суспільство-знавство	Історія України	1	1	2	4
	Всесвітня історія	1	1	1	3
	Громадянська освіта: правознавство	1	-	-	1
	людина і світ	-	1	-	1
	економіка	-	-	1	1
Естетична культура	Художня культура	1	1	-	2
Математика	Математика	3	3	2	8
Природознавство	Астрономія	-	-	1	1
	Біологія	1,5	2	-	3,5
	Географія	1,5	-	-	1,5
	Фізика	2	2	-	4
	Хімія	1	1	-	2
	Людина і природа	-	-	1	1
Технології	Інформатика	1	1	1	3
	Технології	1	1	1	3
Здоров'я і фізична культура	Фізична культура	2	2	2	6
	Захист Вітчизни	1,5	1,5	-	3
Разом		25,5	24,5	20	70
Додатковий час на профільне і поглиблене вивчення навчальних предметів, спецкурси, факультативи		8,5	8,5	13	30
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		33	33	33	99
Всього (без урахування поділу класів на групи)		34	33	33	100

Примітки: 1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів. 2. У ЗНЗ з вивченням мови національних меншин може вивчатися інтегрований курс «Література» або окремий курс «Зарубіжна література». 3. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням мови національних меншин за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою навчання
з вивченням двох іноземних мов
(старша школа в структурі 12-річної)**

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах за рівнем стандарту			
		10	11	12	10–12
Мови і літератури	Українська мова	1	1	2	4
	Іноземна мова	2	2	2	6
	Друга іноземна мова	1	1	1	3
	Українська література	2	2	2	6
	Література*	1	1	1	3
Суспільство-знавство	Історія України	1	1	2	4
	Всесвітня історія	1	1	1	3
	Громадянська освіта: правознавство	1	-	-	1
	людина і світ	-	1	-	1
	економіка	-	-	1	1
Естетична культура	Художня культура	1	1	-	2
Математика	Математика	3	3	2	8
Природо-знавство	Астрономія	-	-	1	1
	Біологія	1,5	2	-	3,5
	Географія	1,5	-	-	1,5
	Фізика	2	2	-	4
	Хімія	1	1	-	2
	Людина і природа	-	-	1	1
Технології	Інформатика	1	1	1	3
	Технології	1	1	1	3
Здоров'я і фізична культура	Фізична культура	2	2	2	6
	Захист Вітчизни	1,5	1,5	-	3
Разом		25,5	24,5	20	70
Додатковий час на профільне і поглиблене вивчення навчальних предметів, спецкурси, факультативи		8,5	8,5	13	30
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		33	33	33	99
Всього (без урахування поділу класів на групи)		34	33	33	100

Примітки: 1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів. 2. У ЗНЗ з вивченням двох іноземних мов може вивчатися інтегрований курс «Література» або окремий курс «Зарубіжна література». 3. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням двох іноземних мов за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин (старша школа в структурі 12-річної)

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах за рівнем стандарту			
		10	11	12	10–12
Мови і літератури	Українська мова	1	1	1,5	3,5
	Українська література	2	2	2	6
	Іноземна мова	2	2	2	6
	Мова національної меншини	1	1	1,5	3,5
	Література*	2	2	2	6
Суспільство-знавство	Історія України	1	1	2	4
	Всесвітня історія	1	1	1	3
	Громадянська освіта: правознавство	1	-	-	1
	людина і світ	-	1	-	1
	економіка	-	-	1	1
Естетична культура	Художня культура	1	1	-	2
Математика	Математика	3	3	2	8
Природознавство	Астрономія	-	-	1	1
	Біологія	1,5	2	-	3,5
	Географія	1,5	-	-	1,5
	Фізика	2	2	-	4
	Хімія	1	1	-	2
	Людина і природа	-	-	1	1
Технології	Інформатика	1	1	1	3
	Технології	1	1	1	3
Здоров'я і фізична культура	Фізична культура	2	2	2	6
	Захист Вітчизни	1,5	1,5	-	3
Разом		26,5	25,5	21	73
Додатковий час на профільне і поглиблене вивчення навчальних предметів, спецкурси, факультативи		7,5	7,5	12	33
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		33	33	33	99
Всього (без урахування поділу класів на групи)		34	33	33	100

Примітки: 1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів. 2. У ЗНЗ з навчанням мовами національних меншин можна викладати інтегрований курс «Література», або окремі курси «Зарубіжна література», «Література». 3. У ЗНЗ з навчанням мовами національних меншин за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

**Типовий навчальний план вечірньої (змінної)
загальноосвітньої школи
Очна форма навчання**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах						
	II ступінь			III ступінь			
	6	7	8	9	10	11	12
Мови і літератури у школах з українською мовою навчання							
Українська мова і література	5	4	4	4	3	3	4
Зарубіжна література	1	1	1	1	1	1	1
Іноземна мова	2	2	2	1	2	2	2
Мови і літератури у школах з навчанням мовою нацменшин							
Рідна мова і література	3	3	3	3	3	3	3
Українська мова і література	3	3	3	3	2	2	3
Іноземна мова	2	1	1	1	2	2	2
Інші предмети							
Математика, інформатика	4	4	3,5	3,5	3	3	3
Історія України, всесвітня історія	2	2	2	2	2	2	2
Громадянська освіта: правознавство	-	-	-	-	1	-	-
економіка	-	-	-	-	-	1	-
людина і світ	-	-	-	-	-	-	1
Географія	2	2	1	1	1	-	-
Природознавство, біологія	1	1	1	1	1	2	1
Фізика, астрономія	-	1	1,5	2	2	2	1
Хімія	-	1	2	1,5	1	1	-
Мистецтво	1	1	1	-	-	-	-
Художня культура	-	-	-	1	1	1	-
Разом	18	19	19	19–20	18–19	18–19	15–16
Курси за вибором, факультативи, консультації	4	4	4	3–4	4–5	4–5	7–8
Всього	22	23	23	23	23	23	23

**Типовий навчальний план вечірньої (змінної)
загальноосвітньої школи
Заочна форма навчання
(групові консультації та заліки)**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах						
	II ступінь				III ступінь		
	6	7	8	9	10	11	12
Мови і літератури у школах з українською мовою навчання							
Українська мова і література	3	2,5	2,5	3	3	3	3
Зарубіжна література	1	1	1	1	1	1	1
Іноземна мова	1	1,5	1	1	1	1	2
Мови і літератури у школах з навчанням мовою нацменшин							
Рідна мова і література	2	1,5	1,5	2	2	2	2
Українська мова і література	2	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	1	1,5	1	1	1	1	2
Інші предмети							
Математика, інформатика	3	3	3	3	2	2	3
Історія України, всесвітня історія, правознавство	2	1	1,5	2	3	2	2
Географія, економіка	1	1	1	1	1	1	-
Природознавство, біологія	1	1	1	1	1	1	1
Фізика, астрономія	-	1	1	1	1	2	1
Хімія	-	1	1	1	1	1	-
Мистецтво, художня культура	1	1	1	1	1	1	-
Разом	13	14	14	15	15	15	13
Факультативи	-	-	-	-	2	2	4
Всього	13	14	14	15	17	17	17
Кількість обов'язкових заліків	27	28	28	28	28	28	28

Примітки: 1. Зазначена в графі «Разом» кількість академічних годин на тиждень відводиться для кожної групи учнів чисельністю не менше 9 заочників. При меншій кількості учнів, що навчаються за програмою певного класу, навчальний час встановлюється з розрахунку 1 академічної години на тиждень на кожного учня (на усі види робіт). 2. У групах з кількістю 16 і більше заочників відводиться додатково час для проведення індивідуальних консультацій з української та інших мов, історії, математики, фізики, хімії, біології та естетичних предметів (по 0,5 академічної години на тиждень на кожен з цих предметів).

**Типовий навчальний план-схема спеціалізованих шкіл,
гімназій, ліцеїв, колегіумів, класів з поглибленим
вивченням окремих предметів**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах							
	5	6	7	8	9	10	11	12
Навчальні предмети інваріантної складової (плануються за рівнем стандарту)*	23,5	25,5	28,5	27,5	28,5	24	23	20
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, профільне навчання, заняття за вибором, факультативи, індивідуальні та групові заняття і консультації	3,5	3,5	2,5	6,5	5,5	10	10	13
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня**	24	25	26	27	28	30	30	30
Всього (без урахування поділу класів на групи)	27	29	31	34	34	34	33	33

Примітки: 1. До 15% часу інваріантної складової може перерозподілятися між навчальними предметами. 2. Години фізичної культури не враховуються в гранично допустимому навантаженні учнів. 3. У спеціалізованих школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах дозволяється за рахунок загального навчального навантаження збільшувати гранично допустиме навантаження учнів до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

Про затвердження Типових навчальних планів спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу

З метою забезпечення умов для розвитку здібностей та обдарувань учнів відповідно до вимог Закону України «Про загальну середню освіту», постанов Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» від 16.11.2000 р. № 1717 та «Про затвердження Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти» від 14.01.2004 р. № 24

Н А К А З У Ю:

1. Затвердити Типові навчальні плани спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов (додаток 1), спеціалізованих шкіл музичного профілю (додаток 2) і спеціалізованих шкіл художнього профілю (додаток 3).

2. Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти (Полянський П.Б.), Інституту навчальної літератури (Касьянов Г.В.) та Науково-методичному центру середньої освіти (Завалевський Ю.І.) спільно з відповідними підрозділами Академії педагогічних наук України забезпечити своєчасну підготовку навчальних програм та комплекту навчально-методичної літератури для спеціалізованих шкіл.

3. Міністерству освіти і науки Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, відділам (управлінням) освіти районних державних адміністрацій і виконкомів міських рад, керівникам загальноосвітніх навчальних закладів забезпечити необхідні умови щодо поетапного введення Типових навчальних планів спеціалізованих шкіл.

4. Типові навчальні плани спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу опублікувати в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України», газеті «Освіта України» та розмістити на сайті міністерства.

5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Огнев'юка В.О.

Міністра

С. М. Ніколаєнко

**Типові навчальні плани
спеціалізованих шкіл з поглибленим
вивченням іноземних мов та предметів
художньо-естетичного циклу**

Пояснювальна записка

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» спеціалізовані школи з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу створюються згідно запитів та потреб учнів і функціонують в структурі загальноосвітніх навчальних закладів I–III ступенів.

Зарахування учнів до шкіл цих типів здійснюється на конкурсній основі, з урахуванням нахилів та здібностей дітей і готовності їх до навчання за відповідним напрямом (профілем). З цією метою може проводитись співбесіда з дитиною або тестування згідно з нормативними документами та рекомендаціями Міністерства освіти і науки України (див. Інструкцію про порядок конкурсного приймання дітей (учнів, вихованців) до гімназій, ліцеїв, колегіумів, спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів), затверджену наказом МОН України від 19.06.2003 р. № 389).

Типові навчальні плани спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу (додатки 1–3) розроблені на основі Типових навчальних планів початкової школи (затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 01.03.2004 р. № 162) та Типових навчальних планів для основної та старшої школи загальноосвітніх навчальних закладів у структурі 12-річної школи (затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.2005 р. № 145).

Вони складаються з двох блоків навчальних предметів: загальноосвітнього і профільного. Цикл профільних предметів сформований на основі інваріантної та варіативної складових змісту шкільної освіти, у т. ч. за рахунок перерозподілу навчального часу між профільними та загальноосвітніми предметами та курсами. Відповідно до Положення про загальноосвітній навчальний заклад кожна школа на основі Типового формує власний робочий навчальний план на відповідний на-

вчальний рік, обираючи ті чи інші профілі навчання, конкретизуючи варіативну складову.

Залежно від особливостей та умов роботи загальноосвітнім навчальним закладом можуть вноситись необхідні корективи щодо вивчення профільних предметів і курсів, у тому числі може перерозподілятися час між курсами профільного циклу.

Робочі навчальні плани спеціалізованих шкіл інших профілів (історичного, фізико-математичного, біолого-хімічного тощо) складаються за додатком 25 до наказу Міністерства освіти і науки України від 09.03.2005 р. № 145 (з використанням інших варіантів Типових навчальних планів основної і старшої школи).

З усіх інших питань (структури навчального року, організації навчальної практики, порядку вивчення окремих предметів, формування класів і поділу їх на групи) спеціалізовані школи користуються положеннями пояснювальних записок до Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказами Міністерства освіти і науки України від 01.03.2004 р. № 162 та від 23.02.2004 р. № 132.

Директор департаменту загальної
середньої та дошкільної освіти

П. Б. Полянський

Типовий навчальний план спеціалізованих загально-освітніх шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Загальноосвітній цикл												
Українська мова	7	7	7	7	3,5	3	3	2	2	2	2	2
Українська література	-	-	-	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Зарубіжна література	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1
Історія України	-	-	-	-	1	1	1	1,5	1	1	1	2
Всесвітня історія	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1
Я і Україна	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Етика	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Правознавство	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Економіка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Людина і світ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Музичне мистецтво	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Образотворче мистецтво	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Художня культура	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-
Естетика	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Математика	3	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	2
Природознавство	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Біологія	-	-	-	-	-	-	2	2	3	1,5	2	-
Географія	-	-	-	-	-	2	2	1,5	1,5	1,5	-	-
Фізика	-	-	-	-	-	-	1	2	2	2	2	-
Астрономія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Хімія	-	-	-	-	-	-	1	2	2	1	1	-
Людина і природа					-	-	-	-	-	-	-	1
Трудове навчання	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-
Інформатика	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1
Фізична культура	2,5	2,5	2,5	2,5	2	2	2	2	2	2	2	2
Основи здоров'я	1	1	1	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	-	-	-
Захист Вітчизни	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-
Р а з о м	17,5	18,5	18,5	18,5	19	21,5	23,5	23,5	26	22	21	17

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
2. Цикл профільних предметів												
Іноземна мова	3	3	3	4	5	5	5	5	5	5	5	5
Друга іноземна мова	-	-	-	-	3	3	3	3	3	3	3	3
Література країни, мова якої вивчається поглиблено	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2
Країнознавство	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1
Спецкурси (ділова іноземна мова, технічний переклад, ін.)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2
Р а з о м	3	3	3	4	8	8	8	8	8	11	11	13
Додатковий час на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації	0,5	0,5	1,5	1,5	-	0,5	0,5	1,5	-	1	1	3
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня	20	21	23	23	27	30	32	33	33	33	33	33
Всього (без урахування поділу класів на групи)	21	22	23	24	27	30	32	33	34	34	33	33

Примітки: 1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навчального навантаження учнів. 2. Друга година на вивчення зарубіжної літератури компенсується вивченням предметів профільного циклу, зокрема іноземних мов і літератур. 3. У спеціалізованих школах з навчанням російською чи іншими мовами національних меншин час на вивчення української та рідної мов і літератур визначається згідно з додатком 3 до наказу МОН України від 01.03.2004р.№ 162 та додатками 4, 21 до наказу МОН України від 09.03.2005р.№145. За необхідності, для цієї мети може використовуватись також час варіативної складової та частково на вивчення другої іноземної мови.

Типовий навчальний план спеціалізованих загальноосвітніх шкіл музичного профілю

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Загальноосвітній цикл												
Українська мова	7	7	7	7	3,5	3	3	2	2	2	2	2
Українська література	-	-	-	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Зарубіжна література	-	-	-	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	-	1	2	2	3	3	3	2	2	2	2	2
Історія України	-	-	-	-	1	1	1	1,5	1	1	1	2
Всесвітня історія	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1
Я і Україна	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Етика	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Правознавство	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Економіка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Людина і світ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Образотворче мистецтво	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Художня культура	-	-	-	-	1	1	1	1	1	4	4	-
Естетика	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Математика	3	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	2
Природознавство	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Біологія	-	-	-	-	-	-	2	2	3	1,5	2	-
Географія	-	-	-	-	-	2	2	1,5	1,5	1,5	-	-
Фізика	-	-	-	-	-	-	1	2	2	2	2	-
Астрономія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Хімія	-	-	-	-	-	-	1	2	2	1	1	-
Людина і природа	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1

Типовий навчальний план спеціалізованих загальноосвітніх шкіл художнього профілю

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Загальноосвітній цикл												
Українська мова	7	7	7	7	3,5	3	3	2	2	2	2	2
Українська література	-	-	-	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Зарубіжна література	-	-	-	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	-	1	2	2	3	3	3	2	2	2	2	2
Історія України	-	-	-	-	1	1	1	1,5	1	1	1	2
Всесвітня історія	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1
Я і Україна	1	1	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Етика	-	-	-	-	1	1	-	-	-	1	-	-
Правознавство	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Економіка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Людина і світ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Музичне мистецтво	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Художня культура	-	-	-	-	1	1	1	1	1	4	4	-
Естетика	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Математика	3	4	4	4	4	4	4	4	5	3	3	2
Природознавство	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Біологія	-	-	-	-	-	-	2	2	3	1,5	2	-
Географія	-	-	-	-	-	2	2	1,5	1,5	1,5	-	-
Фізика	-	-	-	-	-	-	1	2	2	2	2	-
Астрономія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1

Про затвердження Концепції профільного навчання в старшій школі

Рішення колегії
Міністерства освіти і науки
України
25.09.03 № 10/13

На виконання Закону України «Про загальну середню освіту», постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» Академією педагогічних наук України розроблено проект Концепції профільного навчання в старшій школі. Документ був опублікований, обговорений педагогічною громадськістю і доопрацьований з урахуванням пропозицій та зауважень.

Заслухавши та обговоривши доповідну записку про проект Концепції профільного навчання в старшій школі, колегія ухвалює:

1. З метою запровадження профільного навчання у старшій школі затвердити Концепцію профільного навчання.

2. Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти (Полянський П. Б.) спільно з АПН України (Мадзігон В. М.) до 01.02.2004 року завершити розроблення типових навчальних планів, навчальних програм з профільного навчання інваріантної складової навчального плану.

3. Здійснювати моніторинг і узагальнювати результати переходу до профільного навчання в 11-річній школі.

4. Центральному інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України (Олійник В. В.) забезпечити організацію та проведення підвищення кваліфікації педагогічних працівників в умовах переходу до профільного навчання.

5. Контроль за виконанням рішення покласти на заступника міністра Огнев'юка В. О.

Голова колегії, міністр

В. Г. Кремень

Концепція профільного навчання в старшій школі

Вступ

Концепція профільного навчання в старшій загальноосвітній школі розроблена на виконання Закону України «Про загальну середню освіту», постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання». Вона ґрунтується на основних положеннях Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) і спрямована на реалізацію Національної доктрини розвитку освіти, затвердженої Указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002.

У названих документах закладено нові підходи до організації освіти в старшій школі. Вона має функціонувати як профільна. Це створюватиме сприятливі умови для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, для формування у школярів орієнтації на той чи інший вид майбутньої професійної діяльності. Профільна школа найповніше реалізує принцип особистісно орієнтованого навчання, що значно розширює можливості учня у виборі власної освітньої траєкторії.

Концепція розроблена з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду організації профільного навчання в старшій загальноосвітній школі.

Розвиток світового і, зокрема, європейського освітнього простору, об'єктивно вимагає від української школи адекватної реакції на процеси реформування загальної середньої школи, що відбуваються у провідних країнах світу. Загальною тенденцією розвитку старшої профільної школи є її орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти.

Диференціація — одна з ключових проблем організації сучасної школи. Вона є об'єктом гострої полеміки серед педагогів у багатьох країнах світу. Різні і навіть протилежні погляди на ідею диференційованого навчання певною мірою відображають дві діалектично протилежні тенденції у розвитку сучасної науки, виробництва і освіти. Одна з них — інтеграція, яка обумовлена об'єктивними процесами взаємозв'язку і взаємозалежності різних наукових дисциплін, що потребує від кваліфікованого

працівника широкої загальної культури й обізнаності у багатьох суміжних галузях.

У той же час існує й інша тенденція, що виключає можливість «універсалізму» в умовах величезного нарощування наукових і професійних знань. Важливою умовою досягнення успіху у будь-якій діяльності вважається спеціалізація працівника, хоча сам характер цієї спеціалізації зазнає суттєвих змін. Послідовники цієї тенденції справедливо вважають, що спеціалізація не тільки сприяє розвитку виробничих сил, науки, культури, але й відповідає різноманітності задатків і здібностей людини, її індивідуальним нахилам до того чи іншого виду діяльності.

Більшість педагогів світу є прихильниками саме цієї тенденції, про що свідчить той факт, що диференціація навчання є одним із основних організаційних принципів середньої загальноосвітньої школи зарубіжжя впродовж багатьох десятиліть. У Франції вона існує півтора століття, нагромаджений величезний досвід впровадження її у шкільну практику.

Початковий етап диференціації починається в старших класах неповної середньої школи, де вона має попередній, орієнтовний характер. На старшому ступені середньої школи у більшості країн світу здійснюється профільна диференціація навчання. Учні навчаються у спеціалізованих секціях, відділеннях і серіях, які можна вважати аналогами профілів, вся багатоманітність яких зводиться до двох напрямів — академічного (загальноосвітнього) та практичного (технологічного, допрофесійного).

Кількість обов'язкових предметів (курсів) на старшому ступені середньої школи набагато менша, ніж в основній. Профільна диференціація навчання здійснюється за рахунок поглибленого вивчення навчальних дисциплін певного профілю. Учні академічних потоків керуються вимогами вищих навчальних закладів, навчальний план яких складається з традиційних загальноосвітніх дисциплін, що не виключає вибір нових навчальних курсів.

Учні, які не орієнтуються на вступ до вищих навчальних закладів, обирають головним чином навчальні курси практичного циклу, що в багатьох випадках не обмежує можливості продовження навчання.

Організація профільного навчання призводить до певного переваження навчального плану школи. Так, у гімназіях Швеції існує 22 відділення (профілі). Спеціалізація навчання здійснюється як за рахунок відмінностей у рівні підготовки з традиційних шкільних дисциплін, так і шляхом включення у навчальний план спеціальних профілюючих предметів, кількість яких загалом сягає близько 80.

Незважаючи на велику кількість навчальних предметів і курсів, кількість основних напрямів профілізації незначна. За наявності стаціонарних відділень і секцій заняття будуються у дотичності до навчальних планів і програм профілю навчання і є обов'язковими для всіх учнів. Факультативи і предмети за вибором відіграють допоміжну роль, і їх питома вага у загальному балансі навчального часу відносно незначна.

Прикладом такої системи є трирічний французький загальноосвітній і технологічний ліцей. У десятому класі діє загальний, обов'язковий для всіх учнів навчальний план, який складається з традиційних загальноосвітніх дисциплін. Крім того, кожному учню пропонується 15 курсів для поглибленого вивчення, серед яких він повинен вибрати два.

Після закінчення десятого класу диференціація поглиблюється і набуває жорстких організаційних форм. Учні навчаються за двома напрямками: загальним і технологічним. Школярі можуть вибрати з десяти серій диплом бакалавра про середню освіту, який дає право вступу до відповідних факультетів університетів та інших вищих навчальних закладів. У загальноосвітньому напрямі виділяються три серії: літературна, наукова і соціальні та економічні науки. Технологічний напрям передбачає сім серій: медико-соціальні науки, науки та технології індустрії, експериментальні науки та технології, науки та технології сфери обслуговування, готельного господарства, музики і танцю, прикладного мистецтва.

Стаціонарні відділення і секції з уніфікованими навчальними планами і програмами існують у старших класах середніх шкіл Німеччини, Італії, Іспанії, Нідерландів, Данії, Аргентини і в інших країнах.

У деяких країнах профільна диференціація здійснюється за іншим принципом. Учні пропонується широкий спектр елективних предметів, і фактично саме вони відіграють головну роль у здійсненні спеціалізованого навчання. Така система характерна для старшої школи США, Англії, Шотландії. В американській школі навчання здійснюється за такими трьома основними напрямками профілізації: академічний, загальний та виробничий. У зміст навчання входять як традиційні обов'язкові предмети, так і предмети за вибором, яких у школах США налічується кілька сот. В останні роки спостерігається тенденція до зменшення навчального часу на їх вивчення.

У цілому, в старшій зарубіжній школі спостерігається стійка тенденція до скорочення кількості профілів і навчальних курсів за рахунок збільшення у навчальному плані обов'язкових предметів і курсів.

Концепцією профільного навчання у Росії визначено номенклатуру основних напрямів профілізації (профільів у російському варіанті): природничо-математичний, соціально-економічний, гуманітарний, технологічний, універсальний. При цьому приблизне співвідношення обсягів базових загальноосвітніх, профільних загальноосвітніх предметів і елективних курсів у російській школі визначається пропорцією 50:30:20.

У Концепції враховано досвід професійно зорієнтованого навчання в Україні, починаючи з класичних гімназій ХІХ— поч. ХХ ст. (мета — підготовка до вступу в університети), реальних училищ (мета — підготовка до вступу в технічні вузи), надання середньої освіти у структурі професійних шкіл: середніх (технічних, медичних, педагогічних, комерційних, мистецьких, духовних, сільськогосподарських), початкових (ремісничих і промислово-технічних, сільськогосподарських, педагогічних, духовних, торгово-промислових, медичних, мистецьких).

У 1918 р. Наркомос України прийняв «Положення про єдину трудову школу УСРР», згідно з яким у старших класах середньої школи виокремлювались три напрями поглибленого вивчення предметів: гуманітарний, природничо-математичний і технічний. Але ця схема не була реалізована.

У 1920 роках в Україні трудовий принцип стає головним у навчанні і професійній підготовці школярів. Була створена оригінальна система освіти, яка суттєво відрізнялась від російської і була спрямована на отримання певної професії. Підготовка до майбутньої трудової діяльності здійснювалась професійними школами різних типів, де навчались учні після закінчення семирічної трудової школи. Найбільш поширеними були індустріально-технічні, сільськогосподарські, соціально-економічні, медичні, мистецькі, ремісничо-промислові, будівельні, транспортні школи (термін навчання — три і чотири роки).

У другій половині 1930-х рр. система освіти уніфікується і профшколи реорганізуються у середні спеціальні навчальні заклади. Відкриваються профільні школи — фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) та школи сільської молоді (ШСМ) для підлітків (термін навчання — 2–4 роки). Згодом, коли в 1940 році утворюється система державних трудових резервів, ФЗУ і ШСМ перейшли до її складу, але стали тупиковими напрямами.

За Законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958) було передбачено створення спеціалізованих шкіл для обдарованих дітей (фізико-математичних, художніх, музичних, з поглибленим вивченням іноземних мов та ін.), система підготовки трудових резервів була перетворена на професійно-технічну.

У 1960–1980-х роках існували спеціалізовані загальноосвітні школи, класи з поглибленим вивченням окремих предметів та факультативи.

У той же період особлива увага приділялась діяльності навчально-виробничих комбінатів (НВК), які стали центрами трудового і професійного навчання. У 1985 році був розроблений і затверджений Тимчасовий перелік професій, за якими проводиться підготовка учнів у міжшкільних НВК.

З 1987 року у школах для учнів 7–8 класів був уведений навчальний предмет «Основи виробництва. Вибір професії». Метою цього курсу була допомога учням у виборі профілю професійної підготовки.

Наприкінці 1980-х — початку 1990-х років в Україні з'являються нові типи освітніх закладів (гімназії, ліцеї, колежі), які зосереджують зусилля учнів на поглибленому вивченні окремих предметів, котрі потрібні їм для подальшого навчання у вищих навчальних закладах.

Освітою через профільне навчання у загальноосвітніх навчальних закладах у 2001–2002 навчальному році було охоплено 401 286 учнів (6,3 % від загальної кількості учнів), у 2003 році — 430 569 учнів (відповідно — 6,9 %). Зростання становить 0,6 %.

Найвищий показник вибору учнями профілю навчання в 2002–2003 навчальному році простежується на користь суспільно-гуманітарного, інформатики та обчислювальної техніки, філологічного. Водночас знизилась кількість навчальних закладів з біолого-хімічним, екологічним, юридичним профілями навчання. Поступово створюються сприятливі умови для поглибленого вивчення предметів в сільських школах.

Аналіз мотивів вибору учнями профілів навчання показав, що близько 40 % керувались при цьому схильністю до вивчення конкретного циклу предметів. Решта віддавали перевагу престижності школи, сильному кадровому потенціалу вчителів, наполяганню батьків, бажанню бути разом із друзями тощо.

Осмислення продуктивних тенденцій вітчизняного і зарубіжного шляхів профілізації старшої школи свідчить про необхідність широкого врахування як суспільного контексту функціонування школи, так і індивідуальних потреб і здібностей учнів.

I. Сутність, мета і принципи організації профільного навчання

Профільне навчання — вид диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників від-

повідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті, структурі та організації навчального процесу.

Мета профільного навчання — забезпечення можливостей для рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти впродовж усього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства. Профільне навчання спрямоване на набуття старшокласниками навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти.

Основними завданнями профільного навчання є:

- створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі їхньої загальноосвітньої підготовки;
- виховання в учнів любові до праці, забезпечення умов для їхнього життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору і оволодіння майбутньою професією;
- формування соціальної, комунікативної, інформаційної, технічної, технологічної компетенції учнів на допрофесійному рівні, спрямування молоді щодо майбутньої професійної діяльності;
- забезпечення наступно-перспективних зв'язків між загальною середньою і професійною освітою відповідно до обраного профілю.

Профільне навчання ґрунтується на таких принципах:

- фуркації (розподіл учнів за рівнем освітньої підготовки, інтересами, потребами, здібностями і нахилами);
- варіативності й альтернативності (освітніх програм, технологій навчання і навчально-методичного забезпечення);
- наступності та неперервності (між допрофільною підготовкою і профільним навчанням, професійною підготовкою);
- гнучкості (змісту і форм організації профільного навчання, у тому числі дистанційного; забезпечення можливості зміни профілю);
- діагностико-прогностичної реалізованості (виявлення здібностей учнів з метою їх обґрунтованої орієнтації на профіль навчання).

II. Структура профільного навчання

Профіль навчання — це спосіб організації диференційованого навчання, який передбачає поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу споріднених предметів.

Профіль навчання визначається з урахуванням освітніх потреб замовників освіти; кадрових, матеріально-технічних, інформаційних ресурсів школи; соціокультурної і виробничої інфраструктури району; регіону; перспектив здобуття подальшої освіти і життєвих планів учнівської молоді.

Профільне навчання у 10–12 класах здійснюється за такими основними напрямками: суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний, спортивний. Їх набір відповідає соціально-диференційованим видам діяльності, які обумовлюються суспільним розподілом праці, і містить знання про природу, людину, суспільство, культуру, науку та виробництво. За основними напрямками профілізації визначаються різноманітні навчальні профілі. Їх орієнтовний перелік наведений у додатку.

Навчальний профіль визначається як добором предметів, так і їх змістом.

Зміст і структура навчальних профілів. Засвоєння змісту освіти у загальноосвітніх закладах з профільним навчанням має, по-перше, забезпечувати загальноосвітню підготовку учнів, по-друге — підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Профіль навчання охоплює таку сукупність предметів: базові, профільні та курси за вибором.

Базові загальноосвітні предмети становлять інваріантну складову змісту середньої освіти і є обов'язковими для всіх профілів. Ці предмети реалізують цілі й завдання загальної середньої освіти. Зміст навчання і вимоги до підготовки старшокласників визначаються державним загальноосвітнім стандартом.

Профільні загальноосвітні предмети — це цикл предметів, які реалізують цілі, завдання і зміст кожного конкретного профілю. Вони обов'язкові для учнів, які обрали даний профіль навчання. Профільні предмети вивчаються поглиблено. Особливостями вивчення є: більш глибоке і повне опанування понять, законів, теорій, передбачених стандартом освіти; дотримання системного викладу навчального матеріалу, його логічного упорядкування; широке використання знань із споріднених предметів; застосування активних методів навчання, організація дослідницької, проектної діяльності учнів. Поглиблене вивчення саме циклу предметів запобігає вузькій спеціалізації, яка здебільшого не відповідає реальним потребам, інтересам старшокласників (нерідко їх цікавить не один предмет,

а група предметів, не одна професія, а ряд близьких професій). Профільні предмети забезпечують також прикладну спрямованість навчання за рахунок інтеграції знань і методів пізнання та застосування їх у різних сферах діяльності, в т. ч. і професійній, яка визначається специфікою профілю навчання.

Зміст профільних предметів реалізується за рахунок варіативної та інваріантної складових змісту загальної середньої освіти.

У профільних загальноосвітніх навчальних закладах передбачається опанування змісту предметів на різних рівнях:

Рівень стандарту — обов'язковий мінімум змісту навчальних предметів, який не передбачає подальшого їх вивчення (наприклад, математика у філологічному профілі; хімія та біологія у профілі інформатики або їх інтегрований варіант у цих профілях).

Академічний рівень — обсяг змісту достатній для подальшого вивчення предметів у вищих навчальних закладах — визначається для навчальних предметів, які є не профільними, але базовими або близькими до профільних (наприклад, загальноосвітні курси біології, хімії у фізико-технічному профілі або загальноосвітній курс фізики у хіміко-біологічному профілі).

Зміст навчання на першому і другому рівнях визначається державним загальноосвітнім стандартом.

Рівень профільної підготовки — зміст навчальних предметів поглиблений, передбачає орієнтацію на майбутню професію (наприклад, курси фізики і математики у фізико-математичному профілі або курси біології та хімії у хіміко-біологічному профілі).

Профільних предметів має бути не більше двох-трьох з однієї або споріднених освітніх галузей (наприклад, фізика, інформатика і математика, хімія і технології, біологія і екологія, географія і економіка тощо). Так, у профілях, де профільними обрано природничі предмети біологія і хімія, решта природознавчих предметів (фізика, географія) вивчаються за програмою загальноосвітнього рівня.

Зміст окремих навчальних предметів може інтегруватися. Так, у профілях природничо-математичного і технологічного спрямування може вивчатися інтегрований курс «Суспільствознавство», а у профілях суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного і спортивного напрямів — «Природознавство».

Курси за вибором — це навчальні курси, які входять до складу профілю навчання. Їх основні функції: поглиблення і розширення змісту профільних предметів або забезпечення профільної прикладної і початкової професійної спеціалізації навчання. Курси за вибором створюються за рахунок варіативного

(шкільного та регіонального) компонента змісту освіти. Кількість курсів, що пропонується, має бути надлишковою, з якої учень вибирає обов'язкові.

Загальноосвітні школи створюють ті чи інші профілі навчання за рахунок комбінацій базових, профільних предметів і курсів за вибором. Цим самим забезпечується гнучка система профільного навчання, що дає змогу обрати старшокласнику індивідуальну освітню програму.

III. Форми організації профільного навчання

Форми організації профільного навчання регламентують діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу в системі профільних загальноосвітніх навчальних закладів і забезпечують умови для реалізації його мети і завдань. За характером взаємодії суб'єктів профільного навчання виділяються такі форми його організації:

Внутрішньошкільні:

- профільні класи в загальноосвітніх навчальних закладах;
- профільні групи в багатопрофільних загальноосвітніх навчальних закладах;
- профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами;
- динамічні профільні групи (в тому числі різновікові).

Зовнішні:

- міжшкільні профільні групи;
- профільна школа інтернатного типу;
- опорна старша школа;
- навчально-виховний комплекс (НВК);
- міжшкільний навчально-виробничий комбінат (МНВК);
- загальноосвітні навчальні заклади на базі вищих навчальних закладів.

Профільні групи у багатопрофільних загальноосвітніх навчальних закладах передбачають профільну підготовку груп учнів у класах певного напрямку профілізації. Наприклад, у класі суспільно-гуманітарного напрямку можуть бути організовані групи для навчання за філологічним та історико-правовим профілями.

Профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами здійснюється з метою задоволення індивідуальних запитів обдарованих учнів.

Динамічні профільні групи створюються за бажанням учнів у профільних школах, що мають належне матеріально-технічне, професійно-педагогічне забезпечення. Вони можуть функціонувати у паралельних класах старшої школи (за наявності не менше 12 учнів у групі); у малокомплектних школах можуть орга-

нізовуватись різновікові динамічні профільні групи. Протягом навчального року учні мають право переходити з однієї профільної групи в іншу. Це забезпечить умови для самостійного вибору учнями профільних навчальних курсів, випробування власних сил, реалізації їхніх освітніх, професійних інтересів.

Міжшкільні профільні групи організуються у навчально-виховному комплексі (НВК), опорній старшій школі з пришкільним інтернатом, профільній школі інтернатного типу, міжшкільному навчально-виробничому комбінаті (МНВК) за рахунок кооперації ресурсів і коштів закладів освіти, приватних осіб тощо. Старшокласники мають можливість більш змістовно й організовано вивчати спецкурси, які мають забезпечувати допрофесійну підготовку та їх діюву професійну орієнтацію.

Профільна школа інтернатного типу здійснює загальну середню освіту і має на меті допрофесійну підготовку молоді з числа випускників основної школи (за умови наявності кадрових, фінансових, інформаційних ресурсів, сучасної навчально-матеріальної бази).

Опорна старша школа створюється переважно у сільських районах і виконує роль «ресурсного центру» в об'єднанні кількох загальноосвітніх навчальних закладів. Вона, маючи достатній матеріальний і кадровий потенціал, забезпечує ту частину профільної підготовки, яку не може реалізувати та чи інша школа.

Навчально-виховний комплекс (НВК) — це об'єднання освітніх, фінансових, інформаційних ресурсів навчальних закладів різних типів і рівнів акредитації для задоволення допрофесійних і професійних запитів учнів.

Міжшкільний навчально-виробничий комбінат (МНВК) — це навчальний заклад, який забезпечує потреби учнів загальноосвітніх навчальних закладів у профорієнтаційній, допрофесійній та професійній підготовці.

Загальноосвітні навчальні заклади на базі вищих навчальних закладів функціонують переважно на III ступені навчання і забезпечують загальноосвітню підготовку та профільну підготовку, яка відповідає професійній спеціалізації факультетів цих закладів і реалізується в основному його науково-педагогічними працівниками.

Профільне навчання здійснюється у загальноосвітніх навчальних закладах різного типу: однопрофільних і багатопрофільних школах, спеціалізованих школах, ліцеях, гімназіях, колегіумах.

Загальноосвітній навчальний заклад може мати один або декілька профілів. В окремих випадках загальноосвітній навчаль-

ний заклад (клас) може бути не орієнтований на конкретний профіль навчання. Тоді задоволення освітніх запитів учнів здійснюється за рахунок введення курсів за вибором, які дають змогу поглибити або професійно спрямувати зміст споріднених базових предметів.

Профільне навчання організується через навчальні заняття (уроки, факультативи), дистанційні курси, екстернат.

IV. Допрофільна підготовка

Здійснюється у 8–9 класах з метою професійної орієнтації учнів, сприяння у виборі ними напряму профільного навчання у старшій школі. Форми її реалізації — введення курсів за вибором, поглиблене вивчення окремих предметів на диференційованій основі,

Основна функція курсів за вибором — профорієнтаційна. Вимоги до організації вивчення курсів: достатня їх кількість для визначення напряму профільного навчання; поступове введення за рахунок годин варіативного освітнього компонента; поділ класу на групи, однорідні за підготовленістю та інтересами учнів.

Поглиблене вивчення предмета, крім розширення і поглиблення змісту, має сприяти формуванню стійкого інтересу до предмета, розвитку відповідних здібностей і орієнтації на професійну діяльність, де використовуються одержані знання. Поглиблене вивчення здійснюється або за спеціальними програмами і підручниками, або за модульним принципом — програма загальноосвітньої школи доповнюється набором модулів, які поглиблюють відповідні теми.

Допрофільна підготовка має здійснюватися також через факультативи, предметні гуртки, наукові товариства учнів, Малу академію наук, предметні олімпіади, кабінети профорієнтації.

Ефективність допрофільного навчання вимагає налагодження дієвої діагностики рівня навчальних досягнень учнів основної школи, профконсультаційної психодіагностики з метою визначення професійних інтересів і якостей школярів для створення однорідних за підготовленістю та інтересами мікроколективів (класів, груп).

V. Умови реалізації концепції

Вирішальною умовою реалізації концепції є комплексне розв'язання питань, пов'язаних з фінансовим, кадровим, навчально-методичним, нормативно-правовим і організаційним забезпеченням профільної школи.

1. Нові цілі шкільної освіти зумовлюють необхідність подальшої модернізації вищої педагогічної освіти і системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. З цією метою необхідно:

- у вищих навчальних закладах педагогічного профілю передбачити підготовку педагогічних кадрів з урахуванням потреб профільної школи та внести відповідні зміни у державний стандарт вищої педагогічної освіти для спеціалістів та магістрів; планувати необхідну спеціалізацію студентів і магістерські програми з профільного навчання старшокласників; одержання вищої педагогічної освіти за кількома освітніми галузями, передбаченими державним стандартом загальноосвітньої школи;
- для забезпечення необхідного рівня професійної компетентності вчителів і керівників шкіл запровадити широкомасштабну систему відповідної перепідготовки: підвищення кваліфікації вчителів основної школи з орієнтацією на організацію допрофільного навчання та його психолого-педагогічне забезпечення; вчителів старшої школи, які викладатимуть профільні предмети і спеціальні курси; керівних кадрів освіти, здатних забезпечити функціонування профільної школи.

2. Створення нормативно-правової бази розвитку профільного навчання, спрямованої на вирішення таких основних питань:

- розробка механізмів фінансування профільних шкіл з урахуванням різних джерел бюджетного і позабюджетного фінансування;
- уточнення статутів загальноосвітніх навчальних закладів з метою забезпечення профільного навчання на внутрішньошкільному і зовнішньошкільному рівнях;
- розробка державного загальноосвітнього стандарту, що передбачає загальноосвітню підготовку, однакову для всіх шкіл — як основи для створення програмного забезпечення профільного навчання;
- підготовка орієнтовних навчальних планів для профілів навчання.

Навчально-методичне забезпечення профільної школи — важлива умова реалізації концепції. Відповідно до державних загальноосвітніх стандартів необхідно розробити і апробувати програми для базових, профільних і спеціальних курсів, відповідні підручники, методики, засоби навчання.

Створення психологічного супроводження навчального процесу в 8–9, 10–12 класах здійснюється з метою своєчасної оцінки комплексу індивідуальних особливостей підлітка з погляду

його готовності до успішного навчання за певним профілем, попередження дезадаптації в умовах виникнення навчальних труднощів і стресів, пов'язаних із спілкуванням у новому колективі. Важливо досягти усвідомлення учнем себе як суб'єкта вибору профілю навчання.

Науковий супровід навчання в старшій школі, який передбачає реалізацію завдань дослідницького і впроваджувального характеру: обґрунтування змісту в різних комбінаціях профільного вивчення, розроблення педагогічних технологій на основі застосування активних методів навчання, самостійної навчальної діяльності, виробничої практики, розроблення системи оцінювання навчальних досягнень учнів; моніторинг якості освіти, корекцію концептуальних підходів до організації профільного навчання в різних умовах.

Фінансування профільного навчання здійснюється переважно за рахунок держави та кооперації державних, громадських і приватних коштів.

Концепція запроваджується за умови врахування реальних можливостей ресурсного забезпечення профільного навчання, розробки навчально-методичних комплектів, врахування результатів широкого експериментального випробування змісту і технологій профілізації старшої школи.

Концепцію уклали: Березовська Л. Д., Бібік Н. А., Бурда М. І., Денисенко Л. І., Єгоров Г. С., Іванюк Г. І., Калініш Л. М., Казенко В. І., Карткова О. К., Онищук Л. А., Трубачева С. Е.

ДОДАТОК

Структура профільного навчання

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

Н А К А З

№ 310 від 20.08.93
м.Київ

Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
2 грудня 1993 р.
за № 176

Про затвердження Типового положення про атестацію педагогічних працівників України *(із змінами, внесеними згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98)*

Відповідно до Закону України «Про освіту» з метою активізації творчої діяльності, стимулювання неперервної фахової та загальної освіти педагогічних працівників, підвищення їх персональної відповідальності за результати навчання і виховання дітей та молоді **Н А К А З У Ю**:

1. Затвердити і ввести в дію Типове положення про атестацію педагогічних працівників України, доопрацьоване з урахуванням пропозицій, що надійшли в період дії Тимчасового положення про атестацію педагогічних працівників навчально-виховних закладів і установ освіти України (додається). Текст Типового положення опублікувати в газеті «Освіта» та інформаційному збірнику Міністерства освіти України після державної реєстрації в Міністерстві юстиції України.

2. Вважати Тимчасове положення про атестацію педагогічних працівників навчально-виховних закладів і установ освіти України, затверджене Наказом Міносвіти України від 10 вересня 1992 року № 125 таким, що втратило чинність.

3. Міністру освіти Республіки Крим, начальникам управлінь освіти обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, директорам технікумів, училищ, коледжів, професійних навчально-виховних закладів забезпечити атестацію педагогічних кадрів у відповідності до вимог даного Типового положення.

4. Контроль за виконанням цього Наказу покласти на заступників міністра Погрібного А. Г., Гондюла В. П., Зайчука В. О., Мороза О. Г., Шепотька В. П.

Міністр П. М. Таланчук

Типове положення про атестацію педагогічних працівників України

(У тексті Положення слова «загальноосвітні навчально-виховні заклади» замінено на «загальноосвітні навчальні заклади», «заклади освіти» — на «навчальні заклади»; «тарифний розряд» — «посадовий оклад (ставка заробітної плати)»; «педагогічні училища, технікуми» — «вищі навчальні заклади I-II рівня акредитації»; «керівник допризовної підготовки» — «викладач допризовної підготовки» згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

I. Загальні положення

1.1. Атестація педагогічних працівників — це визначення їх відповідності зайнятій посаді, рівню кваліфікації, залежно від якого та стажу педагогічної роботи їм встановлюється кваліфікаційна категорія та відповідний посадовий оклад (ставка заробітної плати) в межах схеми посадових окладів. (Пункт 1.1 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № від 01.12.98)

1.2. Атестація педагогічних працівників проводиться відповідно до Закону України «Про освіту» (стаття 54) з метою активізації їх творчої професійної діяльності, стимулювання безперервної фахової та загальної освіти, якісної роботи, підвищення відповідальності за результати навчання і виховання, забезпечення соціального захисту компетентної педагогічної праці. (Пункт 1.2 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

1.3. Атестація базується на принципах демократизму, загальності, всебічності, систематичності, колегіальності, доступності та гласності, безперервної освіти і самовдосконалення, морального і матеріального заохочення. Умовою атестації педагогічного працівника є наявність фахової освіти та володіння ним державною мовою в обсязі, необхідному для виконання його професійних обов'язків, згідно з Конституцією України (ст.10) та із Законом «Про мови в Українській РСР» (Пункт 1.3 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

1.4. Атестація здійснюється на основі комплексної оцінки рівня кваліфікації педагогічної майстерності, результатів їхньої педагогічної діяльності шляхом проведення контрольних робіт, зрізів знань учнів, тестування; відвідування уроків, позакласних заходів; здійснення аналізу освітнього процесу

в загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладах з урахуванням думки батьків, учнів та вихованців. (Пункт 1.4 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

1.5. Дане Типове положення діє на підставі Закону України «Про освіту» і визначає порядок атестації педагогічних працівників навчально-виховних закладів незалежно від відомчого підпорядкування та форм власності.

II. Педагогічні працівники, які підлягають атестації

2.1. Атестація на відповідність посаді з установами однієї з кваліфікаційних категорій, а за умов, зазначених у пункті 5.5 розділу V Типового положення, із присвоєнням педагогічного звання, підлягають педагогічні працівники з вищою освітою: вчителі та викладачі всіх спеціальностей, вчителі-дефектологи, вихователі, вихователі-методисти, логопеди, завідувачі логопедичними пунктами, методисти, музичні, художні керівники, інструктори з фізичної культури, праці, слухових кабінетів, концертмейстери, педагоги-організатори, соціальні педагоги, практичні психологи дошкільних, загальноосвітніх, професійних, позашкільних навчально-виховних закладів, інтернатів при школах, шкіл-інтернатів різних типів, загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, приймальників-розподільників для неповнолітніх, виховно-трудова колонії, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів і майстерень трудового навчання та професійної орієнтації учнів, міжшкільних комп'ютерних центрів, вищих навчальних закладів I–II рівня акредитації, коледжів, ліцеїв, навчальних закладів підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (крім тих, які за оплатою праці прирівняні до вищих навчальних закладів), районних, міських методичних кабінетів (центрів) (1), закладів охорони здоров'я, соціального забезпечення, культури, а також педагогічні працівники підприємств та організацій, інших навчально-виховних закладів. (Пункт 2.1 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

2.2. Педагогічні працівники, які закінчили вищі навчальні заклади I–II рівня акредитації та інші навчальні заклади еквівалентного рівня або мають загальну середню освіту, зазначені у пункті 2.1 розділу II Типового положення та незалежно від освіти: майстри виробничого навчання, керівники гуртків, секцій, студій та інших форм гурткової роботи, культурорганізатори, акомпаніатори, екскурсіводи, інструктори з туризму,

старші вожаті атестуються на відповідність посаді, яку займають, з визначенням посадового окладу (ставки заробітної плати).

Майстри виробничого навчання, старші вожаті, військові викладачі допризовної підготовки можуть атестуватись на присвоєння педагогічного звання.

2.3. Керівники навчально-виховних закладів, працівники органів управління освітою, які мають педагогічне навантаження, працюючі пенсіонери, в тому числі на умовах строкового договору, педагоги, для яких навчально-виховні заклади не є основним місцем роботи, атестуються на загальних підставах.

2.4. Атестації не підлягають педагогічні працівники, які мають стаж безпосередньої педагогічної роботи (2) до 3 років; перебувають на довготривалому лікуванні. Педагогічні працівники, які мають необхідний стаж безпосередньої педагогічної роботи й раніше проходили атестацію та прийняті на роботу в поточному навчальному році, а також ті, хто навчається у вищому навчальному закладі, атестуються за їхнім бажанням. Для педагогічних працівників, які прибули із зарубіжних країн, за наявності відповідних державних міжнародних угод з Україною, в порядку винятку, з ініціативи адміністрації навчального закладу та на підставі рішення атестаційної комісії можуть бути підтверджені рішення атестаційних комісій за попереднім місцем роботи. (Пункт 2.4 в редакції Наказу Мінісвіти № 419 від 01.12.98)

2.5. За педагогічними працівниками, які знаходяться у відпустках по вагітності, родах і догляду за дитиною (ст.179 КЗпП України зберігається кваліфікаційна категорія, педагогічне звання, чинність яких продовжується після виходу на роботу до наступної атестації на загальних підставах. Час перебування в даних відпустках вилучається з міжатестаційного періоду. (Пункт 2.5 в редакції Наказу Мінісвіти № 419 від 01.12.98)

2.6. Педагогічні працівники, які викладають два й більше предметів, атестуються з того предмета, з якого мають педагогічне навантаження за фахом освіти. Оплата у відповідності із встановленою внаслідок атестації категорією поширюється на все педагогічне навантаження до наступної атестації. (Розділ II доповнено пунктом 2.6 згідно з Наказом Мінісвіти № 419 від 01.12.98)

(1) Далі — навчально-виховні заклади.

(2) Безпосередньою педагогічною роботою є навчальна, викладацька, виховна, методична діяльність на посадах, зазначених у пунктах 2.1, 2.2 розділу II Типового положення та на посадах керівних працівників навчально-виховних закладів.

III. Види атестації та її періодичність

3.1. Атестація педагогічних працівників поділяється на чергову та позачергову.

3.2. Чергова атестація проводиться один раз у п'ять років згідно з графіком, складеним безпосередньо в навчально-виховному закладі.

Педагогічним працівникам, які пройшли чергову атестацію, визначається відповідність (відповідність за умови, невідповідність) посаді, яку займають, встановлюється або підтверджується (не підтверджується) одна з кваліфікаційних категорій, визначається посадовий оклад (ставка заробітної плати), а також може бути присвоєне, підтвержене (не підтвержене) педагогічне звання.

Не розглянуті атестаційною комісією (не підтвержені або не змінені) протягом 5 років з дня встановлення (присвоєння) кваліфікаційні категорії, посадові оклади (ставки заробітної плати), педагогічні звання втрачають чинність. Якщо педагогічні працівники з поважних або незалежних від них причин не можуть пройти чергову атестацію, то за погодженням з атестаційною комісією вищого рівня термін дії попереднього рішення атестаційної комісії при навчальному закладі може бути подовженим на один рік. (Пункт 3.2 доповнено абзацом четвертим згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98)

Педагогічним працівникам, які відмовились від чергової атестації, встановлюється кваліфікаційна категорія на ступінь нижча від тієї, яку вони мали за наслідками попередньої атестації (кваліфікаційна категорія «спеціаліст» у даному разі залишається без змін); працівникам, для яких не передбачені кваліфікаційні категорії, визначається оплата праці за нижчим посадовим окладом (ставкою заробітної плати); для працівників з педагогічним званням припиняється чинність відповідного звання. Не допускається відмова від атестації педагогічних працівників, щодо яких постало питання про їх невідповідність займаній посаді.

3.3. Позачергова атестація проводиться не раніше як через рік з дня видання керівником навчального закладу, органом державного управління освітою відповідного наказу за підсумками атестації після попередньої атестації для осіб, які (Абзац перший пункту 3.3 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98):

- виявили бажання підвищити раніше встановлену їм кваліфікаційну категорію (для працівників, яким не перед-

бачені кваліфікаційні категорії, — підвищити посадовий оклад (ставку заробітної плати);

- порушили питання про присвоєння їм педагогічного звання за умов, зазначених у пункті 5.5 розділу V Типового положення;
- знизили в міжатестаційний період рівень своєї професійної діяльності (за наявності аргументованого подання керівника або ради навчально-виховного закладу).

Для осіб, які раніше не атестувались, позачергова атестація допускається за умови роботи в даному навчально-виховному закладі не менше року. Ця вимога не поширюється на педагогічних працівників, які мають вчені звання або наукові ступені за наявності трирічного науково-педагогічного стажу.

За педагогічними працівниками загальноосвітніх, позашкільних, дошкільних навчальних закладів, які переходять на викладацьку роботу до вищих навчальних закладів I–II рівня акредитації або професійно-технічних навчальних закладів, зберігається присвоєна їм кваліфікаційна категорія, педагогічне звання до наступної атестації. Така ж умова поширюється й на викладачів вищих навчальних закладів I–II рівня акредитації, педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів, які переходять працювати до загальноосвітніх, позашкільних, дошкільних навчальних закладів. (Пункт 3.3 доповнено абзацом згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

3.4. Атестація педагогічних працівників, у тому числі зазначених у пункті 2.2 розділу II Типового положення, передбачає попереднє (не рідше одного разу на п'ять років) підвищення кваліфікації на засадах вільного вибору змісту, програм, форм навчання, організацій та установ, акредитованих в установленому порядку на здійснення підвищення кваліфікації. (Пункт 3.4 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

3.5. Педагогічні працівники з науковим ступенем, вченим званням, які підлягають черговій атестації та працюють у навчальних закладах, мають право на підтвердження чи присвоєння кваліфікаційної категорії, педагогічного звання без проходження курсового підвищення кваліфікації. (Розділ III доповнено пунктом 3.5 згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

IV. Кваліфікаційні категорії та педагогічні звання

4.1. За наслідками атестації встановлюються такі кваліфікаційні категорії:

- «спеціаліст», «спеціаліст II категорії», «спеціаліст I категорії», «спеціаліст вищої категорії»;
- присвоюються педагогічні звання: «старший учитель», «старший викладач», «старший військовий керівник», «майстер виробничого навчання I категорії», «майстер виробничого навчання II категорії», «вчитель-методист», «викладач-методист», «військовий керівник-методист», «вихователь-методист», «старший вожатий-методист».

V. Загальні вимоги до кваліфікаційних категорій та педагогічних звань

5.1. Кваліфікаційна категорія «спеціаліст вищої категорії» встановлюється педагогічним працівникам, які виявили високий рівень професіоналізму, ініціативи, творчості, досконало володіють ефективними формами і методами організації навчально-виховного процесу, забезпечують високу результативність, якість своєї праці. Стаж безпосередньої педагогічної роботи — не менше 8 років. Як виняток цей стаж може бути скорочений до 5 років. Для педагогічних працівників з вченими званнями та науковими ступенями враховується стаж їх безпосередньої педагогічної роботи у вищому навчальному закладі.

5.2. Кваліфікаційна категорія «спеціаліст I категорії» встановлюється педагогічним працівникам, які виявили ґрунтовний рівень професіоналізму, добре володіють ефективними формами і методами педагогічної діяльності, досягли значних результатів у вирішенні навчально-виховних завдань. Стаж безпосередньої педагогічної роботи — не менше 5 років.

5.3. Кваліфікаційна категорія «спеціаліст II категорії» встановлюється педагогічним працівникам, які виявили достатній рівень професіоналізму, використовують сучасні форми і методи навчання та виховання, досягли вагомих результатів у педагогічній діяльності. Стаж безпосередньої педагогічної роботи — не менше 3 років.

5.4. Кваліфікаційна категорія «спеціаліст» підтверджується педагогічним працівникам, які професійно компетентні, забезпечують нормативні рівні і стандарти навчання та виховання.

5.5. Педагогічне звання «старший учитель» може присвоюватись педагогічним працівникам, які мають кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії» або «спеціаліст I категорії», а за наявності освіти в обов'язі вищого навчального закладу I–II рівня акредитації та іншого навчального закладу еквівалентного рівня — стаж безпосередньої педагогічної роботи

не менше 8 років та найвищий відповідний посадовий оклад (ставку заробітної плати).

Педагогічне звання «старший викладач» може присвоюватись педагогічним працівникам, яким встановлено кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії», «спеціаліст I категорії».

Педагогічне звання «військовий керівник-методист» може присвоюватись педагогічним працівникам з вищою освітою; педагогічні звання «старший військовий керівник», «вихователь-методист», «старший вожатий-методист» — педагогічним працівникам з вищою освітою і освітою в обов'язку вищого навчального закладу I–II рівня акредитації та іншого навчального закладу еквівалентного рівня.

Педагогічне звання «майстер виробничого навчання I категорії» може присвоюватись майстрам виробничого навчання, яким встановлено найвищий посадовий оклад (ставку заробітної плати), та які мають стаж безпосередньої педагогічної роботи не менше 8 років і, як правило, вищу освіту; педагогічне звання «майстер виробничого навчання II категорії» — майстрам виробничого навчання, яким встановлено вищий посадовий оклад (ставку заробітної плати), та які мають стаж безпосередньої педагогічної роботи не менше 5 років.

Зазначені педагогічні звання присвоюються педагогічним працівникам, які досягли високого професіоналізму в роботі, систематично використовують прогресивний педагогічний досвід, беруть активну участь у його поширенні, надають практичну допомогу у становленні молодих педагогів, постійно працюють над своїм фаховим самовдосконаленням.

5.6. Педагогічні звання «вчитель-методист», «викладач-методист» присвоюються педагогічним працівникам, які мають кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії», відповідають вимогам для присвоєння звань «старший учитель», «старший викладач», а також запроваджують у навчально-виховний процес ефективні форми і методи роботи, узагальнюють передовий педагогічний досвід, беруть активну участь у розробленні шкільного компонента змісту освіти, діяльності професійних педагогічних об'єднань, асоціацій, надають практичну допомогу педагогічним працівникам інших навчально-виховних закладів в освоєнні досвіду провідних педагогів і мають власні методичні розробки, які пройшли апробацію та схвалені науково-методичними установами відповідного рівня. (Пункт 5.6 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

5.7. При визначенні посадового окладу (ставки заробітної плати) має враховуватись професійна компетентність, стаж та якість педагогічної роботи.

5.8. При встановленні кожної із зазначених кваліфікаційних категорій або посадового окладу (ставки заробітної плати), присвоєнні педагогічних звань враховуються державні нагороди, рівень моральних якостей та загальної культури педагогічного працівника, володіння державною мовою відповідно до Закону «Про мови в Українській РСР».

5.9. Педагогічним працівникам, які не мають відповідної фахової освіти й прийняті на роботу в навчальні заклади до 1996 р. (набуття чинності Законом України «Про освіту» в редакції від 23 березня 1996 р.) та володіють достатнім практичним досвідом роботи, якісно і в повному обсязі виконують свої посадові обов'язки, за умови проходження відповідного підвищення кваліфікації (для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів з предмета викладання) за рішенням атестаційної комісії при Міністерстві освіти Автономної Республіки Крим, управліннях освіти обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, а також при відповідних центральних органах управління навчальними закладами, як виняток, може присвоюватись кваліфікаційна категорія: вища — за наявності стажу роботи на займаній посаді не менше 8 років; перша — 6 років; друга — 5 років.

З уведенням у дію нової редакції Закону України «Про освіту» даний пункт поширюється на працівників, запрошених у навчальні заклади для викладання курсів або предметів, з яких не готувалися або не готуються фахівці у вищих педагогічних навчальних закладах. (Розділ V доповнено пунктом 5.9 згідно з Наказом Мініосвіти № 419 від 01.12.98)

5.10. Педагогічним працівникам, які припинили педагогічну діяльність у зв'язку зі скороченням штатів, ліквідацією навчального закладу, виходом на пенсію, переходом на роботу до органів управління освітою чи методичну роботу в системі освіти, у випадках відновлення ними роботи за фахом у навчальних закладах зберігається кваліфікаційна категорія, педагогічне звання, набуте раніше, чинність яких продовжується не більше ніж на один рік з наступною атестацією на загальних підставах. (Розділ V доповнено пунктом 5.10 згідно з Наказом Мініосвіти № 419 від 01.12.98)

VI. Атестаційні комісії

6.1. Атестація педагогічних працівників проводиться атестаційними комісіями, що створюються при:

- навчально-виховних закладах, незалежно від відомчої підпорядкованості та форми власності;
- місцевих органах державного управління освітою, Міністерстві освіти Республіки Крим, міністерствах і відомствах України, що мають навчально-виховні заклади.⁽¹⁾

Атестаційні комісії створюються щороку до 20 вересня і наділяються повноваженнями на весь навчальний рік.

Кількість і персональний склад атестаційної комісії при навчально-виховному закладі, органі державного управління освітою визначається і затверджується наказом їх керівника за погодженням з радою та комітетом профспілки навчально-виховного закладу, органу державного управління освітою.

Педагогічні працівники малокомплектних навчально-виховних закладів атестуються атестаційними комісіями при базових навчально-виховних закладах або районних, міських органах державного управління освітою. Перелік цих установ визначається відповідними місцевими органами державного управління освітою.

6.2. Атестаційна комісія створюється в складі: голови (керівника навчально-виховного закладу, органу управління освітою), його заступника, секретаря, членів комісії (заступника керівника навчально-виховного закладу, представника органу управління освітою, методичної служби, члена профспілкового комітету навчального закладу або члена виборного профспілкового органу відповідного рівня в районній, міській або обласній атестаційних комісіях, фахових асоціацій, голів методичних об'єднань, найбільш кваліфікованих і авторитетних педагогів, членів органів громадського самоврядування в системі освіти). (Пункт 6.2 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98)

VII. Повноваження атестаційної комісії

7.1. Атестаційна комісія узагальнює результати вивчення професійної діяльності, підвищення фахової компетентності та загальної культури педагогічного працівника, який атестується, забезпечує об'єктивність експертних оцінок, дотримання основних принципів атестації педагогічних працівників.

- 7.2. Атестаційна комісія при навчально-виховному закладі:
- атестує і приймає рішення про відповідність (відповід-

ність за умови, невідповідність) педагогічного працівника займаній посаді, встановлює, підтверджує (не підтверджує) одну із кваліфікаційних категорій: «спеціаліст», «спеціаліст II категорії», «спеціаліст I категорії», визначає відповідний посадовий оклад (ставку заробітної плати);

- приймає рішення і порушує клопотання перед атестаційною комісією при районному (міському) органі державного управління освітою, а для педагогічних працівників професійних навчально-виховних закладів, коледжів, технікумів, освітніх установ підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів — перед атестаційною комісією при відповідних вищих органах державного управління освітою, що мають зазначені навчально-виховні заклади, про встановлення, підтвердження (не підтвердження) педагогічним працівникам кваліфікаційної категорії «спеціаліст вищої категорії», присвоєння, підтвердження (не підтвердження) педагогічного звання, а також про відповідне моральне і матеріальне заохочення (нагородження грамотою, відзначення премією тощо).

7.3. Атестаційна комісія при районному (міському) органі державного управління освітою:

- атестує педагогічних працівників районного (міського) методичного кабінету (центру); приймає рішення про їх відповідність (відповідність за умови, невідповідність), посаді, яку займають; встановлює, підтверджує (не підтверджує) їм одну з кваліфікаційних категорій: «спеціаліст», «спеціаліст II категорії», «спеціаліст I категорії». За поданням атестаційних комісій при навчально-виховних закладах атестує педагогічних працівників на кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії» та присвоює, підтверджує (не підтверджує) педагогічне звання;
- приймає рішення і порушує клопотання перед атестаційною комісією при відповідних вищих органах державного управління освітою, що мають навчально-виховні заклади, про встановлення, підтвердження (не підтвердження) педагогічним працівникам районного (міського) методичного кабінету (центру) кваліфікаційної категорії «спеціаліст вищої категорії»;
- у двотижневий термін розглядає скарги педагогічних працівників на рішення атестаційних комісій навчально-виховних закладів.

Для компетентного здійснення своїх повноважень атестаційна комісія при районному (міському) органі державного управління освітою може створювати експертні групи із числа фахівців тієї галузі освіти, педагогічні працівники якої атестуються.

7.4. Атестаційна комісія при Міністерстві освіти Республіки Крим, управліннях освіти обласних, Київської, Севастопольської міських держадміністрацій:

- розглядає клопотання атестаційних комісій при районних (міських) органах державного управління освітою, професійних навчально-виховних закладах, вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації, коледжах, освітніх установах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів і приймає рішення про встановлення, підтвердження (не підтвердження) педагогічним працівникам кваліфікаційної категорії «спеціаліст вищої категорії» та відповідного педагогічного звання;
- узгоджує пропозиції атестаційних комісій при районних (міських) органах державного управління освітою щодо продовження терміну дії попередніх рішень атестаційних комісій загальноосвітніх навчальних закладів; (Пункт 7.4 доповнено абзацом третім згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98)
- приймає рішення і порушує клопотання перед Міністерством освіти, міністерствами і відомствами України про моральне заохочення атестованих педагогічних працівників;
- розглядає скарги педагогічних працівників на рішення атестаційних комісій при районних (міських) органах державного управління освітою, професійних навчально-виховних закладах, вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації, коледжах, освітніх установах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Для компетентного здійснення своїх повноважень дані атестаційні комісії можуть створювати експертні групи з числа фахівців тієї галузі освіти, педагогічні працівники якої атестуються.

Рішення цієї комісії є остаточним.

Аналогічна компетенція атестаційних комісій міністерств, відомств, що мають в своєму підпорядкуванні навчально-виховні заклади, визначається відповідними міністерствами, відомствами.

VIII. Порядок проведення атестації

8.1. До 20 вересня поточного року керівник навчально-виховного закладу знайомить педагогічний колектив з наказом

про створення атестаційної комісії та атестацію педагогічних працівників у поточному навчальному році.

8.2. До 10 жовтня атестаційна комісія приймає:

а/ — заяву від педагогічних працівників щодо проходження чергової або позачергової атестації;

— заяву про відмову від чергової атестації.

В заяві, крім основних даних, зазначаються результати попередньої атестації та кваліфікаційна категорія або педагогічне звання, на яке претендує педагогічний працівник.

б/ — подання керівника або ради навчально-виховного закладу про позачергову атестацію педагогічних працівників, рівень навчально-виховної або методичної роботи яких нижчий від вимог, що пред'являються до кваліфікаційної категорії, встановленої їм за результатами попередньої атестації.

8.3. До 20 жовтня поточного навчального року атестаційна комісія розглядає подані документи, затверджує графік проведення атестації і доводить його під розписку до відома осіб, які атестуються. Педагогічним працівникам, які підлягають черговій атестації, але не претендують на підвищення кваліфікаційної категорії чи посадового окладу (ставки заробітної плати), присвоєння більш високого педагогічного звання, визначених за результатами попередньої атестації, і не мають претензій до своєї роботи з боку керівників навчально-виховного закладу, батьків, учнів, атестаційна комісія може підтвердити встановлену їм кваліфікаційну категорію або посадовий оклад (ставку заробітної плати), педагогічне звання, що оформляється протоколом.

8.4. До 20 березня поточного навчального року атестаційна комісія при навчально-виховному закладі завершує вивчення роботи педагогічних працівників і оформляє атестаційні листи у двох примірниках за формою, що додається. Результати підвищення кваліфікації педагогічним працівникам враховуються на підставі поданого посвідчення.

8.5. Керівники установ та органів освіти повинні не пізніше як за 10 днів до засідання атестаційної комісії ознайомити педагогічних працівників з їх атестаційними листами (під розписку).

8.6. До 20 квітня поточного навчального року атестаційна комісія розглядає атестаційні листи, заслуховує працівників, які атестуються. На підставі всебічного розгляду наслідків їх педагогічної роботи, рівня фахової підготовки і професійної компетентності, рейтингу серед працівників районного (міського) методичного об'єднання (асоціації), оцінки працівникам педагогічного колективу навчально-виховного закладу, думки

батьків, учнів приймає одне з рішень: «відповідає посаді, яку займає», «відповідає посаді, яку займає, за умови виконання певних рекомендацій», «не відповідає посаді, яку займає», встановлює (підтверджує, не підтверджує) відповідну кваліфікаційну категорію, присвоює (підтверджує, не підтверджує) педагогічне звання; встановлює (підтверджує, не підтверджує) посадовий оклад (ставку заробітної плати) працівникам, зазначеним у пункті 2.2 розділу II Типового положення, вносить пропозиції до заохочення педагогічних працівників.

8.7. З усіх питань, пов'язаних з атестацією, атестаційна комісія приймає рішення таємним голосуванням, порядок якого визначається самою комісією. Воно вважається дійсним, якщо в засіданні комісії брало участь не менше 2/3 її членів. Результати голосування визначаються простою більшістю голосів присутніх членів атестаційної комісії. У разі однакової кількості голосів «за» і «проти» приймається рішення на користь працівника, який атестується. Якщо при голосуванні не підтверджена кваліфікаційна категорія або посадовий оклад (ставка заробітної плати), на який претендував педагогічний працівник, йому встановлюється кваліфікаційна категорія або посадовий оклад (ставку заробітної плати) до фактичного рівня професійної діяльності, визначеного атестаційною комісією. Працівник, який є членом атестаційної комісії, атестується на загальних підставах.

8.8. У випадку неявки педагогічного працівника, який атестується, на засідання атестаційної комісії без поважних причин комісія після з'ясування причин неявки може провести атестацію у його відсутності.

8.9. Результати атестації (рішення, рекомендації) повідомляються атестованому працівникові на даному засіданні, оформляються протоколом за підписом голови та секретаря атестаційної комісії, заносяться до атестаційного листа.

Атестаційний лист, заява або подання адміністрації про позачергову атестацію, копія кваліфікаційного посвідчення про підвищення кваліфікації зберігається в особовій справі педагогічного працівника.

Другий примірник атестаційного листа не пізніше тижневого строку вручається (під розписку) атестованому працівникові.

IX. Реалізація рішень атестаційної комісії

9.1. За результатами атестації керівник навчально-виховного закладу, органу державного управління освітою видає наказ, який у тижневий строк доводиться до відома атестованого,

колективу та подається в бухгалтерію для нарахування педагогічному працівникові заробітної плати згідно із встановленим посадовим окладом (ставкою заробітної плати) з дня прийняття рішення атестаційної комісії. При зміні місця роботи педагогічному працівникові атестаційний лист є підставою для тарифікації його за новим місцем роботи.

9.2. У разі незгоди з рішенням атестаційної комісії при навчально-виховному закладі педагогічний працівник має право у двотижневий строк з дня вручення йому атестаційного листа звернутись із скаргою до атестаційної комісії вищого рівня (відповідно до компетенції, визначеної у розділі VII Типового положення). Подана скарга розглядається в двотижневий строк від дня її надходження.

Рішення атестаційної комісії вищого рівня є підставою для скасування попереднього і видачі нового наказу про встановлення (підтвердження, не підтвердження) працівникові відповідної кваліфікаційної категорії, посадового окладу (ставки заробітної плати) чи присвоєння (підтвердження, не підтвердження) педагогічного звання з дня прийняття рішення атестаційною комісією навчально-виховного закладу (органу державного управління освітою), дії якої оскаржувались.

9.3. Питання, пов'язані зі звільненням або переведенням на іншу роботу педагогічного працівника за результатами атестації, вирішуються керівником відповідного навчально-виховного закладу в двомісячний строк з дня прийняття рішення атестаційної комісії. В разі оскарження рішення атестаційної комісії розірвання трудового договору може бути здійснене лише після його розгляду атестаційною комісією вищого рівня, рішення якої є остаточним. Строк розгляду скарги не враховується у визначений двомісячний термін реалізації рішення. Після закінчення зазначеного строку звільнення педагогічного працівника за результатами атестації не допускається.

9.4. У випадку звільнення педагогічного працівника за результатами атестації у його трудову книжку вноситься запис з посиланням на пункт 2 статті 40 Кодексу Законів про працю України. Трудові спори з питань звільнення з роботи педагогічних працівників за підсумками атестації розглядаються відповідно до чинного законодавства.

Положення розроблене авторським колективом у складі: Болтівець С. І., Ковганіч В. В., Красноголовець О. М., Луговий В. І., Міненко А. М., Нікітенко О. І., Пушенко О. Г., Северчук Л. М.

Додаток до Типового Положення про атестацію педагогічних працівників України

АТЕСТАЦІЙНИЙ ЛИСТ

1. Прізвище, ім'я, по батькові _____
2. Рік народження _____ 3. Освіта _____
3. Спеціальність за дипломом _____
4. Стаж безпосередньої педагогічної роботи _____
5. Місце роботи _____
6. Посада _____
7. Державні нагороди, звання _____

8. Форма та результати підвищення кваліфікації протягом останніх 5 років за посвідченням _____

9. Результати попередньої атестації _____

10. Характеристика якості виконання посадових обов'язків, результативності навчально-виховної роботи, загальної і професійної культури адміністрацією установи _____

Керівник установи _____

/підпис/ /прізвище, ініціали/

11. Оцінка професійної діяльності, загальної культури, моральних якостей: _____

а/ педагогічною радою _____

Голова педагогічної ради _____

/підпис/ /прізвище, ініціали/

б/ батьками учнями _____

Голова ради установи _____
/підпис/ /прізвище, ініціали/
в/ методичним об'єднанням /асоціацією/ _____

Голова методичного об'єднання /асоціації/ _____
_____ /підпис/ /прізвище, ініціали/

I. Рішення атестаційної комісії

_____ /найменування установи, органу освіти/
Атестаційна комісія вирішила: _____

Голова атестаційної комісії _____
_____ /підпис/ /прізвище, ініціали/

Секретар атестаційної комісії _____
_____ /підпис/ /прізвище, ініціали/

II. Рішення атестаційної комісії

/яка встановлює категорію «спеціаліст вищої категорії/

_____ /найменування установи, органу освіти/
Атестаційна комісія вирішила _____

Голова атестаційної комісії _____
_____ /підпис/ /прізвище, ініціали/

Секретар атестаційної комісії _____
_____ /підпис/ /прізвище, ініціали/

М. П.

ДАТА

Шкільна географічна освіта у 2005–2006 навчальному році

Аналіз стану географічної освіти в Україні дозволяє нам намітити деякі перспективні напрямки підвищення її ефективності, реалізація яких є досить доступною для виконання в умовах сучасної школи, тому що вона не потребує додаткового фінансування, тому що здатна оптимально функціонувати за рахунок мобілізації внутрішніх ресурсів шкільної системи освіти. Серед них ми вважаємо за необхідне виділити наступні:

1. Орієнтація на досягнення певного практичного ефекту, створення умов для позитивної самореалізації учнів у наступній професійній діяльності із врахуванням вимог сучасного техногенного суспільства.

2. Реалізація міжпредметного підходу при вивченні основних географічних курсів, що дозволить створити в учнів систему географічну картину світу.

3. Забезпечення особистісної спрямованості процесу навчання географії. Орієнтація на людину, її місце в географічному середовищі.

4. Розробка і втілення у навчальний процес вискоєфективних технологій проблемного навчання.

5. Орієнтація на творче пізнання найближчого оточуючого середовища.

У 2005–2006 навчальному році географічні курси вивчаються, за винятком 5-го класу, у традиційному порядку.

У зв'язку з тим, що обов'язковим предметом для вивчення у 12-річній школі з 2005 року стає «Природознавство», — курс «Рідний край» викладається за рахунок варіативної складової типового навчального плану. У такій ситуації зростає роль курсу «Рідний край», як такого, що допомагає кращому засвоєнню учнями-п'ятикласниками навчального матеріалу з природознавства, який досить насичений складними науковими термінами та поняттями.

Окрім того, «Рідний край» дає учням початкові знання про природу, населення, культурний розвиток і господарство своєї місцевості. Тобто, вивчаючи цей предмет, учні мають змогу поглибити знання не тільки з природознавства, а й з історії, літератури на основі використання місцевого краєзнавчого матеріалу, оскільки курс «Рідний край» — це справжня співдружність предметів: історії (історичні відомості про рідний край), біології (ґрунти, рослинний і тваринний світ своєї місцевості), фізики (атмосферні явища), хімії (властивості гірських порід),

екології (охорона природи), кліматології (погода і клімат своєї місцевості), геології (корисні копалини), геоморфології (форми поверхні), етнографії (населення, його побут і звичаї).

Завдання курсу на сучасному етапі полягає в можливості отримати учнями елементарні знання про явища природи своєї місцевості, її історичне минуле, народні традиції, розкрити в доступній формі зв'язки між природою і господарською діяльністю людини, сприяти формуванню цілісної природничо-наукової картини світу.

Навчальний матеріал курсу «Рідний край» є не тільки пропедевтичним та доповнюючим до ряду предметів, а й узагальнюючим та систематизуючим до курсу «Я і Україна», що вивчається у початковій школі.

Програма курсу, створена у 2001 році, залишається чинною і в цьому навчальному році (програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Географія» видавництва «Шкільний світ»), передбачає комплексне вивчення свого краю (адміністративної області), починаючи з географічного положення, особливостей рельєфу, корисних копалин, річок, озер, погоди, ґрунтів, рослинного і тваринного світу й закінчуючи населенням, його традиційними заняттями, розвитком сучасних галузей господарства. Особлива увага при вивченні звертається на охорону природи. Багатоаспектні знання в даному курсі сплетені в одне ціле, що дозволяє досягти різностороннього просторового бачення світу, яке надалі може бути застосоване в будь-яких територіальних масштабах. Вивчення рідного краю є пропедевтикою до вивчення географії, біології й історії, основою українознавчого підходу до навчання, дійовим засобом національного та патріотичного виховання учнів.

Нині українська школа має безпрецедентне явище: бібліотеку краєзнавчих підручників для учнів 5 класу по кожному регіону окремо («Рідний край. Одещина», «Рідний край. Полтавщина», «Рідний край. Хмельниччина», «Рідний край. Кіровоградщина», «Рідний край. Черкащина», «Рідний край. Луганщина» тощо). Більше того, створено підручники й для багатьох районів, а подекуди й окремих міст і сіл. Вперше до підручникотворення був залучений перспективний досвід вчителів-практиків, краєзнавців, вчених-педагогів у Всеукраїнському масштабі. Всі регіональні підручники і посібники були створені і продовжують створюватися без залучення жодної копійки державних коштів. Тому, безумовно, вибір цього курсу кожним загальноосвітнім навчальним закладом України сприятиме не тільки навчанню дітей, а й виховуватиме з них патріотів

своєї землі. *Саме цей курс дає можливість кожному учневі відчувати своє особисте залучення до нинішнього і застрашнього життя держави, він є підґрунтям, на якому зростає національне самоусвідомлення.*

При вивченні курсу «Рідний край», коли частина уроків проводиться на місцевості, в природі або на виробництві, необхідністю стала наявність робочого зошита, який робить навчання не лише теоретичним, а й значною мірою прикладним. Такі робочі зошити учня з друкованою основою стали доповненням до регіональних підручників. Засвоєння краєзнавчого матеріалу передбачає використання і «другої мови географії» — карти. Атлас дає можливість не лише механічно знаходити на картах ті чи інші об'єкти, але й зробити деякі узагальнення та висновки, яких у підручнику може й не бути. Кожен такий атлас вміщує карти, що відображають особливості природи, населення, господарства та передають інформацію про визначні історико-культурні пам'ятки і відомих людей краю. Таким чином, п'ятикласники отримали повний навчальний комплекс — підручник, робочий зошит, атлас, що дозволяє вчителю багатоманітними засобами, традиційними й інноваційними, формувати у школярів цілісне уявлення спочатку про свій рідний край, а потім про свою країну й Землю взагалі.

Хоча на сьогодні елементи географії рідного краю закладаються в початковій школі в 2–4 класах («Я і Україна»), основне вивчення своєї місцевості (в адміністративних межах області) припадає на 5 клас («Рідний край», 35 годин), доповнення й остаточне формування завершеного образу своєї області відбувається в 8–9 класах («Географія України», 10 із 70 годин). Отже, при виборі вивчення курсу «Рідний край» вивчення краєзнавчого матеріалу стає системним, а тому й перспективнішим. Вивчення курсу «Рідний край», з одного боку, завершує опрацювання курсу «Я і Україна», а з іншого закладає фундамент для вивчення ряду дисциплін в основній школі.

Реалізація концепції загальноосвітньої 12-річної школи вимагає своєрідного підходу до вивчення рідного краю (села, селища, міста, адміністративного району, області). Під час занять учнів треба безпосередньо ознайомлювати з природними явищами, які можна спостерігати у своїй місцевості, оточенням території проживання, ширше використовувати елементи народознавства.

Варто збільшити при вивченні курсу частку самостійної роботи учнів, що досягається спостереженням за природою і трудовою діяльністю людини, вивченням походження місцевих географічних назв, зустрічами із старожилами, записами легенд тощо, адже досвід вчителів свідчить, що саме такий

підхід сприяє підвищенню інтересу до предмета, міцнішому засвоєнню навчального матеріалу, виробленню умінь, корисних у практичному житті.

Вивчення матеріалу краще організувати у формі відвертої розмови, емоційної бесіди, самостійних і практичних робіт. Велике пізнавальне значення мають уроки, проведені біля річки, джерела, озера, в лісі, саду, на луці. Систематичні й цілеспрямовані фенологічні й метеорологічні спостереження в природі допомагатимуть формувати основні поняття і курсу «Рідний край», і курсу «Природознавство». Варто постійно пам'ятати про краєзнавчий принцип викладання предмету, який полягає в охопленні краєзнавчою роботою якнайбільшої кількості учнів. Широкі можливості для цього надає ознайомлення з різноманітністю місцевого природного середовища — поверхнею, корисними копалинами, кліматом, поверхневими водами, ґрунтами, рослинністю і тваринним світом. Учні можна залучати до збору колекцій, гербаріїв, місцевої флори, фотографування та замальовок природи, вивчення трудової діяльності населення.

Важко уявити курс, розділ чи тему з шкільної географії, на матеріалі яких учні не дістають тих або інших практичних умінь і навичок. Треба лише вміло, із знанням справи спрямовувати навчання учнів на здобуття ними цих умінь і навичок й постійне вдосконалення, розширення їх. Тут на допомогу вчителеві насамперед приходять краєзнавство, яке із справи окремих вчителів-ентузіастів перетворилось на вихідну основу для багатьох тем програми шкільної географії.

Учитель просто мусить добре знати свій край. Це дасть йому можливість пов'язувати матеріал програми із навколишньою дійсністю, з життям природи і людського суспільства, використовувати відомості, факти, які учні дістають безпосередньо в природному оточенні, в господарській діяльності населення.

Наша Помаранчева революція посприяла стрімкому поступу України до європейського співтовариства, окресливши його сприятливі перспективи, тому сучасна школа має сприяти розвиткові демократичної культури, формуванню необхідних для проживання у європейському співтоваристві компетентностей, політико-правових і соціально-економічних знань. Пріоритетом географічної освіти у цьому європейському контексті є надання молодому поколінню знань про спільну європейську спадщину та практичних умінь адаптуватись до життя і навчання в різних країнах Європи, бути мобільними, соціально здібними, здатними до комунікації і захисту своїх прав. Сприяти вирішенню цих важливих завдань мають всі географічні курси. При вивченні географічного положення об'єктів звер-

таємо увагу на те, що всі вони перебувають у взаємозв'язку, тому важливо не лише мати уявлення про «сусідів» досліджуваної нами території, але й зрозуміти, як вони взаємопов'язані з ними, впливають на природу, населення і його господарську діяльність. Важливим є визначення географічного положення країн щодо різних міжнародних об'єднань, місць міжнародної напруженості, виявлення участі держав, у першу чергу України, та регіонів у міжнародних організаціях та показ впливу різних політичних сил, що знаходяться як усередині регіону, так і за його межами, на політичні процеси.

Починаючи вивчення курсів «Географія материків і океанів» та «Географія України», важливо вже на перших уроках показати роль європейських цінностей в житті українського суспільства, допомогти учням усвідомити поняття «Європейська цивілізація», «індустріальна цивілізація», «демократія», «постіндустріальна (інформаційна епоха)», «глобалізація». Працюючи з поняттям «глобалізація», наголошуємо на об'єктивному характері цього процесу, показуємо як його позитивні, так і негативні риси. Обговорення глобалізаційних процесів у 10-му класі варто провести у вигляді уроку-дискусії чи уроку-конференції, спонукаючи учнів до творчого пошуку істини. Всі точки зору мають бути почутими й обговореними, а підводячи підсумки уроку, слід наголосити, що плюралізм думок — одна із найважливіших європейських цінностей. Насичуючи навчальний матеріал європейським змістом, не забуваймо про місце України на перехресті цивілізаційних шляхів та про її роль в європейській цивілізації. Важливо переконатись, що учні розуміють поняття «цивілізація», «європейські цінності», знають їхні основні риси. Кожен вчитель має допомогти учням усвідомити важливість для України співробітництва з ЄС, інтеграції в європейське співтовариство. Урок, присвячений Європейському Союзу, можна організувати у вигляді роботи в групах з опрацювання і викладення для інших учнів структурних блоків навчального матеріалу (історія ЄС, мета і завдання ЄС, структура ЄС, критерії вступу до ЄС тощо). Можна також дати учням випереджальне завдання по наведених вище питаннях. Темою підсумкового заняття може стати дискусія «Чи потрібно Україні прагнути вступу до ЄС»?

Оскільки однією з ознак сучасності є розвиток глобалізаційних процесів, ці питання мають бути висвітлені на уроках економічної і соціальної географії. Маємо довести учням, що протягом двох останніх десятиріч ці процеси охопили всі сфери людського життя — від економіки до оточуючого (культурного,

духовного) середовища. Глобалізація стала звичним явищем, і людина навіть не помічає, що живе в оточенні інтернаціонально вироблених речей (кожен учень може навести приклади таких товарів). Важливими причинами прискорення глобалізаційних процесів є науково-технічний прогрес і швидкий розвиток інформаційних технологій. За твердженнями німецьких дослідників глобалізації Г.-П. Мартіна та Х. Шуманна, учні мають дійти висновку, що однією з головних причин, які дали поштовх до глобалізації в Європі, є політико-економічні фактори.

Сьогодні все більше можливостей для ефективного вивчення географії надає застосування електронних засобів навчання на уроках. На сьогодні ми маємо повне навчально-методичне забезпечення географічних курсів електронними навчальними картографічними посібниками, розробленими та виданими ВАТ «Інститут передових технологій». Ними створено і презентовано низку електронних атласів, які мають відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. Серед них: «Електронний атлас для школярів «Київ», «Електронний атлас для курсу загальної географії «Наша планета» для 6 класу», «Електронний атлас для курсу «Географія материків і океанів» для 7 класу, «Електронний навчальний курс з географії з картами «Україна та її регіони» для 8–9 класів, «Електронний атлас для курсу «Економічна і соціальна географія світу» для 10–11 класів». Змістовна частина CD-атласів містить повноцінну картографічну частину (залучено карти зі сторінок поліграфічне виданих атласів, що забезпечує їх високу презентаційну якість, текстові коментарі до карт містять стисло інформацію щодо відтвореної на карті теми, ілюстративний матеріал — фотографії та малюнки, відеофрагменти. Для перевірки рівня навчальних досягнень учнів вміщено модуль електронного тестування двох рівнів (самоперевірка знань та тестування під керівництвом учителя).

Всі CD-атласи мають однакові панелі керування та кнопки виклику команд, типове керування роботою з диском. Користувачу пропонується два варіанти роботи з атласами: індивідуальний та мережевий. Мережева версія для комп'ютерних класів дозволяє вчителю працювати з усіма запропонованими функціями CD-атласів і додатково вести електронний журнал та проводити з комп'ютера вчителя (сервера) з фіксуванням оцінювання відповідей учнів у журналі. Вчитель, що має досвід роботи з програмним забезпеченням, може самостійно вдосконалювати модуль тестування: створювати нові теми для опитування, коригувати та дописувати питання, вводити критерії оцінювання відповідей за 12-бальною системою.

Вчителі можуть використовувати такі педагогічні програмні засоби на уроках при вивченні нової теми, при підготовці до уроків і вчителя, і учня, при опитуванні учнів в електронному вигляді, при самоперевірці знань. Важливим моментом у змісті атласів є два види тестування: внутрішнє — для самоперевірки знань та зовнішнє — для контролю засвоєння знань учнями вчителем.

Самостійна робота з дисками передбачає: вільний перегляд усієї змістовної частини, проведення самоперевірки знань без залучення електронного журналу (диск містить перелік відповідей на запитання в окремому розділі); розважальна частина має вигляд електронних пазлів (необхідно скласти карту або фрагмент ілюстрації з атласу).

Наявність у школярів персональних комп'ютерів вдома дає змогу вчителю задавати творчі завдання, які потребують роботи з електронними картами. Вони можуть бути надзвичайно різноманітними й цікавими і розвивати у школярів не лише просторове мислення, а й сприяти набуттю навичок у написанні на основі карти нарисів, порівняльних характеристик тощо.

Кращому засвоєнню знань із курсу «Економічна та соціальна географія світу» сприятиме використання вчителями під час проведення уроків та підготовки до них педагогічного програмного засобу «Інтегрований навчальний комплекс «Економічна та соціальна географія світу», який у цьому навчальному році надійшов до навчальних закладів України. Радимо за допомогою цього навчального посібника також здійснювати моніторинг успішності навчання та проводити тематичні атестації. Крім того, вчитель має можливість постійно отримувати через Інтернет нові навчальні матеріали, найсвіжішу інформацію

Із 2006 року планується запровадження та проведення зовнішнього оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти із одночасним зарахуванням його результатів як вступних випробувань до вищих навчальних закладів. Таке тестування буде здійснюватися у незалежних центрах. Перехід на зовнішнє тестування вимагає активізації роботи з тестовими завданнями різних видів.

Пропонуємо також звернути особливу увагу на роботу з тестовими завданнями учнів-восьмикласників, оскільки в Україні із 2005/2006 навчального року будуть проводитися моніторингові дослідження якості природничо-математичної освіти за міжнародною системою TIMS.

Суттєву допомогу в підготовці до уроків вчителям надасть журнал «Географія та основи економіки в школі» та газета «Краєзнавство. Географія. Туризм».

ГЕОГРАФІЯ			
Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія	6–11	Шкільний світ	2001
Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія. Економіка.	7–11	Навчальна книга	2005
Основні підручники та навчальні посібники			
Загальна географія (підручник)	6	Вежа	2002
Загальна географія (підручник)	6	Зодіак-Еко	2000, 2002
Географія материків і океанів (підручник)	7	Стафед — 2	2002
Географія материків і океанів (підручник)	7	Абрис	2000, 2001
Географія материків і океанів (підручник)	7	Освіта	2003
Географія материків та океанів (підручник)	7	Навчальна книга	2002
Фізична географія України (підручник)	8	Форум Вища школа	2000, 2001, 2003, 2004
Економічна і соціальна географія України (підручник)	9	Форум Вища школа	2000, 2001, 2003
Економічна і соціальна географія України (підручник)	9	Форум Навчальна книга	2000, 2001, 2003
Географія України (підручник)	8–9	Зодіак-Еко	2000
Економічна і соціальна географія світу (підручник)	10	Вежа	2002
Економічна і соціальна географія світу (підручник)	10	АртЕк Прок-Бізнес	2000, 2004
Економічна і соціальна географія світу (підручник)	10	Зодіак-Еко	2005
Завдання для державної підсумкової атестації з географії (посібник)	9,11	Гімназія	2002, 2003, 2004

Додаткові підручники та навчальні посібники					
Географія України (підручник)	Гілецький Й.Р.	8	ВНТЛ-Класика	2002	
Фізична географія України (підручник)	Чернов Б.О.	8	Освіта	2002	
Фізична географія України (підручник)	Довгань Г. Д. та інш.	8	Освіта	2002	
Географія України (підручник)	Гілецький Й.Р.	9	ВНТЛ-Класика	2002	
Економічна і соціальна географія України (підручник)	Сиротенко А.Й.	9	Освіта	2001	
Економічна і соціальна географія України (підручник)	Сиротенко А.Й.	9	Навчальна книга	2002, 2003	
Рідний край. Географія та краєзнавство	за редакцією Скуруатовича О.Я.	5	Просвіта	1999	
Практикум «Географія та краєзнавство»	Пльберг Т.Г.	5	Абетка-Нова	2001	
Рідний край. Географія та краєзнавство	Булава Л.М.	5	Просвіта	2003	
Практикум «Загальна географія»	Гільберг Т.Г.	6	Абетка-Нова	2001	
Завдання для тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів з географії	Гільберг Т.Г., Думанська Г.В.	6	Абетка-Нова	2001	
Загальна географія. Дидактичні матеріали до уроків (укр./рос.)	Байназарова О.О., Гринь І.В.	6	Ранок	2004	
Загальна географія (посібник)	Базанова Т.І., Костенко Л.В.	6	Світ дитинства	2001	
Практикум з курсу «Загальна географія»(укр./рос.)	Стадник О.Г.	6	Ранок	2000, 2001	
Загальна географія. Тест-картки.	Вовк В.Ф.	6	Ранок	2004	
Географія. Дидактичні матеріали для поточного контролю та тематичного оцінювання	Коберник С.Г., Коваленко Р.Р.	6	Абетка	2002	

Загальна географія в опорних схемах та схематичних малюнках	Коберник С. Г., Коваленко Р. Р.	6	Абетка	2002
Заліковий зошит для тематичного оцінювання (укр./рос.)	Довгань Г. Д.	6	Ранок	2004
Завдання для поточного оцінювання	В. Л. Львов	6-7	Країна мрій	2005
Географія материків і океанів в опорних схемах, таблицях та картосхемах (посібник)	Коберник С. Г., Коваленко Р. Р.	7	Абетка	2002
Географія. Дидактичні матеріали для поточного контролю та тематичного оцінювання	Коберник С. Г., Коваленко Р. Р.	7	Абетка	2002
Завдання для тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів з географії	Гільберг Т. Г., Думанська Г. В.	7	Абетка-Нова	2001
Практикум з курсу «Географія материків і океанів»	Гільберг Т. Г.	7	Абетка-Нова	2001
Практикум з курсу «Географія материків і океанів» (укр./рос.)	Стадник О. Г.	7	Ранок	2000, 2001
Географія материків і океанів. Дидактичні матеріали до уроків (укр./рос.)	Довгань Г. Д.	7	Ранок	2004
Опорні схеми у незвичайному ракурсі (посібник)	Гаврилик — Татар Н. М.	7	Астон	2003
Географія материків та океанів (посібник)	Базанова Т. І., Костенко Л. В.	7	Світ дитинства	2001
Географія материків і океанів. Тест-картки	Вовк В. Ф.	7	Ранок	2004
Практикум з курсу «Фізична географія України»	Гільберг Т. Г.	8	Абетка-Нова	2001
Завдання для тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів з географії	Гільберг Т. Г. Думанська Г. В.	8	Абетка-Нова	2001

Фізична географія України. Дидактичні матеріали до уроків (укр./рос.)	Довгань Г.Д.	8	Ранок	2004
Фізична географія України. Заліковий зошит для тематичного оцінювання (укр./рос.)	Довгань Г.Д.	8	Ранок	2004
Фізична географія України. Тест-картки.	Вовк В.Ф.	8	Ранок	2004
Практикум з курсу «Фізична географія України» (укр./рос.)	Стадник О.Г.	8	Ранок	2000, 2001
Фізична географія України (рос.)	А.В. Супричев, А. В. Ена	8	НАТА	2003
Географія. Дидактичні матеріали для поточного контролю та тематичного оцінювання	Коберник С.Г., Коваленко Р.Р.	8	Абетка	2002
Економічна і соціальна географія України в опорних схемах, таблицях та картах-схемах (посібник)	Коберник С.Г., Коваленко Р.Р.	8–9	Абетка	2002
Географія України. Дидактичний комплекс (укр./рос.)	Копернік С.Г., Пестушко Р.Р.	8–9	Ранок	2004
Географія України. Наочний довідник (укр./рос.)	Л.В.Костенко	8–9	Ранок	2004
Економічна і соціальна географія України. Заліковий зошит для тематичного оцінювання (укр./рос.)	Л.В.Костенко	9	Ранок	2004
Географія. Дидактичні матеріали для поточного контролю та тематичного оцінювання	Коберник С.Г., Коваленко Р.Р.	9	Абетка	2002
Практикум з курсу економічної і соціальної географії України	Гільберг Т.Г.	9	Абетка-Нова	2000, 2001
Завдання для тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів з географії	Гільберг Т.Г.	9	Абетка-Нова	2001
Практикум з курсу «Економічної і соціальної географії України»	Сиротенко А.Й., Стадник О.Г.	9	Ранок	2000, 2001
Економічна і соціальна географія України. Зошит для практичних робіт (укр./рос.)	Стадник О.Г.	9	Ранок	2004

Економічна і соціальна географія України. Тест-картки.	Вовк В.Ф.	9	Ранок	2004
Економічна і соціальна географія України (рос.)	В.Б.Кудрявцев, А. В. Супричев, В.М.Шумський	9	НАТА	2004
Економічна і соціальна географія світу в опорних схемах та таблицях (посібник)	Коберник С.Г., Коваленко Р.Р.	10	Абетка	2002
Географія. Дидактичні матеріали для поточного контролю та тематичного оцінювання	С.Г.Доваленко Р.Р.	10	Абетка	2002
Практикум з курсу «Економічна і соціальна географія світу»	Гільберг Т.Г.	10	Абетка-Нова	2001
Завдання для тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів з географії	Гільберг Т.Г.	10	Абетка-Нова	2001
Практикум з економічної і соціальної географії світу (укр./рос.)	Стадник О.Г.	10	Ранок	2002
Економічна і соціальна географія світу. Залповий зошит для тематичного оцінювання (укр./рос.)	Челомбитько З.В.	10	Ранок	2004
Економічна і соціальна географія світу. Опорні схеми	Гаврилик-Титар Н.М.	10	Астон	2005
Економічна і соціальна географія світу. Наочний довідник (укр./рос.)	Г.Д.Довгань	10	Ранок	2005
Економічна і соціальна географія світу (укр./ рос.)	Г.Д.Довгань	10	Ранок	2005
Економічна і соціальна географія світу (рос.)	В.М. Шумський	10	НАТА	2002
Географія (посібник)	В.Л.Ципін	6–9	Країна мрій	2005
Енциклопедичний довідник «Країни світу»	І.І.Дахно	10		2004
Географія у невичайному ракурсі (посібник)	Пестушко В.Ю.	6–10	Школа	2004
Топонімічний словник України	Янко М.Т.		Знання	1998

Навчально-методична література				
Загальна географія (методичний посібник)	Байназарова О. О. та ін.	6	Ранок	2002
Загальна географія (методичний посібник для вчителя)	В.Ю. Пестушко, Г.Є.Уварова	6	Ранок	2004
Уроки географії материків та океанів у 7 класі (методичний посібник для вчителя)	Корнев В.П.	7		2000
Географія материків і океанів (методичний посібник для вчителя)	В.Ю. Пестушко, Г.Є.Уварова	7	Ранок	2004
Фізична географія України (методичний посібник)	Довгань Г. Д. та ін.	8	Ранок	2002
Географія України 8–9 класи: дидактичний комплекс до вивчення курсу (методичний посібник)	Коберник С.Г., Коваленко Р.Р.	8–9	Естафет-2	2001
Економічна і соціальна географія України (методичний посібник для вчителя)	Сиротинко А.Й., Стадник О.Г.	9	Ранок	2004
Економічна і соціальна географія світу (методичний посібник для вчителя)	Довгань Г.Д., Кругла Н.Я.	10	Освіта	2002
Економічна і соціальна географія світу (методичний посібник для вчителя)	Довгань Г.Д., Кругла Н.Я.	10	Ранок	2004
Економічна і соціальна географія світу (методичний посібник)	Довгань Г.Д.	10	Ранок	2002
Економічна і соціальна географія світу (методичний посібник для вчителя)	Коберник С.Г., Коваленко Р.Р.	10	Естафет-2	2004
Методика викладання географії в школі	Коберник С.Г., Коваленко Р.Р., П.О.Масляк, О.Я.Скуратович	6–10	Естафет-2	2000
Мінерали і породи земної кори (методичний посібник для вчителя)	Чирка В.П.	6–10		2001
Оцінювання виконання практичних робіт з географії у 5–11 класах загальноосвітніх шкіл за 12-бальною шкалою (методичний посібник для вчителя)	Корнев В.П., Круглик Л.І.	5–11	Абетка-Нова	2001

ГЕОГРАФІЯ

Оцінюючи навчальні досягнення учнів з географії, необхідно враховувати:

правильність і науковість викладення матеріалу, повноту розкриття понять і закономірностей, точність вживання географічної та картографічної термінології;

ступінь самостійності відповіді;

логічність, доказовість у викладенні матеріалу;

ступінь сформованості інтелектуальних, загальноосвітніх, специфічних умінь (робота з картографічними, статистичними та іншими додатковими матеріалами).

Початковий рівень навчальних досягнень характеризується фрагментарним володінням учнем навчальним матеріалом. Учень може розпізнавати окремі географічні об'єкти, намагається давати їм визначення, з допомогою вчителя знаходить їх на карті.

Середній рівень навчальних досягнень передбачає, що учень може відтворити (повторити) інформацію, тобто володіє знаннями-копіями. Він розуміє основний матеріал, з допомогою вчителя визначає поняття і закономірності, частково пояснює взаємозв'язки у природі та суспільстві, використовує картографічний матеріал. У процесі виконання практичних робіт правильно використовує джерела знань. Спостерігаючи за природними та суспільними явищами, виділяє лише окремі їх особливості.

Достатній рівень навчальних досягнень передбачає, що учень достатньо володіє програмовим навчальним матеріалом, самостійно виправляє допущені помилки, підтверджує свої знання відповідними аргументами, здатен застосовувати здобуті знання на практиці. Правильно відбирає джерела необхідних знань для розв'язання проблем у типових ситуаціях. Здатний вести спостереження за природними та суспільними явищами.

Високий рівень навчальних досягнень передбачає вичерпну, правильну відповідь, повне розкриття змісту понять, закономірностей і географічних взаємозв'язків, підтвердження їх прикладами. Учень грамотно й творчо використовує картографічні матеріали та інші джерела знань, уміє робити висновки та узагальнення на основі практичної діяльності; правильно проводить спостереження, оформляє та аналізує їх результати. Докладно див. табл. 44 (с. 110).

На сьогодні в системі загальноосвітніх навчальних закладів обов'язковими видами оцінювання навчальних досягнень учнів є тематичне і підсумкове, а основною одиницею оцінювання — навчальна тема. Тематичне оцінювання навчальних досягнень

учнів є обов'язковим і основним, його результати відображаються у класному журналі в окремій колонці.

Тематичне оцінювання з географії проводиться у різних формах після завершення вивчення навчальної теми або її частин згідно з переліком тем для тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів. При цьому одна письмова тематична робота на семестр є обов'язковою. Такою письмовою роботою може бути й практична робота, якщо дата її проведення співпадає з тематичною атестацією.

Учитель має право виставляти оцінки за тему без додаткового опитування (письмової роботи) тим учням, що мають достатню кількість поточних оцінок, і якщо отримана таким чином оцінка задовольняє учня. При цьому поточне оцінювання, в разі його застосування вчителем, має відігравати заохочувальну, стимулюючу та діагностичну функції.

Результати тематичного контролю знань фіксують у класному журналі, де залишають дві колонки: першу — для оцінки за тему, другу — для корекції, якщо це потрібно.

Тематичному оцінюванню навчальних досягнень учнів підлягають основні результати вивчення теми, що визначаються вчителем на основі вимог навчальної програми і мають бути відомі учням від самого початку її вивчення, слугуючи орієнтиром у процесі роботи над темою.

Перед початком вивчення чергової теми всі учні мають бути ознайомлені з тривалістю її вивчення (кількість занять); кількістю і тематикою обов'язкових робіт і термінами їх проведення; питаннями, що виносяться на тематичне оцінювання, якщо воно проводиться з усно-письмовій формі, або орієнтовними завданнями (задачами) тощо; терміном і формою проведення тематичного оцінювання; критеріями оцінювання.

Якщо темою передбачено виконання учнями практичних робіт та інших практичних завдань, то їх виконання є обов'язковою попередньою умовою для тематичної атестації, звісно, якщо не йдеться про тривалу хворобу дитини, яка завадила їй опанувати матеріал. Відпрацювання практичних робіт, які учень пропустив із поважних причин, вважаємо за недоцільне (відповідно, атестація учнів проводиться без їх урахування). З метою недопущення перевтоми учнів та завдання шкоди їх здоров'ю, терміни та кількість тематичних оцінювань визначаються заступником директора навчального закладу на підставі пропозицій учителів-предметників, і складається відповідний графік на семестр. Доцільно, щоб при проведенні тематичних оцінювань їх кількість упродовж тижня була не більша трьох.

Протягом вивчення значних за обсягом тем дозволяється проводити кілька проміжних тематичних оцінювань. І навпаки, якщо на опанування матеріалу теми передбачено, наприклад, одну — дві навчальні години, об'єднувати їх для проведення тематичного оцінювання. Підсумкове оцінювання здійснюється наприкінці семестру та навчального року. Підсумкова оцінка за семестр виставляється за результатами тематичного оцінювання, а за рік — на основі семестрових балів. Семестрові роботи як окремі підсумкові роботи не проводяться, а семестровий бал не є середнім арифметичним, він виставляється з урахуванням взаємозв'язку між темами, що вивчалися в семестрі. Річний бал включає результати двох семестрів та навчальної практики, якщо вона передбачена навчальним планом. Річна робота як окрема підсумкова робота не проводиться. Для стимулювання навчальної діяльності учнів безпосередньо під час занять та при підготовці до них учитель може за підсумками роботи учня при вивченні окремої теми (за підсумками семестру, року) автоматично оцінити відповідним балом (якщо учень погоджується з ним) його навчальні досягнення з теми (за семестр). При цьому наявність чи кількість поточних оцінок не може бути перешкодою для виставлення тематичної (семестрової, річної оцінки). Учень має право на переатестацію з теми для підвищення атестаційного бала. Якщо учень все ж таки прагне підвищити бал за тему, то він має домовитися з учителем про час переатестації. Зовсім не обов'язково, щоб це був залік, контрольна робота, тестове завдання. Вчитель і учні можуть це зробити під час бесіди, факультативного заняття, на основі реферативної роботи тощо. Контрольні роботи не повинні домінувати серед інших форм оцінювання, але одна письмова контрольна робота на семестр має бути обов'язковою.

Таблиця 44

Рівні навчальних досягнень	Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів
Початковий	1	Учень розрізняє окремі географічні явища чи об'єкти (гори і рівнини, суша і океан, село і місто, галузь тощо) та з допомогою вчителя знаходить їх на карті.
	2	Учень з допомогою вчителя відтворює окремі факти на елементарному рівні, розрізняє один або декілька запропонованих географічних об'єктів та з допомогою вчителя намагається знайти їх на карті.
	3	Учень у деяких випадках дає нечіткі характеристики географічних об'єктів; з допомогою вчителя знаходить їх на карті, може самостійно розрізнити окремі географічні поняття.

Рівні навчальних досягнень	Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів
Середній	4	Учень частково відтворює текст підручника, дає нечітке визначення основних понять і термінів з допомогою вчителя; називає, відповідно до теми конкретного уроку, компоненти географічної оболонки та складові господарства; повторює за зразком практичну роботу; під час відповіді намагається користуватися географічною картою.
	5	Учень відтворює частину навчального матеріалу без розкриття причинно-наслідкових зв'язків, описує географічні об'єкти чи явища за типовим планом; намагається робити висновки без підтвердження їх прикладами; частково володіє обов'язковою географічною номенклатурою.
	6	Учень самостійно дає більшість визначень, передбачених темою уроку, відтворює значну частину вивченого матеріалу відповідно до його викладу в підручнику; з допомогою вчителя виявляє причинно-наслідкові зв'язки, ілюструє їх власними прикладами; на середньому рівні володіє географічною номенклатурою та картою.
Достатній	7	Учень має достатні географічні знання і застосовує їх для вирішення стандартних ситуацій; має цілісне уявлення про природні та суспільні явища, вміє вести спостереження за навколишнім середовищем; достатньо володіє картографічним матеріалом.
	8	Учень засвоїв основні уявлення, поняття і категорії географічної науки про Землю та господарську діяльність людини; застосовує здобуті знання на практиці, використовуючи прийом аналізу статистичних даних про господарство і населення, показує їх зміну в часі; вміє наводити приклади взаємодії людини і природи; знає обов'язкову географічну номенклатуру.
	9	Учень на достатньому рівні володіє навчальним матеріалом, може застосовувати його для виконання практичних робіт; має чіткі уявлення про компоненти природи і просторову організацію господарства; пояснює причинно-наслідкові зв'язки в природі й господарстві; майже безпомилково працює з картографічним матеріалом.
Високий	10	Учень усвідомлює сучасну географічну картину світу, здійснює оцінку певних процесів та явищ, передбачених навчальною програмою; пояснює прикладне значення географічних знань, дає розгорнуту відповідь, відбирає необхідні знання; вільно застосовує більшість географічних понять та може їх класифікувати; добро володіє картографічним матеріалом.
	11	Учень має глибокі знання про об'єкт вивчення, застосовує наукову термінологію, аргументує свої твердження і висновки, вміє працювати з рекомендованими вчителем джерелами географічної інформації; на високому рівні аналізує та використовує картографічну інформацію.
	12	Учень володіє ґрунтовними географічними знаннями у межах вимог навчальної програми; висловлює та аргументує власне ставлення до різних поглядів на об'єкт вивчення; самостійно аналізує природні та суспільні явища, робить відповідні висновки й узагальнення; здатний розв'язувати проблемні завдання; вільно володіє картографічною інформацією та творчо її використовує.

Про затвердження Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів

НАКАЗ

Міністерства освіти і науки України
від 20 липня 2004 р. № 601

Зареєстровано
в Міністерстві юстиції
України
9 вересня 2004 р.
за № 1121/9720

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» з метою підвищення рівня організації навчально-виховного процесу і оснащення навчального середовища загальноосвітніх навчальних закладів **наказую:**

1. Затвердити Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів (додається).

2. Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій довести наказ до відома керівників місцевих органів управління освітою та керівників загальноосвітніх навчальних закладів.

3. Положення про навчальні кабінети загальноосвітнього навчального закладу опублікувати в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України» та розмістити на сайті Міністерства.

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Огнев'юка В. О.

Міністр В. Г. Кремень

Затверджено
наказом Міністерства
освіти і науки України
від 20 липня 2004 р. № 601

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
9 вересня 2004 р. за № 1121/9720*

Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів

1. Загальні положення

Положення про навчальні кабінети (далі — кабінети) розроблено відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту».

Дія цього Положення поширюється на навчальні кабінети, що існують і створюються у загальноосвітніх навчальних закладах.

Це Положення визначає загальні та спеціальні вимоги до матеріально-технічного оснащення кабінетів згідно із санітарно-гігієнічними правилами та нормами і є обов'язковим для їх організації в загальноосвітніх навчальних закладах (далі — заклади) незалежно від типу та форми власності.

Кабінетом вважається класна кімната закладу зі створеним навчальним середовищем, оснащеним сучасними засобами навчання та шкільним обладнанням.

2. Мета, завдання та основні форми організації навчальних кабінетів

2.1. Основна мета створення кабінетів полягає у забезпеченні оптимальних умов для організації навчально-виховного процесу та реалізації завдань відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року за № 24.

2.2. Завданням функціонування навчальних кабінетів є створення передумов для:

- організації індивідуального та диференційованого навчання;
- реалізації практично-дійової і творчої складових змісту навчання;
- забезпечення в старшій школі профільного і поглибленого навчання;
- організації роботи гуртків та факультативів;

- проведення засідань шкільних методичних об'єднань;
- індивідуальної підготовки вчителя до занять та підвищення його науково-методичного рівня.

2.3. Перед початком навчального року проводиться огляд кабінетів з метою визначення стану готовності їх до проведення занять.

2.4. Державні санітарні правила і норми облаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу мають відповідати вимогам, затвердженим постановою Головного державного санітарного лікаря України від 14.08.2001 № 63 (далі — ДСанПіН 5.5.2.008–01), та ДБН В.2.2–3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів».

3. Типи навчальних кабінетів

3.1. Організація навчальних кабінетів передбачає: визначення предметної специфіки; розміщення кабінетів;

оснащення засобами навчання та шкільним обладнанням за єдиними вимогами до упорядкування та удосконалення організаційно-педагогічних умов функціонування цих кабінетів.

3.2. У закладах можуть створюватись такі типи навчальних кабінетів:

- кабінети з окремих предметів;
- комбіновані кабінети з декількох споріднених предметів — класна кімната з набором навчально-методичної інформації та матеріально-технічного забезпечення для декількох предметів.

3.3. У закладах створюються кабінети: фізики, інформатики, біології, хімії, майстерень трудового навчання, обслуговуючої праці з лабораторними приміщеннями, що прилягають до цих кабінетів, спортивні, актові зали та інші кабінети відповідно до умов і потреб закладу.

Лабораторні приміщення повинні мати вихід до кабінету та окремий вихід у коридор чи на подвір'я школи,

3.4. Переважно у початкових школах і загальноосвітніх навчальних закладах з малою наповнюваністю класів можуть створюватись комбіновані кабінети для викладання споріднених предметів.

Найбільш доцільним є поєднання предметів, що належать до однієї освітньої галузі, мають споріднене обладнання, наприклад хімії та біології, фізики й астрономії, біології і природознавства, правознавства та історії, мови й літератури тощо.

3.5. Майстерні для проведення занять з технічних та обслуговуючих видів праці і комбіновані кабінети розміщують на першому поверсі, як правило, ізольовано від інших основних приміщень, і вони повинні мати окремий вихід на шкільне подвір'я.

3.6. У загальноосвітніх навчальних закладах з допрофесійним або професійним навчанням обладнується кабінет з відповідних навчальних дисциплін (за умови, що школа не обслуговується міжшкільним навчально-виробничим комбінатом).

3.7. Фізкультурно-спортивні зали належить розміщувати не вище другого поверху, актові — не вище третього згідно з ДБН В.2.2–3-97 п.3.8.

3.8. Для дотримання безпечності руху учнів під час перерв, розміщення кабінетів (якщо у школі існує кабінетна система) на поверххах здійснюється шляхом поєднання на одному поверсі (в одному блоці або секції закладу) кабінетів для 5–9 класів, для 10–12 класів — на іншому (в іншому блоці або секції).

Класні кімнати для учнів I класів слід розміщувати не вище другого поверху, а 2–4 — не вище третього згідно з ДБН В.2.2–3-97 п.3.29.

3.9. Розташування кабінетів може змінюватись відповідно до зміни спеціалізації навчального закладу, співвідношення класів та кількості учнів у них чи інших причин.

4. Матеріально-технічне забезпечення навчальних кабінетів

4.1. Комплектація кабінетів обладнанням здійснюється відповідно до типових переліків навчально-наочних посібників, технічних засобів навчання та обладнання загального призначення для загальноосвітніх навчальних закладів.

4.2. Шкільні меблі та їх розміщення у кабінетах (класних кімнатах) та майстернях має відповідати санітарно-гігієнічним правилам та нормам (п. 8.2 ДСанПіН 5.5.2.008–01) і здійснюватися відповідно до вимог ДБН В.2.2–3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів».

У класних кімнатах та кабінетах початкової, основної і старшої школи встановлюються шкільні меблі: парти, (одно-) двомісні учнівські столи та стільці учнівські, в кабінетах хімії, фізики та біології — спеціальні двомісні лабораторні столи, прикріплені до підлоги (трьох розмірів за 4, 5, 6 ростовими групами).

Шкільні меблі мають шість розмірів за ростовими групами та маркуванням їх у вигляді ліній відповідного кольору. Зріст учнів до 115 см (1-а група) — лінія оранжевого кольору, 115–130 см (2-а група) — фіолетового, 130–145 см (3-а група) —

жовтого, 146–160 см (4-а група) — червоного, 161–175 см (5-а група) — зеленого і більше 175 см (6-а група) — блакитного.

Парти (столи учнівські) повинні бути тільки стандартні, при цьому стіл і стілець мають бути однієї групи (п. 8.2 ДСанПіН 5.5.2.008–01).

У кожному кабінеті (класній кімнаті) слід передбачити наявність меблів двох-трьох розмірів з перевагою одного з них або трансформативні столи зі зміною висоти згідно з антропометричними даними школярів. У класних кімнатах повинна бути нанесена кольорова мірна вертикальна лінійка для визначення учням необхідного розміру меблів (п. 8.2 ДСанПіН 5.5.2.008–01).

4.3. Робочі місця вчителів фізики, хімії, біології та трудового навчання монтуються на підвищенні, обладнуються демонстраційним столом (у кабінетах хімії та біології з препаратурською частиною — висотою 75 см). Тумби стола оснащують спеціальними пристроями (ящиками) для зберігання інструментів, хімічного посуду, мікропрепаратів і приладів, що використовуються для проведення дослідів. До демонстраційної частини стола (висотою 90 см) підводять електричний струм, воду і каналізацію. Робочі площі столів повинні бути покриті спеціальними матеріалами, стійкими до механічних та термічних пошкоджень, хімічних реактивів. У кабінеті хімії та біології робоче місце вчителя доцільно обладнати витяжною шафою з вільним доступом до неї.

У кабінеті хімії необхідно обладнати демонстраційний стіл витяжною шафою (розміром 64 x 85 x 250 см) під кутом 45°, додатковим місцевим освітленням, підведенням гарячої та холодної проточної води відповідно до вимог ДСанПіН 5.5.2.008–01.

4.4. Кабінет фізики забезпечується системою електрообладнання із загальних стаціонарних та спеціалізованих взаємозв'язаних електричних пристроїв і джерел, які вмикаються до мережі змінного трифазного струму (з фазною напругою 127 В або 220 В) та однофазного (від 5 В до 250 В) постійного струму з напругою від 0 до 100 В. У лаборантській встановлюється центральний щиток, від якого подається однофазний і трифазний струм на розподільний щиток, з випрямлячем і регулятором напруги (розміщеним поряд з класною дошкою).

До учнівських столів у кабінеті фізики підводиться постійний електричний струм (до 42 В).

4.5. У кожному кабінеті (класній кімнаті) розміщується класна (аудиторна) дошка різних видів: на одну, три або п'ять робочих площ у розгорнутому або складеному вигляді.

Середній щит класної (аудиторної) дошки на три або п'ять робочих площ може бути використаний для демонстрації екранно-звукових засобів навчання на навісному екрані.

На окремих робочих площах залежно від специфіки предмета може бути:

- розташовано набірне полотно для демонстрації розрізних карток зі словами, літерами, складами, реченнями, цифрами та лічильним матеріалом тощо — для початкових класів;
- нанесено контурну карту України або півкуль — для кабінету географії;
- нанесено графічну сітку для проведення уроків каліграфічного письма — для початкової школи;
- накреслено графічну сітку для побудови графіків — у кабінетах математики і фізики.

Одна з робочих площ може мати магнітну основу з кріпленнями для демонстрації навчально-наочних посібників (таблиць, карт, моделей-аплікацій тощо).

Робочі площі на звороті дошки можуть бути покриті білим кольором для нанесення написів за допомогою спеціальних фломастерів.

Поряд з класною (аудиторною) дошкою в кабінетах галузі технологій і математики розміщують демонстраційні креслярські інструменти.

4.6. Лабораторні приміщення відповідно до специфіки обладнуються: витяжною шафою, секційними шафами для збереження приладів та лабораторного посуду, металевими шафами або сейфами для збереження хімічних реактивів, рукомийником, столом для підготовки дослідів, приладів і навчально-наочних посібників для занять, однотумбовим столом для роботи вчителя та лаборанта, столом з пристроями для зберігання матеріалів та інструментів для ремонту приладів, пристроями для миття і сушіння посуду та дистиллятором, які монтуються на стіні.

4.7. Хімічний посуд зберігається у лабораторних приміщеннях, розташовується окремо залежно від розміру, виду і матеріалу (пластмаса, скло, метал), з якого він виготовлений.

Посуд для збереження реактивів повинен мати етикетки з чітким і яскравим написом їх назви. Усі шафи для зберігання хімічних реактивів повинні замикатися.

Хімічні реактиви зберігаються та розміщуються залежно від їх властивостей (гігроскопічні реактиви, легкі, горючі і органічні речовини, кислоти).

На посуді з отруйними речовинами має бути етикетка з написом «Отрута», з горючими — етикетка з написом червоного кольору та знаком оклику — «Вогне небезпечно!».

4.8. Місця зберігання засобів навчання нумеруються і позначаються назвами на етикетках, що заносяться до інвентарної книги.

4.9. Усі матеріальні цінності кабінету обліковуються в інвентарній книзі встановленого зразка, яка повинна бути прошнурована, пронумерована та скріплена печаткою (додаток 1).

4.10. Матеріальні об'єкти (предмети) і матеріали, що витрачаються в процесі роботи (хімреактиви, посуд, міндобрива тощо) заносяться до матеріальної книги (додаток 2).

4.11. Облік та списання морально та фізично застарілого обладнання, навчально-наочних посібників проводиться відповідно до інструкцій, затверджених Міністерством фінансів України.

4.12. Кабінети і майстерні мають бути забезпечені:

- аптечкою з набором медикаментів для надання першої медичної допомоги;
- первинними засобами пожежогасіння відповідно до Правил пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України.

4.13. Вимоги пожежної безпеки для всіх навчальних приміщень визначаються НАПБ В.О 1.050–98/920 Правила пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України, затвердженим спільним наказом Міносвіти України і Головного управління Державної пожежної охорони МВС України від 30.09.98 № 348/70, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 17.12.98 за № 800/3240 (із змінами і доповненнями).

5. Навчально-методичне забезпечення навчальних кабінетів

5.1. Навчально-методичне забезпечення кабінетів складається з навчальних програм, підручників, навчальних та методичних посібників (не менше одного примірника кожної назви) з предмету, типовими переліками навчально-наочних посібників та обладнання загального призначення, зразків навчально-наочних посібників, навчального обладнання у кількості відповідно до вимог зазначених переліків.

5.2. Розподіл та збереження засобів навчання і навчального обладнання здійснюються згідно з вимогами навчальних програм за розділами, темами і класами відповідно до класифіка-

ційних груп, у кабінеті (класній кімнаті), лабораторних приміщень по секціях меблів спеціального призначення.

5.3. У кабінеті (класній кімнаті) створюється тематична картотека дидактичних та навчально-методичних матеріалів, навчально-наочних посібників, навчального обладнання, розподілених за темами та розділами навчальних програм. Картки розміщуються в алфавітному порядку.

5.4. У кабінеті фізики, інформатики, хімії, майстернях трудового навчання, обслуговуючої праці має бути інструкція і журнали ввідного та періодичного інструктажу з техніки безпеки, пожежної безпеки.

5.5. Додатково кабінети можуть бути оснащені:

- підручниками та навчальними посібниками для кожного учня;
- фаховими журналами;
- інформаційними збірниками Міністерства освіти і науки України;
- бібліотечкою суспільно-політичної, науково-популярної, довідково-інформаційної і методичної літератури;
- матеріалами перспективного педагогічного досвіду, розробками відкритих уроків та виховних заходів;
- інструкціями для виконання лабораторних і практичних робіт, дослідів, спостережень, фізичного практикуму тощо;
- краєзнавчими матеріалами;
- інструментами і матеріалами для відновлення і виготовлення саморобних засобів навчання.

6. Оформлення навчальних кабінетів

6.1. На вхідних дверях кабінету повинен бути відповідний напис на табличці з назвою кабінету: «Кабінет фізики», «Кабінет хімії», «Кабінет інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій навчання» тощо.

Крім того, на вхідних дверях класної кімнати може бути цифрове позначення та літера класу, за якою закріплений даний клас початкової школи, наприклад «1-А клас».

6.2. Для оформлення кабінетів передбачено створення навчально-методичних експозицій змінного та постійного характеру.

6.3. До постійних експозицій відповідно до спеціалізації кабінету належать:

- державна символіка;
- інструкція з безпеки праці та пожежної безпеки, правила роботи в кабінеті;

- портрети видатних учених, письменників, композиторів;
- таблиці сталих величин, основних формул;
- еволюція органічного світу та його класифікація;
- таблиця періодичної системи елементів Д. Менделєєва, електрохімічний ряд напруг металів, розчинність солей, основ і кислот;
- системи вимірювання фізичних одиниць;
- політична карта світу, політико-адміністративна карта України, фізична карта України тощо.

6.4. У класних кімнатах початкової школи необхідно розмістити:

правила пожежної безпеки та дорожнього руху;
 класний куточок, де записано права і обов'язки школярів,
 правила поведінки учнів, органи самоврядування, відображено життя колективу класу.

6.5. У секційних шафах кабінетів демонструються прилади, колекції, муляжі тощо.

6.6. До експозицій змінного характеру належать:

- виставка кращих робіт учнів;
- матеріали до теми наступних уроків, орієнтовні завдання тематичного оцінювання, державної атестації;
- додаткова інформація відповідно до навчальної програми, зокрема, про життєвий і творчий шлях письменників, учених, висвітлення поточних подій у нашій країні та за її межами;
- матеріали краєзнавчого характеру;
- результати експериментальної та дослідницької роботи учнів;
- результати учнівських олімпіад, конкурсів, турнірів тощо.

Матеріали експозицій оновлюються при переході до вивчення нової теми.

6.7. Для розташування експозицій використовуються змінні пластинчасті, перфоровані або решітчасті стенди, що розміщують на стінах.

6.8. Навчальні кабінети загальноосвітнього навчального закладу повинні бути забезпечені настінними термометрами або психрометрами.

7. Керівництво навчальним кабінетом

7.1. Роботою кабінету керує завідувач, якого призначає директор з числа досвідчених учителів наказом по загальноосвітньому навчальному закладу.

7.2. Завідувач кабінету несе відповідальність за упорядкування, зберігання й використання навчально-наочних посібників, обладнання та інших матеріальних цінностей.

7.3. До обов'язків завідувача кабінетом належать:

- складання перспективного плану оснащення кабінету;
- забезпечення умов для проведення уроків;
- сприяння оновленню та удосконаленню матеріальної бази кабінету;
- систематизація та каталогізація матеріальних об'єктів;
- забезпечення дотримання в кабінеті правил електричної та пожежної безпеки, чистоти, порядку тощо;
- систематичне ведення інвентарної книги із занесенням до неї відповідних змін про нові надходження, витрати та списання матеріальних цінностей;
- керування і контроль за роботою лаборанта, надання йому практичної допомоги та сприяння підвищенню рівня його кваліфікації.

7.4. Розмір посадового окладу (ставки заробітної плати) завідувача кабінетом (майстернею) загальноосвітніх навчальних закладів встановлюється згідно з Наказом МОН України від 29.03.2001 № 161, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 03.04.2001 за № 303/5494.

7.5. Перспективний план оснащення кабінету засобами навчання та шкільним обладнанням складає завідувач кабінету за погодженням з директором закладу, у разі необхідності (закупівля і встановлення нового складного обладнання) — з місцевим органом управління освітою, органами державної санітарно-епідеміологічної служби та пожежної охорони.

У відповідності до Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу, затвердженого Наказом МОН України від 05.02.2001 № 45 і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 19.01.2001 за № 146/5337, і в межах, що належать до компетенції піклувальної ради, робота і матеріально-технічне оснащення навчальних кабінетів контролюються і спрямовуються піклувальною радою загальноосвітнього навчального закладу.

7.6. За згодою директора (заступника директора) закладу приміщення кабінетів можуть використовуватись для проведення уроків з інших предметів, виховних заходів, батьківських зборів.

7.7. Лаборант несе перед завідувачем кабінету відповідальність за належне зберігання навчального обладнання, навчально-наочних посібників, посуду, хімічних реактивів і матеріалів тощо.

7.8. До обов'язків лаборанта належать:

- систематичне вдосконалення своїх знань, практичних умінь і навичок із забезпечення викладання навчального предмета;
- забезпечення в приміщенні навчального кабінету чистоти повітря і порядку розміщення засобів навчання і шкільного обладнання;
- сприяння справності навчального обладнання;
- збереження в належному порядку протипожежних засобів і засобів першої медичної допомоги;
- утримання навчального обладнання в робочому стані і забезпечення безпеки під час виконання учнями лабораторних і практичних робіт, фізичного практикуму;
- дотримання вимог правил пожежної безпеки;
- допомога вчителю в організації проведення демонстраційних дослідів, лабораторних і практичних робіт, позаурочної роботи з навчального предмета;
- щоденне наведення загального порядку в лабораторії, дотримання вимог з техніки безпеки під час закриття кранів для води, вимикання струму на розподільному щиті, освітлення, нагрівальних приладів, миття лабораторного посуду тощо.

Перший заступник Директора Департаменту
загальної середньої та дошкільної освіти

Я. П. Корнієнко

ДОДАТОК 1
до п. 4.9 розділу 4 Положення

Форма інвентарної книги

№ з/п	Назва предмета	Інвентарний номер	Коли придбано	Кількість і вартість	Час і причина списання
-------	----------------	-------------------	---------------	----------------------	------------------------

ДОДАТОК 2
до п. 4.10 розділу 4 Положення

Форма матеріальної книги

№ з/п	Назва реактиву, матеріалу	Специфіка реакція (чистота, концентрація)	Одиниці вимірювання	Наявність (за роками)
-------	---------------------------	---	---------------------	-----------------------

БАЗОВИЙ ПЕРЕЛІК

засобів навчання та обладнання

навчального і загального призначення

для кабінетів географії загальноосвітніх

навчальних закладів

ОБ'ЄКТИ НАТУРАЛЬНІ	
Колекції	
Гірські породи та мінерали	3 наб.
Корисні копалини	3 наб.
Кам'яне вугілля та продукти його переробки	3 наб.
Торф та продукти його переробки	3 наб.
Залізна руда та продукти її переробки	3 наб.
Мідна руда та продукти її переробки	3 наб.
Граніт та його складові частини	3 наб.
Пісок, глина та продукти їх переробки	3 наб.
Типи ґрунтів	3 наб.
Органічні та мінеральні добрива	3 наб.
Гербарії	
Основні групи рослин	3 компл.
Нижчі рослини: водорості, лишайники, мохи, папороті	3 компл.
Вищі рослини: голонасінні, покритонасінні	3 компл.
Листяні дерева та кущі	3 компл.
Хвойні дерева та кущі	3 компл.
Рослини природних зон України і світу	3 компл.
Дикорослі рослини	3 компл.
Культурні рослини	3 компл.
Лікарські рослини	3 компл.
МОДЕЛІ	
Глобус фізичний ГФ Ш 320 мм	15 шт.
Глобус фізичний ГФ Ш 420 мм	1 шт.
Глобус політичний ГП Ш 420 мм	1 шт.
Глобус політичний ГП Ш 320 мм	15 шт.
Глобус політичний ГП Ш 120 мм	1 шт.
Форми поверхні суші:	1 компл.
– будова вулкана	
– горб із горизонталями	
– порівняння рівнин за висотою над рівнем океану	
– профіль дна Світового океану	
– сталагміти	
– сталактити	
– водоспад	
– льодовик	
– артезіанський колодезь	
ПРИЛАДИ ТА ПРИСТОСУВАННЯ	
<i>Демонстраційні</i>	
Прилади для вимірювання опадів (дощомір, снігомір)	1 шт.
Анемометр чашковий	1 шт.
Снігомірна рейка	1 шт.
Термометр зовнішній ТЗ-4	1 шт.
Термометр кімнатний	1 шт.

Термометр метеорологічний максимальний ТМ-1 № 1	1 шт.
Термометр метеорологічний мінімальний ТМ-2 № 4	1 шт.
Термометр колінний	1 шт.
Термограф	1 шт.
Гідрограф	1 шт.
Барограф	1 шт.
Гігрометр	1 шт.
Флюгер	1 шт.
Гномон	1 шт.
Телурій	1 шт.
Компас	1 шт.
Барометр-анероїд БА-52	1 шт.
Психрометр	1 шт.
<i>Лабораторні</i>	
Секундомір	15 шт.
Астролябія АШк	3 шт.
Далекомір	15 шт.
Компас шкільний	30 шт.
Прилади та інструменти топографічні	5 компл.
Лінійка нарізна	15 шт.
Нівелір шкільний	2 шт.
Рулетка 10 м	5 шт.
Кутомір шкільний	2 шт.
Штативи для астролябій і мензул	15 шт.
Циркуль мірний (крон)	15 шт.
Циркуль землемірний	5 шт.
Лупа ручна	15 шт.
Планшет для плану місцевості	15 шт.
<i>Друковані</i>	
<i>Карти стінні</i>	
Політична карта світу	1 шт.
Фізична карта світу	1 шт.
Західна півкуля. Східна півкуля	1 шт.
Будова земної кори	1 шт.
Географічні пояси та природні зони світу	1 шт.
Кліматичні пояси та області світу	1 шт.
Кліматична карта світу	1 шт.
Тектонічна карта та корисні копалини світу	1 шт.
Карта океанів	1 шт.
Густота населення світу	1 шт.
Народи світу	1 шт.
Світ. Енергетика	1 шт.
Світ. Машинобудування	1 шт.
Світ. Хімічна промисловість	1 шт.
Світ. Сільське господарство (рослинництво)	1 шт.
Світ. Сільське господарство (тваринництво)	1 шт.
Світ. Транспорт	1 шт.
Африка (фізична)	1 шт.
Африка (кліматична)	1 шт.
Африка (природні зони)	1 шт.
Африка (політична)	1 шт.
Африка (економічна)	1 шт.
Південна Америка (політична)	1 шт.

Південна Америка (фізична)	1 шт.
Південна Америка (кліматична)	1 шт.
Південна Америка (природні зони)	1 шт.
Південна Америка (економічна)	1 шт.
Північна Америка (фізична)	1 шт.
Північна Америка (політична)	1 шт.
Північна Америка (економічна)	1 шт.
Північна Америка (кліматична)	1 шт.
Північна Америка (природні зони)	1 шт.
Євразія (фізична)	1 шт.
Євразія (політична)	1 шт.
Євразія (кліматична)	1 шт.
Євразія (природні зони)	1 шт.
Євразія (економічна)	1 шт.
Австралія (фізична)	1 шт.
Австралія (політична)	1 шт.
Австралія (кліматична)	1 шт.
Австралія (природні зони)	1 шт.
Австралія (економічна)	1 шт.
Європа (політична)	1 шт.
Європа (економічна)	1 шт.
Україна. Політико-адміністративна карта	1 шт.
Україна. Фізична карта	1 шт.
Україна. Тектонічна карта	1 шт.
Україна. Геологічна карта	1 шт.
Україна. Корисні копалини	1 шт.
Україна. Економічна карта	1 шт.
Україна. Екологічна ситуація	1 шт.
Україна. Кліматична карта	1 шт.
Україна. Рослинний та тваринний світ	1 шт.
Україна. Легка промисловість	1 шт.
Україна. Промисловість будівельних матеріалів	1 шт.
Україна. Охорона природи	1 шт.
Україна. Паливно-енергетична промисловість	1 шт.
Україна. Транспорт	1 шт.
Україна. Ландшафти	1 шт.
Україна. Промисловість	1 шт.
Україна. Населення	1 шт.
Україна. Ґрунти	1 шт.
Україна. Сільське господарство (рослиництво)	1 шт.
Україна. Сільське господарство (тваринництво)	1 шт.
Україна. Природні води	1 шт.
Україна. Хімічна, нафтохімічна та хіміко-фарм. промисловість	1 шт.
Україна. Металургія	1 шт.
Україна. Машинобудування	1 шт.
Україна. Господарство	1 шт.
Україна. Виробництво непродовольчих товарів народного споживання	1 шт.
Україна. Харчова промисловість	1 шт.
Карта своєї області та району (фізична)	1 шт.
Карта своєї області та району (економічна)	1 шт.
Топографічна карта	1 шт.
США (комплексна карта)	1 шт.
Японія (комплексна карта)	1 шт.
ФРН (комплексна карта)	1 шт.

Велика Британія (комплексна карта)	1 шт.
Італія (комплексна карта)	1 шт.
Франція (комплексна карта)	1 шт.
Китай (комплексна карта)	1 шт.
Росія (комплексна карта)	1 шт.
Рельєфні карти	
Україна. Фізична карта	1 шт.
Карпати	1 шт.
Крим	1 шт.
Портрети	
Мандрівники і дослідники	1 компл.
Вітчизняні вчені-географи	1 компл.
Таблиці	
Календар спостережень погоди	1 шт.
План місцевості	1 шт.
Таблиці з топографії	1 компл.
Картографічні проєкції	1 шт.
Способи зображення географічних об'єктів і явищ на картах	1 шт.
Види карт	1 шт.
Кругообіг види на Землі	1 шт.
Поверхневі види	1 шт.
Річкова система	1 шт.
Річкова долина	1 шт.
Підземні види	1 шт.
Внутрішні води суші	1 шт.
Основні типи ґрунтів земної кулі	1 шт.
Схема утворення ґрунту	1 шт.
Будова атмосфери	1 шт.
Склад атмосферного повітря	1 шт.
Загальна схема циркуляції атмосфери	1 шт.
Схема утворення хмар	1 шт.
Схема утворення опадів	1 шт.
Теплові пояси Землі	1 шт.
Типи кліматів земної кулі	1 шт.
Схема утворення парникового ефекту	1 шт.
Схема утворення кислотних дощів	1 шт.
Класифікація гірських порід (за походженням)	1 шт.
Елементи річкової сітки	1 шт.
Основні форми рельєфу суші	1 шт.
Обчислення висоти Сонця над горизонтом	1 шт.
Умовні знаки місцевості	1 шт.
Умовні знаки географічної карти	1 шт.
Обчислення відстаней та напрямків на плані та карті	1 шт.
Етапи формування планети Земля	1 шт.
Форма та розміри Землі	1 шт.
Зображення поверхні Землі на карті	1 шт.
Наслідки обертання Землі навколо своєї осі	1 шт.
Наслідки обертання Землі навколо Сонця	1 шт.
Градусна сітка Землі, географічні координати точки	1 шт.
Внутрішня будова Землі	1 шт.
Рухи літосферних плит	1 шт.
Принцип дії землетрусу	1 шт.
Будова гейзера	1 шт.
Основні форми рельєфу Землі	1 шт.

Роль зовнішніх сил у формуванні рельєфу Землі	1 шт.
Схема утворення магматичних порід	1 шт.
Схема утворення осадових гірських порід	1 шт.
Схема утворення метаморфічних гірських порід	1 шт.
Тектонічна будова території України	1 шт.
Геологічна будова території України	1 шт.
Фізико-географічне районування України	1 шт.
Галузева структура господарства України	1 шт.
Соціальна і виробнича інфраструктура	1 шт.
Територіальна структура господарства	1 шт.
Структура рослинництва	1 шт.
Структура тваринництва	1 шт.
Зональна спеціалізація сільського господарства України	1 шт.
Зростання кількості людей на Землі	1 шт.
Території формування рас	1 шт.
Зовнішньоекономічні зв'язки України	1 шт.
ЕКРАННО-ЗВУКОВІ	
Комп'ютерні програми навчального призначення	
Атлас карт з курсу «Географія України»	1 шт.
Атлас карт з курсу «Географія материків»	1 шт.
Атлас карт з курсу «Економічна та соціальна географія світу»	1 шт.
План місцевості	1 шт.
Картографічні проєкції	1 шт.
Географічна оболонка	1 шт.
Атмосфера Землі та її охорона	1 шт.
Повітряні маси та їх рух	1 шт.
Вивітрювання	1 шт.
Формування земної кори	1 шт.
Формування поверхні суші	1 шт.
Тектонічна будова земної кори	1 шт.
Рухи земної кори (літосфера)	1 шт.
Гейзери та гарячі джерела	1 шт.
Геоморфологічна будова і розвиток різноманітних форм рельєфу	1 шт.
Висотна поясність	1 шт.
Формування родовищ корисних копалин	1 шт.
Несприятливі екзогенні й ендегенні процеси	1 шт.
Процес ґрунтоутворення	1 шт.
Формування поверхневих вод (річкова долина, тераси, басейн тощо)	1 шт.
Підземні води та їх формування	1 шт.
Природно-історичні процеси розподілу суходолу і моря	1 шт.
Розвиток і зміна ландшафтів	1 шт.
Рослинний і тваринний світ материків	1 шт.
ОБЛАДНАННЯ ЗАГАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ	
Персональний комп'ютер учителя (ПКВ)	1 шт.
Персональний комп'ютер учня (ПКУ)	3 шт.
Мультимедійний проєктор	1 шт.
Дошка аудиторна	1 шт.
Телевізор	1 шт.
Кодоскоп	1 шт.
Кріплення для карт	1 компл.
Меблі для кабінету географії	1 компл.

Календарне планування до курсу ГЕОГРАФІЇ

6 КЛАС

ЗАГАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ (68 год, 2 год на тиждень)

№ з/п	Тема уроку	Дата	Примітки
I семестр			
Вступ (5 год)			
1	Географія — наука про природу земної поверхні та причини її різноманітності, про населення, його господарську діяльність, про взаємодію природи і людства в межах усїєї планети. Що вивчає загальна географія в школі		
2	Історія пізнання Землі. Як люди уявляли Землю в давнину. Карта світу Птолемея. Глобус Бегайма		
3	Відкриття Америки Х. Колумбом. Перша кругосвітня подорож Ф. Магеллана		
4	Джерела географічних знань. Сучасні географічні дослідження. Вітчизняні вчені-географи		
5	<i>Практична робота 1</i> (на місцевості) Спостереження за погодою, висотою Сонця над горизонтом, сезонними змінами стану рослинності і водойм (<i>виконується протягом року</i>)		
Розділ I. Земля в космічному просторі (6 год)			
Тема 1. Всесвіт та його будова (2 год)			
6	Поняття про Всесвіт. Зоряні світи-галактики. Небесні тіла, енергетичні явища Всесвіту		
7	Вивчення космосу людиною. Ю. Гагарін — перший космонавт Землі. Л. Каденюк — перший посланець нашої держави в космосі		
Тема 2. Сонячна система (4 год)			
8	Будова Сонячної системи. Обертання Сонця навколо центра Галактики та планет Сонячної системи навколо Сонця. Сонце — джерело світла і тепла на Землі. Прямолінійне поширення світла. Астрономічні одиниці вимірювання відстаней		
9	Земля як планета. Вигляд Землі з космосу, її форма та розміри. Види руху Землі в Сонячній системі. Вісь Землі. Екватор та полюси		
10	Місяць — супутник Землі. Відстань від земної поверхні до Місяця, розміри Місяця порівняно із Землею. Форма Місяця, його поверхня, зворотний бік		
11	Тематичне оцінювання 1. «Земля в космічному просторі»		

№ з/п	Тема уроку	Дата	Примітки
	Розділ II. Земля на плані та карті (14 год)		
	Тема 1. Способи зображення Землі (5 год)		
12	Глобус — об'ємна модель Землі. Масштаб зображення Землі, його види		
13	План і карта. Основні ознаки плану та карти, їх відмінності. Великомасштабні та дрібномасштабні зображення на плані і карті		
14	Відносна й абсолютна висота точок місцевості		
15	Зображення нерівностей земної поверхні місцевості горизонталями. Шкала висот і глибин		
16	<i>Практична робота 2.</i> Розв'язування задач із переведенням числового масштабу в іменованій. Визначення масштабів планів та карт за даними про відстані на місцевості та відрізками на карті, що відповідають цим відстаням		
	Тема 2. Градусна сітка Землі. Географічні координати точок (9 год)		
17	Градусна сітка на глобусі й географічній карті		
18	Поняття про географічні координати — широта (північна, південна) та довгота (західна і східна)		
19	Правила відліку географічної широти і довготи. Географічні координати свого населеного пункту		
20	Визначення напрямів на місцевості, плані та карті		
21	Орієнтування на місцевості. Ознаки напрямів на північ, на південь		
22	Поняття про азимут. Використання планів у практичній діяльності людини. Окомірна зйомка місцевості		
23	<i>Практична робота 3.</i> Окомірна зйомка з планшетом невеликої території		
24	<i>Практична робота 4.</i> Визначення географічних координат та відстаней за географічною картою		
25	Тематичне оцінювання 2. «Земля на плані та карті»		
	Розділ III. Оболонки Землі (35 год)		
	Тема 1. Літосфера (11 год)		
26	Внутрішня будова Землі. Поняття «земна кора», «літосфера»		
27	Будова літосфери та земної кори. Типи земної кори. Гіпотези походження материків та океанів		
28	Внутрішні процеси, що зумовлюють зміни земної кори		
29	Літосферні плити, їхній рух і коливання (повільні горизонтальні, складко-утворюючі, повільні вертикальні)		
30	Землетруси, магматизм, гарячі джерела та гейзери		
31	Зовнішні процеси, що зумовлюють зміни земної кори		

№ з/п	Тема уроку	Дата	Примітки
II семестр			
32	Мінерали та гірські породи, що складають земну кору <i>Практична робота 5.</i> Ознайомлення зі зразками мінералів та гірських порід магматичного, осадового та метаморфічного походження за шкільною геологічною колекцією та колекцією своєї місцевості		
33	Основні форми рельєфу Землі: гори і рівнини. Форми рельєфу суходолу. <i>Практична робота 6.</i> Позначення і підписування на контурній карті назв гір, рівнин, вулканів		
34	Рельєф дна Світового океану		
35	Зміна гір та рівнин під впливом внутрішніх і зовнішніх процесів. Надра та їх охорона		
36	Тематичне оцінювання 3. «Літосфера»		
Тема 2. Гідросфера (11 год)			
37	Поняття про гідросферу. Вода — особлива речовина, найважливіший мінерал Землі. Світовий кругообіг води		
38	Води суходолу. Річки		
39	Льодовики		
40	Озера, штучні водойми		
41	Болота		
42	Підземні води. Особливості вод своєї місцевості		
43	Світовий океан та його частини. Карта океанів. Суходіл в океані <i>Практична робота 7.</i> Визначення за картою географічного положення морів, проток, островів і півостровів, річок і озер (за вибором). Позначення і надписування на контурній карті об'єктів, що названі в темі		
44	Рух води в океані: вітрові хвилі, припливи, відпливи, цунамі, течії		
45	Властивості вод Світового океану: солоність, температура		
46	Багатства вод світового океану. Океан та людина		
47	Тематичне оцінювання 4. «Гідросфера»		
Тема 3. Атмосфера (10 год)			
48	Атмосферне повітря, газовий склад, домішки. Будова атмосфери. Атмосфера та людина. Способи підтримання чистоти атмосферного повітря <i>Практична робота 8.</i> Спостереження за погодою і опрацювання зібраних матеріалів: складання графіка температур, діаграми хмарності й опадів, рози вітрів, опис погоди за добу, місяць, півроку (осінь, зима)		
49	Погода. Характеристика складників стану погоди. Причини зміни погоди		
50	Температура повітря		

№ з/п	Тема уроку	Дата	Примітки
51	Водяна пара. Хмарність. Опади		
52	Атмосферний тиск. Вітер		
53	Клімат. Розподіл сонячного тепла на земній поверхні. Тропіки і полярні кола. Полярний день і полярна ніч		
54	Особливості клімату своєї місцевості. Пояс освітленості своєї місцевості		
55	Тематичне оцінювання 5. «Атмосфера»		
Тема 4, 5. «Біосфера», «Географічна оболонка» (7 год)			
56	Зародження життя на Землі. Різноманітність живих організмів. Межі біосфери. Нерівномірність поширення живих організмів по земній поверхні		
57	Взаємодія біосфери з іншими оболонками Землі. Вплив людини на біосферу		
58	Ґрунт — особливе природне тіло, його склад, утворення. Ґрунт і людина		
59	Географічна оболонка. Взаємодія компонентів природи. Людина і природа. Екологічні проблеми людства		
60	Поняття про природні комплекси Землі		
61	Тематичне оцінювання 6. «Біосфера», «Гідросфера». <i>Практична робота 9.</i> Ознайомлення з компонентами природи своєї місцевості, виявлення зв'язків між ними на прикладі природних комплексів (заплави, схилу берега, яру, озера, болота тощо)		
Розділ V. Людство на Землі (2 год)			
62	Кількість і густина населення на Землі. Людські раси, рівність рас. Дослідження М. М. Міклухо-Маклая		
63	Народи і держави. Зображення найбільших держав та держав-сусідів України на політичній карті світу. Населені пункти. Свій населений пункт, господарська діяльність і побут населення свого населеного пункту <i>Практична робота № 10.</i> Позначення на контурній карті кордонів найбільших держав на всіх материках та їх столиць		
Розділ VI. Природа і населення своєї місцевості: узагальнення знань			
64	Особливості оболонок Землі, компоненти природи своєї місцевості. Зображення своєї місцевості на плані та географічній карті		
65	Узагальнення прийомів роботи з картою і планом		
66	Тематичне оцінювання 7. «Людство на Землі», «Природа і населення своєї місцевості»		
67	Повторення		
68	Узагальнення		

7 КЛАС

ГЕОГРАФІЯ МАТЕРИКІВ І ОКЕАНІВ (68 год, 2 год на тиждень)

№ з/п	Тема уроку	Дата	Примітки
І семестр			
	Вступ (1 год)		
1	Що вивчає курс географія материків і океанів. Джерела географічних знань. Карти материків і океанів, відмінність їх за охопленням території, змістом і масштабом. Методи географічних досліджень		
Розділ I. Загальні закономірності природи Землі (13 год)			
Тема 1. Земля як планета (1 год)			
2	Походження Землі. Основні етапи її розвитку, геохронологічна таблиця. Рухи Землі в космосі, їх наслідки. Годинні пояси		
Тема 2. Літосфера і рельєф Землі (3 год)			
3	Типи земної кори. Материкова і океанічна земна кора. Гіпотези походження материків і океанів. Літосферні плити. Сейсмічні пояси		
4	Рельєф планети та його формування. Різноманітність рельєфу як результат взаємодії внутрішніх і зовнішніх сил. Карта будови земної кори <i>Практична робота 1.</i> Встановлення взаємозв'язків між будовою земної кори і формами рельєфу за тематичними картами атласу		
Тема 3. Атмосфера і клімат Землі (3 год)			
5	Залежність клімату від надходження енергії Сонця. Розподіл температури повітря, атмосферного тиску й опадів на Землі		
6	Повітряні маси і їх типи. Закономірності атмосферної циркуляції. Циклони, антициклони. Постійні вітри		
7	Кліматичні пояси та області. Кліматична карта		
Тема 4. Гідросфера, води Світового океану та суходолу (3 год)			
8	Води Світового океану. Водні маси, їх типи. Загальна схема поверхневих течій		
9	Життя у Світовому океані. Взаємодія Світового океану з атмосферою та суходолом. Вплив океанів на клімат материків		
10	Води суходолу		
Тема 5. Біосфера (1 год)			
11	Взаємодія біосфери з іншими геосферами Землі. Зональні типи ґрунтів земної кулі		
Тема 6. Географічна оболонка (2 год)			
12	Будова, властивості географічної оболонки. Загальні закономірності розвитку		
13	Природні комплекси суходолу та океану. Зональні та аональні природні комплекси		
14	Тематичне оцінювання 1. «Вступ», «Загальні закономірності природи Землі»		

№ з/п	Тема уроку	Дата	Примітки
	Розділ II. Океани (7 год)		
	Тема 1. Тихий океан. Океанія (2 год)		
15	Тихий океан — найбільший океан Землі. Географічне положення. Історія дослідження. Будова дна океану. Острови, їх походження. Клімат, течії. Органічний світ, ресурси. Проблеми забруднення вод океану		
16	Океанія. Особливості фізико-географічного положення. Острови, їх походження. Сучасне населення і країни. Екологічні проблеми регіону		
	Тема 2. Атлантичний океан (2 год)		
17	Особливості географічного положення, межі океану. Будова, рельєф дна		
18	Клімат і водні маси. Органічний світ. Природні ресурси. Проблеми забруднення вод <i>Практична робота 2.</i> Нанесення на контурну карту географічної номенклатури Світового океану (виконується під час вивчення всієї теми)		
	Тема 3. Індійський океан (1 год)		
19	Особливості географічного положення. Спільні і відмінні риси географічного положення Індійського і Тихого океанів. Рельєф дна. Відмінні риси природи океану: високі солоність і температура вод, система морських течій. Своєрідність органічного світу. Види господарської діяльності в океані. Охорона природи океану		
	Тема 4. Північний Льодовитий океан (2 год)		
20	Загальні відомості. Географічне положення. Рельєф дна. Клімат. Льодовий режим, типи криги. Органічний світ <i>Практична робота 3.</i> Складання комплексної порівняльної характеристики двох океанів (за вибором)		
21	Тематичне оцінювання 2. «Океани»		
	Розділ III. Материки (43 год)		
	Тема 1. Африка (10 год)		
22	Особливості географічного положення материка, елементи берегової лінії. Дослідження та освоєння Африки <i>Практична робота 4.</i> Визначення географічних координат крайніх точок Африки		
23	Рельєф материка. Закономірності розміщення корисних копалин <i>Практична робота 5.</i> Позначення на контурній карті назв основних географічних об'єктів материка (<i>виконується під час вивчення всіх тем кожного материка</i>)		
24	Загальні особливості клімату. Кліматичні пояси і типова для них погода		
25	Води суходолу. Головні річкові системи, озера, підземні води		
26	Природні зони Африки		
27	Особливості розміщення природних зон Африки та їх зв'язок з кліматичними поясами <i>Практична робота 6.</i> Складання порівняльної характеристики двох природних зон Африки (<i>за вибором</i>)		

№ з/п	Тема уроку	Дата	Примітки
28	Специфічність ґрунтового-рослинного покриву і тваринного світу. Стихійні явища природи. Національні парки. Екологічні проблеми		
29	Населення. Колоніальне минуле Африки		
30	Сучасна політична карта Африки. Головні держави. Зв'язки України з країнами континенту		
31	Тематичне оцінювання 3. «Африка»		
II семестр			
	Тема 2. Австралія (4 год)		
32	Географічне положення. Історія відкриття та дослідження. Рельєф, корисні копалини		
33	Клімат. Води суходолу		
34	Природні зони. Особливості ґрунтового-рослинного покриву і тваринного світу. Зміна природи людиною <i>Практична робота 5. Позначення на контурній карті назв основних географічних об'єктів материка (продовження)</i>		
35	Населення, його склад, розміщення. Україна і Австралія		
	Тема 3. Антарктида (3 год)		
36	Антарктида й Антарктика. Антарктида — льодовий материк планети. Загальні відомості. Відкриття і сучасні дослідження. Українська дослідна станція «Академік Вернадський» <i>Практична робота 5. Позначення на контурній карті назв основних географічних об'єктів материка (продовження)</i>		
37	Будова поверхні, підлідний рельєф Антарктиди. Клімат. Рослинний, тваринний світ. Природні ресурси. Проблеми озонового шару		
38	Тематичне оцінювання 4. «Австралія», «Антарктида»		
	Тема 4. Південна Америка (6 год)		
39	Географічне положення. Історія відкриття та дослідження. Рельєф, корисні копалини <i>Практична робота 5. Позначення на контурній карті назв основних географічних об'єктів материка (продовження)</i>		
40	Клімат. Типи клімату		
41	Води суходолу. Своєрідність органічного світу. Ґрунти		
42	Природна зональність. Висотна поясність в Андах. Сучасні екологічні проблеми		
43	Населення, його склад та розміщення. Політична карта. Основні держави. Україна та Південна Америка		
44	Тематичне оцінювання 5. «Південна Америка»		
	Тема 5. Північна Америка (7 год)		
45	Загальні відомості. Географічне положення. Історія відкриття та освоєння Північної Америки. Рельєф. Корисні копалини <i>Практична робота 5. Позначення на контурній карті назв основних географічних об'єктів материка (продовження)</i>		
46	Чинники формування клімату. Кліматичні пояси і області		

№ з/п	Тема уроку	Дата	Примітки
47	Води суходолу. Основні річкові системи. Великі озера, їх походження <i>Практична робота 7.</i> Складання комплексної характеристики однієї з річок материка (<i>за типовим планом</i>)		
48	Особливості природної зональності материка. Висотна поясність Кордильєр. Рослинний, тваринний світ. Ґрунти		
49	Регіональні відмінності гірського Заходу та рівнинного Сходу. Стихійні явища природи, їх наслідки. Заповідники, національні парки		
50	Населення. Його расовий та етнічний склад. Політична карта. Зв'язки України з країнами Північної Америки		
51	Тематичне оцінювання 6. «Північна Америка»		
	Тема 6. Євразія (14 год)		
52	Фізико-географічне положення материка, його розміри. Особливості берегової лінії. Історія відкриття та дослідження окремих регіонів Євразії <i>Практична робота 5.</i> Позначення на контурній карті назв основних географічних об'єктів материка (<i>продовження</i>)		
53	Рельєф. Давні материкові зледеніння. Сейсмічно-активні райони		
54	Корисні копалини, особливості їх походження		
55	Особливості прояву кліматотвірних чинників у зв'язку з географічним положенням та розмірами материка		
56	Кліматичні пояси Євразії <i>Практична робота 8.</i> Виявлення відмінностей кліматичних областей помірного поясу на основі аналізу кліматичних карт і діаграм		
57	Внутрішні води, їх розподіл. Річкові системи		
58	Озера. Багаторічна мерзлота. Сучасне зледеніння		
59	Природні зони Євразії. Особливості їх розміщення на території материка. Ґрунти, рослинність і тваринний світ природних зон. Висотна поясність. Регіональні відмінності природи Євразії		
60			
61			
62	Зміна природи людиною. Природоохоронні території. Охорона природних комплексів Євразії		
63	Населення. Його расовий та етнічний склад. Розміщення населення на території материка		
64	Політична карта. Найбільші країни. Україна серед держав Євразії		
65	Тематичне оцінювання 7. «Євразія»		
	Розділ IV. Земля — наш спільний дім (3 год)		
66	Взаємодія природи і людини. Порушення рівноваги в природі. Міжнародні організації з охорони природи		
67	Зміна компонентів природи під впливом господарської діяльності людини <i>Практична робота 9.</i> Визначення основних видів забруднення навколишнього середовища та встановлення джерел їх надходження		
68	Тематичне оцінювання 8. «Земля — наш спільний дім»		

8 КЛАС

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

(68 год, 2 год на тиждень)

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
I семестр			
	Вступ (2 год)		
1	Фізична географія України, предмет і методи досліджень		
2	Формування території України. Ознайомлення із сучасним адміністративно-територіальним поділом		
Розділ I. Україна та її географічні дослідження (10 год)			
Тема 1. Фізико-географічне положення України (2 год)			
3	Фізико-географічне положення України		
4	Розташування території України стосовно годинних поясів <i>Практична робота 1.</i> Нанесення на контурну карту крайніх точок, географічного центру України, кордонів країн, що межують з нею. Визначення положення України в годинних поясах		
Тема 2. Джерела географічної інформації (6 год)			
5	Експедиційні та стаціонарні дослідження природних умов і природних ресурсів. Туристські подорожі, екскурсії, краєзнавчі пошуки. Музейні експозиції, виставки		
6	Географічні енциклопедії, довідники, словники, календарі, періодичні видання. Географічні описи в місцевих творах, засобах масової інформації		
7	Карти — джерела географічної інформації, їх зміст, призначення. Картографічні проекції, спотворення площ, форм, кутів, відстаней		
8	Способи зображення географічних об'єктів і явищ на картах		
9	Топографічні карти, їх практичне використання. Визначення за картами напрямків, відстаней та висот на місцевості <i>Практична робота 2.</i> Опис місцевості та розв'язання задач за навчальними топографічними картами (визначення координат, відстаней, напрямків, висот, кутів схилів)		
10	Види карт. Географічні атласи. Електронні карти і атласи		
Тема 3. Географічні дослідження території України (2 год)			
11	Географічні відомості про територію України різних часів. Перші карти України. Дослідження природних умов і ресурсів України в XVIII—XIX ст. Географічні дослідження України в XX ст. Видатні вчені-дослідники природних умов і ресурсів України. Сучасні географічні дослідження. Географічна енциклопедія України		

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
12	Тематичне оцінювання 1. «Вступ», «Україна та її географічні дослідження»		
	Розділ II. Загальна характеристика природних умов і природних ресурсів України (28 год)		
	Тема 4. Рельєф (2 год)		
13 14	Рельєф території України		
	Тема 5. Тектонічні структури (1 год)		
15	Тектонічна карта України. Характеристика основних тектонічних структур. Взаємозв'язок основних форм рельєфу з тектонічними структурами		
	Тема 6. Геологічна будова (2 год)		
16	Геологічна карта України. Геохронологічна таблиця. Вік і поширення гірських порід. Поширення четвертинних відкладів. Особливості геологічної будови основних тектонічних районів України		
17	Палеогеографічні мови. Зміна природних умов території України в архейську, протерозойську, палеозойську, мезозойську, кайнозойську ери. Палеогеографічні умови антропогену		
	Тема 7. Мінерально-сировинні ресурси України (3 год)		
18	Різноманітність і багатство мінерально-сировинних ресурсів, їх зв'язок з геологічною будовою. Закономірності поширення, характеристика та оцінка паливних, рудних і нерудних корисних копалин		
19	Паливні корисні копалини		
20	Рудні корисні копалини. Нерудні корисні копалини		
	Тема 8. Геоморфологічна будова (2 год)		
21	Основні форми рельєфу, їх типи за походженням. Дослідження і господарська оцінка рельєфу <i>Практична робота 3.</i> Встановлення взаємозв'язків між тектонічними структурами, формами рельєфу та корисними копалинами території України		
22	Тематичне оцінювання 2. «Рельєф», «Тектонічні структури», «Геологічна будова», «Мінерально-сировинні ресурси України», «Геоморфологічна будова»		
	Тема 9. Кліматичні умови та ресурси (5 год)		
23	Загальна характеристика клімату України. Основні кліматотвірні чинники: сонячна радіація та її розподіл по території, циркуляція атмосфери, підстилаюча поверхня. Взаємодія кліматотвірних чинників		
24	Кліматичні карти. Основні кліматичні показники. Коефіцієнт зволоження. Річний хід і розподіл кліматичних показників		
25	Кліматичні ресурси. Сезонні особливості клімату України		
26	Погода і небезпечні погодні явища. Прогноз погоди. Синоптична карта. Метеорологічні станції, бюро погоди, Гідрометеорологічна служба України		

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
27	Тематичне оцінювання 3. «Кліматичні умови та ресурси»		
	Тема 10. Внутрішні води (5 год)		
28	Поверхневі води. Загальні гідрографічні особливості території України. Основні річкові басейни та їх характеристика		
29	Озера, їх типи. Лимани. Особливості гідрологічного режиму. Характеристика найбільших озер		
30	Болота, їх типи і поширення. Причини заболочення		
31	Підземні води. Основні артезіанські басейни України, їх характеристика		
	II семестр		
32	Штучні водні об'єкти, їх господарське призначення. Водний баланс і водні ресурси України, шляхи їх раціонального використання й охорони <i>Практична робота 4. Позначення на контурній карті річок, озер, водосховищ, каналів, боліт. Аналіз забезпеченості водними ресурсами різних територій України</i>		
	Тема 11. Ґрунти і земельні ресурси (2 год)		
33	Умови ґрунтоутворення, основні генетичні типи ґрунтів, закономірності їх поширення. Характеристика фізичних та хімічних властивостей ґрунтів		
34	Карта ґрунтів України. Земельні ресурси України. Господарське використання ґрунтів. Основні заходи з раціонального використання й охорони земельних ресурсів <i>Практична робота 5. Визначення закономірностей поширення ґрунтів за картою ґрунтів України</i>		
	Тема 12. Рослинний покрив (2 год)		
35	Різноманітність видового складу, закономірності поширення рослинності. Широтна зональність і висотна поясність рослинного покриву. Ендемічні та зникаючі види		
36	Рослинність лісів, степів, луків, боліт, водойм, гір Південного берега Криму. Червона книга України. Зелена книга України. Рослинні ресурси, їх охорона й відтворення		
	Тема 13. Тваринний світ (2 год)		
37	Різноманітність видового складу тварин. Акліматизація та реакліматизація тварин. Фауністичний склад лісів, луків, степів, боліт, водойм		
38	Вплив людини на тваринний світ. Тварини, занесені до Червоної книги України. Тваринні ресурси України, заходи з їх відтворення та охорони		
	Тема 14. Несприятливі природні процеси (2 год)		
39	Чинники виникнення несприятливих природних процесів, їх основні види, шляхи запобігання		

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
40	Тематичне оцінювання 4. «Внутрішні води», «Ґрунти і земельні ресурси», «Рослинний покрив», «Тваринний світ», «Несприятливі природні процеси»		
Розділ III. Природні комплекси і фізико-географічне районування (16 год)			
Тема 15. Природно-територіальні комплекси (2 год)			
41	Природно-територіальні комплекси (ПТК), умови їх розвитку та характерні риси. Взаємодія чинників і компонентів ПТК		
42	Ландшафти та їх класифікація. Вплив господарської діяльності людини на ландшафти		
Тема 16. Фізико-географічне районування (1 год)			
43	Поняття фізико-географічного районування. Карта фізико-географічного районування України. Наукове і практичне значення природного районування		
Тема 17. Зона мішаних лісів (2 год)			
44	Географічне положення, межі, розміри. Характерні риси природних комплексів		
45	Сучасні ландшафти. Природоохоронні території зони мішаних лісів		
Тема 18. Зона лісостепу (2 год)			
46	Географічне положення, межі, розміри. Характерні риси природних комплексів та ресурсів. Несприятливі природні процеси		
47	Поділ зони на природні краї, їх характеристика. Природоохоронні території		
Тема 19. Зона степу (2 год)			
48	Географічне положення, межі, розміри. Головні риси природних умов. Північний, південний та сухий степи. Несприятливі природні процеси. Природоохоронні території		
49	Тематичне оцінювання 5. «Природно-територіальні комплекси», «Фізико-географічне районування», «Зона мішаних лісів», «Зона лісостепу», «Зона степу»		
Тема 20. Українські Карпати (2 год)			
50	Географічне положення, межі, розміри. Загальні риси природних умов. Поділ на природні області. Висотна поясність ландшафтів		
51	Стихійні природні явища і процеси. Господарська оцінка природних ресурсів. Природоохоронні території. Заходи щодо раціонального використання та зберігання природних умов і ресурсів		
Тема 21. Кримські гори (3 год)			
52	Географічне положення, межі, розміри. Особливості природних умов і ресурсів. Поділ на природні області. Висотна поясність		

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
53	Несприятливі природні процеси. Природоохоронні території. Заходи щодо раціонального використання та зберігання природних умов і ресурсів		
54	<i>Практична робота 6.</i> Складання у формі таблиці порівняльної фізико-географічної характеристики великих природних комплексів України		
Тема 22. Природні комплекси морів, що омивають Україну (2 год)			
55	Фізико-географічна характеристика природних комплексів Чорного та Азовського морів. Проблеми використання та охорони їх вод		
56	Тематичне оцінювання 6. «Українські Карпати», «Кримські гори»		
Розділ IV. Використання природних умов і природних ресурсів та їх охорона (5 год)			
Тема 23. Геоекологічна ситуація в Україні (2 год)			
57	Поняття «геоекологічна ситуація». Основні забруднювачі навколишнього середовища, їх показники		
58	Аварія на Чорнобильській АЕС. Вплив геоекотологічної ситуації на населення в Україні. Законодавство про екологічну ситуацію в Україні		
Тема 24. Використання й охорона природних умов і природних ресурсів (2 год)			
59	Основні види природних ресурсів України. Природоохоронні комплекси. Законодавчі акти про природно-заповідний фонд України		
60	Національна екологічна мережа. Моніторинг навколишнього середовища в Україні <i>Практична робота 7.</i> Аналіз карти геоекотологічної ситуації в Україні. Нанесення на контурну карту основних природоохоронних об'єктів України		
Тема 25. Фізична географія своєї області (5 год)			
61	Географічне положення, межі, розміри своєї області. Основні риси природних умов		
62	Особливості рельєфу, геологічної будови, антропогенні відклади. Поширення типів і форм рельєфу		
63	Природні ресурси області. Кліматичні і гідрологічні умови		
64	Ґрунтово-рослинний покрив і тваринний світ		
65	Сучасні ландшафти. Положення області в системі одиниць природного районування		
66	Несприятливі природні процеси та заходи щодо їх запобігання. Природоохоронні території. Проблеми раціонального використання і охорони природних умов і ресурсів області		
67	Тематичне оцінювання 7. «Геоекотологічна ситуація в Україні», «Використання й охорона природних умов і природних ресурсів», «Фізична географія своєї області»		
68	Повторення		

9 КЛАС

ЕКОНОМІЧНА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

(68 год, 2 год на тиждень)

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
I семестр			
	Вступ (1 год)		
1	Предмет економічної і соціальної географії України, актуальність курсу Економічна і соціальна географія в системі географічних дисциплін і наук. Зв'язок економічної і соціальної географії з іншими науками		
Розділ I. Україна на карті світу (6 год)			
Тема 1. Географічне положення України. Державний кордон (2 год)			
2	Розміри території, її конфігурація, компактність з точки зору господарського розвитку. Місце України на політичній карті Європи і світу		
3	Економіко-географічне положення України в Центрально-Східній Європі. Значення транзитних перевезень <i>Практична робота 1.</i> Визначення позитивних і негативних рис економіко-географічного та геополітичного положення України. Проведення на контурній карті лінії державного кордону і нанесення назв країн, з якими вона межує		
Тема 2. Адміністративно-територіальний устрій (1 год)			
4	Історико-географічний огляд адміністративно-територіального поділу України. Сучасний адміністративно-територіальний поділ, його характеристика <i>Практична робота 2.</i> Нанесення на контурну карту адміністративних областей України		
Тема 3. Українські історичні землі (3 год)			
5	Історико-географічні області в Україні, їх характеристика: Київщина, Галичина, Волинь, Буковина, Слобідська Україна, Західна Україна, Таврія, Бессарабія, Покуття, Запоріжжя, Гетьманщина		
6	Етнографічні райони: Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина		
7	Тематичне оцінювання 1. «Вступ», «Україна на карті світу»		
Розділ II. Населення України (8 год)			
Тема 1. Кількість, розміщення і густота населення, його вікова і статеві структури (3 год)			
8	Відомості про кількість населення в давні часи. Кількість, густота населення, їх територіальні відмінності <i>Практична робота 3.</i> Побудова графіка зміни кількості населення за певний період		
9	Природний рух населення України і країн Західної Європи. Механічний рух населення. Міграційні процеси в Україні, їх інтенсивність, географія		
10	Статеві-віковий склад населення. Депопуляція		

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
	Тема 2. Національний та етнічний склад населення (1 год)		
11	Історія формування української нації. Національний склад населення України. Українська діаспора, її географія. Духовна культура українського народу (мова, освіта, обряди, звичаї, релігія) <i>Практична робота 4.</i> Побудова секторної та стовпчикової діаграм національного складу населення України		
	Тема 3. Система розселень і розвиток поселень (2 год)		
12	Міське і сільське населення. Типи населених пунктів. Урбанізація. Субурбанізація. Міські агломерації. Система міського розселення України		
13	Типи міст за їх розмірами та функціями. Типи сільських поселень, особливості їх розміщення. Сільське розселення і його географія. Демографічні проблеми сільського населення, шляхи їх вирішення		
	Тема 4. Трудові ресурси і зайнятість населення (2 год)		
14	Поняття «економічно активне населення». Трудові ресурси України, їх географія; проблеми. Безробіття. Ринок праці. Освіта населення України		
15	Тематичне оцінювання 2. «Населення України»		
	Розділ III. Господарство (34 год)		
	Тема 1. Загальна характеристика господарства України (3 год)		
16	Поняття про господарство і національний господарський комплекс. Типи економічних систем. Економічна система України		
17	Галузева структура економіки. Поняття «галузь», «міжгалузевий комплекс». Виробнича і соціальна інфраструктура		
18	Поняття територіальної структури господарства. Типи підприємств (за формами власності)		
	Тема 2. Економічний потенціал України (1 год)		
19	Складники економічного потенціалу країни. Економічні показники. Валовий внутрішній продукт, національний дохід		
	Тема 3. Промисловість (1 год)		
20	Промисловість — провідна сфера матеріального виробництва. Структурно-виробничі і географічні особливості розміщення промисловості України <i>Практична робота 5.</i> Складання схеми галузевої структури промисловості України, аналіз змін, які відбулися в ній за останні 10 років		
	Тема 4. Паливна промисловість (2 год)		
21	Галузева структура паливної промисловості. Сировинна база. Вугільна, нафтова, газова, нафтопереробна, торф'яна промисловості		
22	Тематичне оцінювання 3. «Загальна характеристика господарства України», «Економічний потенціал України», «Промисловість», «Паливна промисловість»		

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
Тема 5. Електроенергетика (2 год)			
23	Галузева структура електроенергетики. Основні типи електростанцій, найважливіші ЛЕП. Енергосистема, споживання електроенергії. Енергозбереження <i>Практична робота 6.</i> Позначення на контурній карті основних районів вугле-, газо-, нафтовидобутку, найбільших ТЕС, ГЕС, АЕС, нафто- і газопроводів		
24	Використання традиційних і нових способів одержання енергії. Екологічні проблеми електроенергетики <i>Практична робота 7.</i> Складання секторної діаграми виробництва електроенергії різними видами електростанцій		
Тема 6. Металургійна промисловість (3 год)			
25	Чорна металургія. Сировинна база. Географія видобутку залізної і марганцевої руд, вогнетривких глин, флюсових вапняків. Виробнича структура галузі		
26	Комплексоутворююче значення чорної металургії. Електрометалургія, порошкова металургія. Проблеми і перспективи розвитку і розміщення галузі		
27	Кольорова металургія. Основні групи кольорових металів. Склад і сировинна база. Принципи розміщення підприємств галузі. Проблеми і перспективи розвитку галузі <i>Практична робота 8.</i> Нанесення на контурну карту сировинних баз, основних районів та центрів чорної і кольорової металургії		
Тема 7. Машинобудування і металообробка (3 год)			
28	Провідна роль машинобудування в господарстві держави. Структура галузі, принципи розміщення. Найбільші центри. Міжгалузеві та внутрішньогалузеві зв'язки. Наукомісткі, трудомісткі і металомісткі галузі		
29	Основні регіональні відмінності розвитку машинобудування. Проблеми і перспективи розвитку і розміщення підприємств галузі в нових економічних умовах		
30	Тематичне оцінювання 4. «Електроенергетика», «Металургійна промисловість», «Машинобудування і металообробка»		
Тема 8. Хімічна промисловість (2 год)			
31	Галузева структура, природно-сировинна база хімічної промисловості. Використання відходів. Географія окремих галузей хімічної промисловості		
II семестр			
32	Територіальна структура хімічної промисловості. Проблеми і перспективи розвитку і розміщення галузі <i>Практична робота 9.</i> Складання схеми міжгалузевих зв'язків хімічної промисловості		i

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
	Тема 9. Лісова і деревообробна промисловість (1 год)		
33	Основні райони заготівлі лісу, проблеми відтворення і раціонального використання лісових ресурсів. Структура й значення галузі, особливості її розміщення. Проблеми і перспективи розвитку і розміщення галузі		
	Тема 10. Промисловість будівельних матеріалів (1 год)		
34	Промисловість будівельних матеріалів. Галузева структура. Природно-сировинна база. Географія цементної промисловості. Промисловість нерудних матеріалів. Проблеми і перспективи розвитку і розміщення галузі		
	Тема 11. Легка промисловість. Художні промисли (2 год)		
35	Легка промисловість. Галузева структура, принципи розміщення. Шкіряно-взуттєва промисловість		
36	Народні художні промисли. Основні центри художніх промислів. Виробництва, які виникли на базі художніх промислів		
	Тема 12. Харчова промисловість (1 год)		
38	Особливості спеціалізації та принципи розміщення харчової промисловості, її географія. Проблеми і перспективи розвитку харчової промисловості		
	Тема 13. Соціальна інфраструктура (2 год)		
39	Галузі, склад і значення соціальної інфраструктури. Територіальна організація медичного обслуговування. Рекреаційно-туристське господарство. Проблеми і перспективи розвитку соціальної інфраструктури		
40	Тематичне оцінювання 5. «Хімічна промисловість», «Лісова і деревообробна промисловість», «Промисловість будівельних матеріалів», «Легка промисловість. Художні промисли», «Соціальна інфраструктура»		
	Тема 14. Сільське господарство (4 год)		
41	Сільське господарство України. Галузева структура, значення, зв'язки з іншими галузями. Природно-географічні передумови та проблеми розвитку сільського господарства. Способи ведення сільського господарства		
42	Рослинництво України, його галузева структура, виробничі особливості. Географія господарства.		
43	Тваринництво, його структура та географія. Розвиток кормової бази. Рибне господарство		
44	Зональна спеціалізація сільського господарства. Гірські регіони. Приміські сільськогосподарські райони. Землеволодіння, його вплив на сільське розселення. Земельна реформа в Україні		
	Тема 15. Транспорт (4 год)		
45	Транспорт України. Види транспорту. Найважливіші транспортні вузли, коридори		

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
46	Залізничний транспорт. Залізнична мережа України. Географія залізничних вантажо- та пасажиропотоків. Залізничні вузли		
47	Водний транспорт. Морські порти, географія перевезень. Каботаж. Роль морського транспорту у міжнародних зв'язках. Географія річкового транспорту		
48	Автомобільний, повітряний, трубопровідний транспорт. Раціональні радіуси перевезення вантажів. Проблеми і перспективи розвитку транспорту		
Тема 16. Україна і світове господарство. Зовнішні економічні зв'язки України (2 год)			
49	Україна і світове господарство. Географія зовнішньої торгівлі України. Міжнародні організації. Інтеграція України в світову економіку		
50	Тематичне оцінювання 6. «Сільське господарство», «Транспорт», «Україна і світове господарство. Зовнішні економічні зв'язки України»		
Розділ IV. Територіальний поділ України (6 год)			
Тема 1. Економіко-географічний поділ України (6 год)			
51	Територіальне розмаїття природи, економіки, населення — передумови територіального поділу України. Поняття про економічний район, його основні ознаки. Мережа економічних районів України, критерії їх виділення та спеціалізація		
52	Донецький, Придніпровський, Північно-Східний економіко-географічні райони		
53	Столичний, Центральний економіко-географічні райони		
54	Подільський, Північно-Західний економіко-географічні райони		
55	Карпатський, Причорноморський економіко-географічні райони		
56	Тематичне оцінювання 7. «Територіальний поділ України»		
Розділ V. Використання природних умов і ресурсів та їх охорона (2 год)			
Тема 1. Зміни природних умов і ресурсів під впливом господарської діяльності (2 год)			
57	Зміни природних компонентів під впливом господарської діяльності людини. Види впливу на довкілля: землеробський, меліоративний, промисловий, містобудівельний		
58	Види впливу на довкілля: водогосподарський, лісогосподарський, військовий, рекреаційний. Заходи щодо зменшення впливу господарської діяльності на навколишнє середовище України		
Розділ VI. Глобальні проблеми людства та їх прояв на території України (3 год)			

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
	Тема 1. Поняття про глобальні проблеми та їх суть (3 год)		
59	Поняття про глобальні проблеми. Причини їх виникнення		
60	Проблема збереження миру на Землі. Конверсія військового виробництва. Миротворча місія України		
61	Прояв глобальних проблем людства на території України. Шляхи їх розв'язання		
	Розділ VII. Економічна і соціальна географія своєї області (4 год)		
	Тема 1. Економіко-географічна характеристика своєї області (4 год)		
62	Особливості географічного положення та його вплив на господарську спеціалізацію. Природні умови та ресурси, їх оцінка. Особливості топоніміки своєї області		
63	Населення і трудові ресурси. Демографічна ситуація. Найбільші міста. Адміністративні райони		
64	Історія заселення території. Особливості культури й побуту населення		
65	Загальна характеристика господарства. Галузі спеціалізації		
66	Сільське господарство. Транспорт. Проблеми і перспективи розвитку		
67	Тематичне оцінювання 8. «Використання природних умов ресурсів та їх охорона», «Глобальні проблеми людства та їх прояв на території України», «Економічна і соціальна географія своєї області»		
68	Повторення		

10 КЛАС

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ СВІТУ

(34 год, 1 год на тиждень)

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
I семестр			
	Вступ (1 год)		
1	Предмет економічної і соціальної географії світу. Історико-географічні регіони світу. Джерела географічних знань		
Розділ I. Загальна економіко-географічна характеристика світу (14 год)			
Тема 1. Політична карта світу (3 год)			
2	Сучасна політична карта світу. Відмінність понять «країна», «держава», «залежна країна», «колонія». Класифікація країн за формою правління. Форми адміністративно-територіального устрою. Відмінності федеративних держав		
3	Політичні та економічні системи країн. Типологія держав		
4	Етапи формування політичної карти світу. Міжнародні організації, їх функціональний і просторовий розподіл		
Тема 2. Населення світу (3 год)			
5	Відтворення населення. Демографічні, міграційні процеси та демографічна та міграційна політика держав. Мовний та етнічний склад населення. Світові релігії		
6	Соціальна і професійна структура населення. Трудові ресурси. Проблеми зайнятості і безробіття. <i>Практична робота 1.</i> Порівняльна оцінка трудових ресурсів і зайнятості населення в основних сферах господарства країн та регіонів світу		
7	Тематичне оцінювання 1. «Вступ», «Політична карта світу», «Населення світу»		
Тема 3. Взаємодія природи і суспільства (2 год)			
8	Географічне середовище як сфера взаємодії суспільства і природи. Світові природні ресурси. Ресурсо-забезпеченість. <i>Практична робота 2.</i> Порівняльна оцінка ресурсо-забезпеченості двох окремих країн чи регіонів світу (за вибором)		
9	Природокористування: раціональне, нераціональне. Географія світових природних ресурсів: мінеральних, земельних, лісових, водних, Світового океану, рекреаційних		
Тема 4. Світове господарство (4 год)			
10	Міжнародний географічний поділ та інтеграція праці. Етапи формування світового господарства. Поняття «НТР» та її основні риси. Світове господарство в епоху НТР		

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
11	Промисловість. Географія основних галузей промисловості світу		
12	Світове сільське господарство: значення, внутрішньогалузева структура, міжгалузеві зв'язки, аграрні відносини, найбільші с/г райони		
13	Географія світового транспорту. Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародний туризм		
Тема 5. Глобальні проблеми людства (1 год)			
14	Поняття про глобальні проблеми людства. Роль світової громадськості в їх розв'язанні		
15	Тематичне оцінювання 2. «Взаємодія природи і суспільства», «Світове господарство», «Глобальні проблеми людства»		
Розділ II. Регіональна географія (19 год)			
Тема 1. Країни Європи (8 год)			
16	Загальна характеристика регіону, його склад. Населення, міста. Характеристика господарства країн. Регіональний поділ країн Європи. Зв'язки України з державами Європи		
II семестр			
17	Федеративна Республіка Німеччина. Економіко-географічна характеристика		
18	Велика Британія. Економіко-географічна характеристика		
19	Франція. Італія. Особливості ЕГП. Населення, міста. Провідні галузі господарства		
20	Польща. Особливості ЕГП та господарства		
21	Росія. Економіко-географічна характеристика		
22	Білорусь. Характеристика положення та господарства країни		
23	Тематичне оцінювання 3. «Країни Європи»		
Тема 2. Країни Азії (4 год)			
24	Загальний огляд. Склад регіону. Різноманітність країн. Особливості господарства країн. Роль країн Азії у світі. Важливі морські комунікації. Туризм. Економічні зв'язки України з країнами регіону. Японія. Економіко-географічна характеристика		
25	Китай. Особливості розселення. Демографічна політика, трудові ресурси. Особливості економічної політики, галузі міжнародної спеціалізації. Зовнішні економічні зв'язки		

№ з/п	Тема	Дата	Примітки
26	Індія. Культурно-історичні особливості. Природні умови і ресурси. Розміщення населення і господарства		
27	«Далекосхідні тигри» — країни нової індустріалізації <i>Практична робота 3.</i> Характеристика господарства країн нової індустріалізації Південно-Східної Азії та аналіз причин їх швидкого економічного зростання		
28	Тематичне оцінювання 4. «Країни Азії»		
	Тема 3. Країни Америки (3 год)		
29	Північна та Латинська Америка. Роль і місце США в регіоні. Економіко-географічна характеристика США		
30	Канада. ЕГП. Особливості розміщення населення. Найбільші агломерації. Українці в Канаді		
31	Країни Латинської Америки. ЕГП, склад території. Різноманітність країн		
	Тема 4. Країни Африки, Австралії, Океанії (1 год)		
32	Африка, Австралія, Океанія. ЕГЕ. Характерні риси населення <i>Практична робота 4.</i> Складання порівняльної економіко-географічної характеристики двох країн будь-якого регіону світу (за вибором)		
33	Тематичне оцінювання 5. «Країни Америки», «Країни Африки, Австралії, Океанії»		
34	Всесвітні економічні відносини. Узагальнення		

ПРОГРАМА З ГЕОГРАФІЇ для загальноосвітніх закладів (на 12-річну школу)

6 КЛАС ЗАГАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ (70 год, 2 год на тиждень)

№ з/п	Кількість годин	Зміст теми	Навчальні досягнення учнів
1	2	3	4
1.	2	ВСТУП	
		<p>Географія — наука про природу Землі та її різноманітність, про населення і його господарську діяльність, про взаємодію природи і людства в межах всієї планети. Що вивчає загальна географія в школі. Джерела географічних знань, методи географічних досліджень.</p> <p>Практична робота 1 (на місцевості). Спостереження за висотою сонця над горизонтом, погодою, сезонними змінами в природі.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: об'єкт вивчення географії в цілому та загальної географії зокрема; джерела географічних знань, методи географічних досліджень; • порівнює та виділяє: відмінності між джерелами географічних знань; • підбирає: географічну інформацію з різних джерел; • оцінює: результати спостережень за висотою Сонця над горизонтом, явищами погоди; сезонними змінами в природі.
2	6	РОЗДІЛ I. ГЕОГРАФІЧНЕ ПІЗНАННЯ ЗЕМЛІ	
	2	<p>Тема 1. Стародавня епоха пізнання Землі Як люди уявляли Землю в давнину. Поява географічної літератури і карт. Спеціальне навчання географії. Карта світу Птолемея. Глобус Бехайма. Географія середньовіччя. Подорожі Марко Поло та Ібн Баттута. Розвиток країнознавства і картографії. Перші географічні відомості про українські землі.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: учасників подорожей, відкриттів, експедицій різних епох; • підбирає: додаткову інформацію про пізнання і дослідження Землі в різних джерелах; • узагальнює: зібраний матеріал про географічні подорожі та експедиції; • складає: короткі повідомлення про подорожі та експедиції; • характеризує: основні етапи географічного пізнання Землі;

1	2	3	4
	2	<p>Тема 2. Епоха Великих географічних відкриттів Подорожі португальців, їх роль у відкритті нових земель (Генріх Мореплавець. Бар-толомеу Діаш) Відкриття Америки Х. Колумбом. Перша кругосвітня подорож Ф. Магеллана. Походи піратів, їх негативні наслідки та географічне значення. Відкриття південного материка (А. Тасман). Походи землепроходців.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • аналізує: карти маршрутів подорожей; • порівнює: наслідки розвитку географії в різні епохи.
	1	<p>Тема 3. Географія Нового часу Кругосвітні експедиції (Дж. Кук, І. Крузенштерн і Ю. Лисянський). Діяльність географічних товариств в різних країнах світу.</p>	
	1	<p>Тема 4. Сучасні географічні дослідження Освоєння полярних широт (Р. Пірі, Р. Амундсен, О. Шмідт). Міжнародні дослідження Землі в ХХ на початку ХХІ ст. Вітчизняні вчені географи (С. Рудницький, П. Тутковський).</p> <p>Практична робота 2. Складання таблиці «Етапи географічного пізнання Землі (протягом вивчення теми).</p>	
3	12	РОЗДІЛ II. ЗЕМЛЯ НА ПЛАНІ ТА КАРТІ	
	6	<p>Тема 1. Способи зображення Землі Зображення Землі на глобусі, плані, карті, аерофотознімку, космічному знімку. План, його основні ознаки, масштаб, умовні знаки, особливості створення, практичне значення. Кarti, різноманітні способи картографічного зображення. Картографічні спотворення. Класифікація карт за масштабом. Види масштабів. Визначення напрямів на місцевості, плані і карті. Орієнтування на місцевості. Поняття про азимут. Зображення нерівностей земної поверхні на плані та карті: відносна висота і абсолютна висота точок місцевості. Зображення нерівностей поверхні місцевості горизонталями. Шкала висот і глибин.</p> <p>Практичні роботи. 3. Розв'язування задач по переведенню числового масштабу в іменований. 4. Визначення масштабів планів та карт за даними про відстані на місцевості та відрізками на карті, що відповідають цим відстаням.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: лінії градусної сітки: паралелі, меридіани, екватор, тропіки, нульовий меридіан, об'єкти місцевості за планом і картою; елементи плану і карти; масштаб карти, напрямки, умовні знаки; • виділяє: відмінності зображення місцевості на малюнку, фото-, аерознімку, плані; • користується легендою карти, різними видами масштабу; • вимірює відстані на карті та плані; • визначає: абсолютну і відносну висоту, географічні координати окремих географічних об'єктів, свого населеного пункту на різних за масштабом картах; • орієнтується: на місцевості та за планом;

1	2	3	4
	6	<p>Тема 2. Градусна сітка Землі Географічні координати точок. Градусна сітка на глобусі й географічній карті. Поняття про географічні координати — широта (південна, північна) та довгота (західна і східна). Правила відліку географічної широти і довоти. Географічні координати свого населеного пункту і його висота над рівнем моря.</p> <p>Практична робота 5. Визначення географічних координат та відстаней за географічною картою.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • пояснює: різницю між зображенням земної поверхні на глобусі, плані, карті, аерофотознімку та космічному знімку; причини появи спотворень на карті, в яких частинах карти спотворення найбільші і чому.
3	41	РОЗДІЛ III. ГЕОГРАФІЧНА ОБОЛОНКА ТА ЇЇ СКЛАДОВІ	
	12	<p>Тема 1. Літосфера Внутрішня будова Землі. Поняття «земна кора», «літосфера». Будова земної кори та її склад. Типи земної кори. Внутрішні процеси, що зумовлюють зміни земної кори. Рухи земної кори. Землетруси. Вулканізм і вулкани. Дженерала, гейзери. Літосферні плити, їх рухи. Сейсмічні пояси Землі. Стійкі і рухомі ділянки земної кори. Походження материків і океанів. Геологічний час. Зовнішні процеси, що зумовлюють зміну земної кори: робота вітру, текучих і підземних вод, морів та льодовиків. Мінерали та гірські породи, що складають земну кору. Основні форми рельєфу Землі: гори і рівнини. Форми рельєфу суходолу. Рельєф дна Світового океану. Зміна гір та рівнин під впливом внутрішніх та зовнішніх процесів. Охорона унікальних форм рельєфу та надр Землі.</p> <p>Практичні роботи 6. Встановлення взаємозв'язків між будовою земної кори та формами рельєфу, визначення їх геологічного часу. 7. Позначення і підписування на контурній карті найбільших літосферних плит, сейсмічних поясів, вулканів, гір, рівнин.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: суттєві ознаки понять «літосфера», «земна кора», «літосферна плита», «гора», «рівнина»; • вказує: на особливості рухів земної кори, літосферних плит; • виділяє: відмінності між основними формами рельєфу Землі, • показує: на карті сейсмічні пояси, різні форм рельєфу; • згадує: про геологічний час; • визначає: географічне положення гір і рівнин, їх висоту і вік; • висловлює суження про необхідність охорони надр та форм рельєфу; • розрізняє осадові, магматичні та метаморфічні гірські породи; • пояснює: вплив внутрішніх і зовнішніх (вітру, текучих вод, підземних вод, моря, льодовиків) процесів на рельєф; • оцінює: значення рельєфу в житті та господарській діяльності людини; вплив людини на рельєф; • аналізує: причини і наслідки руху літосферних плит; • позначає: на контурній карті об'єкти географічної номенклатури: вулкани: Ключевська Сопка, Везувій, Кракатау;

1	2	3	4
			<p>гори: Карпати, Кримські, Альпи, Уральські, Атлас, Кордильєри, Великий Вододільний хребет, Гімалаї з вершиною Джомолунгма (Еверест), Анди; хребти в океані: Ломоносова, Серединно-Атлантичний; рівнини: Східноєвропейська, Західносибірська; плоскогір'я: Декан, Середньо-Сибірське. Сейсмічні пояси: Тихоокеанський, Середземноморський, Атлантичний.</p>
	12	<p>Тема 2. Атмосфера Атмосфера, її склад та будова. Температура земної поверхні та повітря, її зміни з висотою, розподіл залежно від кута падіння сонячних променів. Теплові пояси Землі. Атмосферний тиск і вітер. Постійні та змінні вітри. Основні пояси атмосферного тиску на Землі. Рух повітря, закономірності переміщення повітряних мас. Водяна пара, вологість повітря. Види опадів та закономірності їх розподілу на земній кулі. Погода, її елементи, типи, зміна в часі. Клімат Землі, фактори його формування. Кліматичні пояси і головні типи клімату Землі: екваторіальний, тропічний, помірний, полярний. Зміни клімату. Люди і клімат. Охорона атмосфери. Практичні роботи 8. Спостереження за погодою і опрацювання зібраних матеріалів: складання графіка температур, діаграми хмарності й опадів, рози вітрів, опис погоди. 9. Опис одного з головних типів клімату за кліматичними картами.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: суттєві ознаки понять «погода», «клімат», «повітряна маса»; • спостерігає і фіксує: зміни погоди; • пояснює: як відбувається добовий і річний хід температури повітря у зв'язку зі зміною висоти Сонця, причини утворення вітру, причини змін погоди та клімату; • виділяє: відмінності між основними видами хмар і опадів; погодою і кліматом на різних широтах; • визначає: середні температури, тиск атмосфери, швидкість вітру; • будує: графіки ходу температури за певний період, розу вітрів, діаграму хмарності та опадів; • згадує ознаки погоди в циклоні та антициклоні • користується термометром, барометром, флюгером; • добирає адекватні для аналізу атмосферних процесів джерела географічних знань; • оцінює наслідки впливу господарської діяльності людини на атмосферу • аналізує карти розподілу тиску, температури, опадів, переміщення повітряних мас, особливості головних типів клімату.

1	2	3	4
	12	<p>Тема 3. Гідросфера Гідросфера, її основні частини. Світовий океан та його частини: океани, моря, затоки, протоки. Острови в океані. Властивості вод Світового океану. Рух води в океані. Вітрові хвилі, припливи, відпливи, цунамі, течії. Закономірності поширення течій в океанах. Багатства вод Світового океану. Океан та людина. Води суходолу. Річкова система, річковий басейн, вододіл. Елементи річкової долини. Пороги і водоспади. Живлення та режим річок, робота річок. Озера, озерні улоговини та їх утворення. Штучні водойми: канали, водосховища, ставки. Болота, їх типи, поширення. Льодовики, особливості їх утворення та поширення. Підземні води, їх утворення та поширення. Використання води, їх типи. Використання вод суходолу людиною.</p> <p>Практичні роботи 10. Позначення на контурній карті гідрологічних об'єктів. 11. Складання порівняльної характеристики водних об'єктів. 12. Визначення за картою географічного положення, напрямку течії та найбільших приток однієї з річкових систем світу (за вибором)</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: суттєві ознаки понять «океан», «море», «затока», «протока», «водна маса», «океанічна течія», «річка», «озеро», «болото», «льодовик», «підземні води»; • виділяє відмінності між складовими частинами гідросфери; • наводить приклади основних видів вод суходолу — поверхневих і підземних, частин Світового океану; • пояснює: схему світового кругообігу води, роль Світового океану у географічній оболонці; причини і наслідки рухів води в океані; особливості живлення і режиму вод суходолу • розрізняє: способи зображення вод суходолу на плані місцевості та на карті; • визначає: географічне положення водних об'єктів, глибини океанів і морів; залежність напрямку і характеру течії річок від рельєфу; оцінює роль води для людини; • знаходить і позначає: на контурній карті об'єкти географічної номенклатури: <i>моря</i>: Чорне, Азовське, Середземне, Червоне, Берингове; <i>протоки</i>: Керченська, Босфор, Гібралтарська, Мексиканська, Магелланова, Дрейка, Берингова; <i>затоки</i>: Біскайська, Бенгальська, Мексиканська, Гвінейська; <i>острови</i>: Велика Британія, Шрі-Ланка, Великі Зондські, Великі Антільські, Гренландія, Мадагаскар;

1	2	3	4
			<p><i>півострови:</i> Аравійський, Кримський, Аппенінський, Індостан, Індокитай, Лабрадор, Сомалі; <i>западина:</i> Маріанська; <i>течії:</i> Західних вітрів, Гольфстрім, Північноатлантична; Північнотихоокеанська, Північна та Південна Пасатна; <i>річки:</i> Дніпро, Дунай, Янцзи, Ніл, Амазонка, Міссісіпі; <i>озера:</i> Каспійське, Великі озера, Байкал, Танганьїка.</p>
	2	<p>Тема 4. Біосфера Складові біосфери. Географічні закономірності поширення ґрунтів, рослин і тварин. Вплив господарської діяльності людини на ґрунтовий та рослинний покриви, тваринний світ суходолу і океану. Охорона біосфери.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: суттєві ознаки понять «біосфера», ґрунт», «рослиність», «тваринний світ»; • пояснює: причини поширення ґрунтів і живих організмів на Землі на основі встановлення міжпредметних зв'язків між географією та природознавством; • порівнює: типи ґрунтів, видів рослин і тварин, що поширені на різних широтах; • оцінює: зміни ґрунтів, рослинності і тваринного світу в результаті господарської діяльності людини.
	3	<p>Тема 5. Географічна оболонка Географічна оболонка, її властивості. Загальні закономірності географічної оболонки. Взаємодія компонентів географічної оболонки. Взаємодія атмосфери, океану та суходолу, її наслідки. Поняття про природні комплекси. Географічні пояси та природні зони. Екологічні проблеми географічної оболонки. Практична робота 13 (на місцевості). Ознайомлення з компонентами природи своєї місцевості, виявлення взаємозв'язків між ними.</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: суттєві ознаки понять «географічна оболонка», природний комплекс», «географічний пояс», «природна зона»; • пояснює: взаємодію компонентів природи у природному комплексі на суходолі та в океані; наслідки взаємодії оболонок Землі; • формулює: загальні закономірності географічної оболонки;

1	2	3	4
			<ul style="list-style-type: none"> оцінює: практичне значення кругообігів речовин і енергії, цілісності, ритмічності для життя і діяльності людини; аналізує: особливості географічних поясів і природних зон; наводить приклади: впливу природи на людину та людини на природу; ілюструє: конкретними прикладами екологічні проблеми своєї місцевості та земної кулі.
4	3	РОЗДІЛ IV. ЗЕМЛЯ — ПЛАНЕТА ЛЮДЕЙ	
	2	<p>Тема 1. Кількість і розміщення населення Землі. Зміна кількості населення впродовж історичного часу, причини цих змін. Густота населення Землі. Розміщення населення. Найбільш заселені території земної кулі. Людські раси, рівність рас.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> називає: кількість населення Землі та населення України й своєї місцевості; розпізнає: способи зображення держав і столиць на політичній карті світу, населених пунктів на плані місцевості; визначає: за планом місцевості та картою населені пункти, найбільші держави, держави-сусіди України та їх столиці; позначає: на контурній карті кордони держав, підписує їх назви та столиці.
	1	<p>Тема 2. Народи і держави. Найбільш чисельні народи світу. Найбільші держави та держави-сусіди України на політичній карті світу. Населені пункти. Свій населений пункт, господарська діяльність і побут населення, тип житла, традиційні промисли.</p> <p>Практична робота 14. Позначення на контурній карті кордонів найбільших держав на всіх материках та їх столиць.</p>	
5	3	РОЗДІЛ V. ЛЮДИНА І ГЕОГРАФІЧНА ОБОЛОНКА	
	1	<p>Тема 1. Зміни природи під впливом господарської діяльності людини. Зміни компонентів природи. Зміни природних комплексів Землі.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> називає: суттєві ознаки понять «природні ресурси», «навколишнє середовище»; класифікує: природні ресурси за їх вичерпністю та відновлюваністю; порівнює: забруднення навколишнього середовища в різних частинах Землі; висловлює судження про практичні заходи щодо усунення негативних наслідків взаємодії населення з природою.
	2	<p>Тема 2. Населення і природокористування. Використання природних ресурсів, проблема їх вичерпності. Населення і навколишнє середовище, проблеми його забруднення і охорони.</p>	
	3	РЕЗЕРВ ЧАСУ	

7 КЛАС

Географія материків і океанів (70 годин, 2 години на тиждень)

№ п/п	Кількість годин	Зміст теми	Навчальні досягнення учнів
1	2	3	4
1	5	<p>Вступ. Предмет вивчення «Географії материків і океанів». Джерела географічних знань. Методи географічних досліджень. Класифікація карт за охопленням території, змістом і за призначенням. Тематичні карти і робота з ними.</p> <p>Практичні роботи з тематичними картами</p> <p>1-4. Аналіз тематичних карт (часових поясів, будови земної кори, кліматичних поясів і областей, географічних поясів і природних зон) з метою виявлення основних географічних закономірностей.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: джерела географічних знань; методи географічних досліджень; що вивчає «Географія материків і океанів»; • пояснює: найголовніші географічні закономірності: зміну часу, поширення стійких та рухомих ділянок земної кори і відповідних їм форм рельєфу, особливості типів клімату Землі, географічних поясів і природних зон; • показує на карті: материки, частини світу і океани; • аналізує: тематичні географічні карти; • визначає: місцевий і поясний час; • формулює: значення карт для людини.
2	8	РОЗДІЛ I. ОКЕАНИ	
	2	<p>Тема 1. Тихий океан. Океанія</p> <p>Загальні відомості. Тихий океан — найбільший океан Землі. Географічне положення. Історія дослідження. Особливості будови дна океану.</p> <p>Кліматичні пояси і типи клімату. Течії. Органічний світ і закономірності його поширення. Багатства Тихого океану. Проблема забруднення вод океану. Океанія. Особливості фізико-географічного положення. Острови, їх походження. Заселення Океанії. Сучасне населення і країни в Океанії. Екологічні проблеми.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: етапи дослідження Тихого океану та Океанії; характерні риси природи Тихого океану та Океанії; • наводить приклади: форм рельєфу дна, течій, представників органічного світу; • пояснює: властивості водних мас та морські течії; особливості рельєфу дна та характерні риси клімату Тихого океану; • визначає: своєрідність органічного світу; багатства океану; • виділяє: основні джерела й шляхи забруднення океанічних вод; • порівнює: властивості водних мас різних частин Тихого океану; • оцінює: значення Тихого океану як найбільшого океану Землі; <p>показує на карті: об'єкти географічної номенклатури:</p>

1	2	3	4
			<p>моря — Берингове, Охотське, Японське, Південно-Китайське, Філіппінське; Берингову протоку; Панамський канал; острови — Гавайські, Маріанські, Японські, Філіппінські, Великі Зондські; глибоководні жолоби — Маріанський, Філіппінський; течії — Північна та Південна Пасатна, Куросіо, Течія Західних Вітрів, Каліфорнійська, Перуанська.</p>
	2	<p>Тема 2. Атлантичний океан Особливості географічного положення та кордони океану. Спільні та відмінні риси в географічному положенні Атлантичного і Тихого океанів. Дослідження Атлантичного океану. Будова та рельєф дна. Кліматичні пояси, типи клімату. Водні маси. Органічний світ. Природні ресурси. Проблема забруднення вод.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: характерні риси природи Атлантичного океану; • наводить приклади: форм рельєфу дна, течій, представників органічного світу; • характеризує: географічне положення Атлантичного океану; основні властивості водних мас; особливості будови дна та рельєфу; типи клімату і океанічні течії; різноманітність органічного світу; багатства та проблеми забруднення океану.
			<ul style="list-style-type: none"> • показує на карті: географічні об'єкти: острови — Ісландія, Бермудські, Зеленого мису; підводні хребти — Північно-Атлантичний, Південно-Атлантичний; течії — Гольфстрім, Північно-Атлантична, Канарська, Лабрадорська; • робить висновки: про вплив Атлантичного океану на природу материків.
	2	<p>Тема 3. Індійський океан Особливості географічного положення. Спільні та відмінні риси в географічному положенні Індійського і Тихого океанів. Дослідження Індійського океану. Рельєф дна. Особливості природи океану: високі температура і солоність вод, система морських течій. Своєрідність органічного світу. Вплив океану на природу материка в прибережній частині. Види господарської діяльності в океані. Охорона природи океану.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: етапи дослідження океану; особливості природи Індійського океану; • наводить приклади: форм рельєфу дна океану, течій, представників органічного світу; • пояснює: властивості водних мас та переміщення океанічних течій; формування рельєфу дна та клімату Індійського океану; своєрідність органічного світу; • показує на карті: Аравійське море; затоки — Бенгальська, Перська; Суецький канал; острів Шрі-Ланка; Зондський глибоководний жолоб; підводні хребти — Західно-індійський, Аравійське-Індійський, Центрально-індійський; течії — Мусонна, Мадагаскарська;

1	2	3	4
			<ul style="list-style-type: none"> • порівнює: фізико-географічне положення Тихого та Індійського океанів; • узагальнює: відомості про своєрідність природи Індійського океану, • оцінює: вплив людської діяльності на природу океану.
	2	<p>Тема 4. Північний Льодовитий океан Загальні відомості. Північний Льодовитий океан - найменший океан на Землі. Географічне положення. Дослідження океану та Арктики в цілому. Особливості рельєфу дна. Клімат океану в зв'язку із розташуванням океану у високих широтах. Течії. Льодовий режим. Своєрідність органічного світу. Проблеми охорони природи океану.</p> <p>Практичні роботи 5. Нанесення на контурну карту географічної номенклатури Світового океану. 6.Складання комплексної порівняльної характеристики двох океанів (за вибором).</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: дослідників океану та Арктики; особливості природи Північного Льодовитого океану; • наводить приклади: форм рельєфу дна, представників органічного світу; • пояснює: вплив географічного положення океану на природні умови; основні властивості водних мас та їх переміщення; особливості будови дна та рельєфу, клімату; поширення органічного світу; • показує на карті: географічні об'єкти: моря — Гренландське, Норвезьке, Баренцеве, Біле, Карське; підводні хребти — Ломоносова, Менделєєва; трансарктичну течію; • порівнює: властивості водних мас і органічний світ Північного Льодовитого та Атлантичного океанів; • оцінює: природні ресурси та наявні екологічні проблеми океану
3	50	РОЗДІЛ П. МАТЕРИКИ	
	11	<p>Тема 5. Африка Особливості географічного положення материка, елементи берегової лінії. Дослідження та освоєння Африки. Геологічна будова. Східно-Африканські розломи земної кори. Рельєф материка: рівнини, гори, плоскогір'я, нагір'я. Закономірності розміщення корисних копалин. Загальні особливості клімату. Кліматичні пояси і типи клімату. Води суходолу: головні річкові системи, озера, підземні води, їх гідрологічні особливості, значення для природи та населення.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: основні етапи дослідження материка; характерні риси географічного положення та природи Африки; • наводить приклади: форм рельєфу, кліматичних поясів, внутрішніх вод, ґрунтів, рослинного та тваринного світу Африки; • пояснює: особливості географічного положення Африки; головні форми рельєфу і корисні копалини; особливості клімату і розміщення кліматичних поясів на материкі; • порівнює: природні зони; • характеризує: загальні риси населення; особливості розвитку найбільших держав материка; основні екологічні проблеми материка; • визначає: географічні координати;

1	2	3	4
		<p>Специфічність ґрунтово-рослинного покриву і тваринного світу. Природні зони, закономірності їх розміщення. Національні парки. Стихійні явища природи. Екологічні проблеми. Населення. Сучасна політична карта Африки. Головні держави. Зв'язки України з країнами африканського континенту.</p> <p>Практичні роботи</p> <p>7. Визначення географічних координат крайніх точок Африки.</p> <p>8. Позначення на контурній карті назв основних географічних об'єктів материка. (Аналогічна робота виконується під час вивчення всіх материків).</p> <p>9. Складання порівняльної характеристики двох природних зон Африки (за вибором).</p>	<ul style="list-style-type: none"> • показує на карті: об'єкти географічної номенклатури: миси — Рас-Енгела, Агульяс, Альмаді, Рас-Гафун; моря — Середземне, Червоне; затоки — Гвінейську, Аденську; протоки — Мозамбікську, Гібралтарську та Бабель-Мандебську; острів Мадагаскар; півострів Сомалі; гори — Атлас, Драконові, Капські; вулкан Кіліманджаро; Ефіопське нагір'я та нагір'я Тібесті; Східно-Африканське плоскогір'я; річки — Ніл, Конго (Заїр), Нігер, Замбезі, Оранжева; озера — Вікторія, Танганьїка, Ньяса, Чад; водоспад Вікторія; пустелі — Сахара, Наміб; напівпустелю Калахарі.
	4	<p>Тема 6. Австралія.</p> <p>Австралія — найменший материк Землі.</p> <p>Загальні відомості. Своєрідність географічного положення материка.</p> <p>Історія відкриття і дослідження. Геологічна будова</p> <p>Форми рельєфу та корисні копалини Австралії, їх порівняння з Африкою.</p> <p>Загальні особливості клімату. Сухість клімату, її основні причини. Кліматичні пояси та типи клімату Австралії. Води суходолу.</p> <p>Особливості ґрунтово-рослинного покриву і тваринного світу, його своєрідність і унікальність. Природні зони. Зміна природи людиною.</p> <p>Населення, його склад та розміщення. Австралійський Союз - єдина держава на материку. Україна і Австралія.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: основні відомості про відкриття та дослідження материка; особливості географічного положення; • наводить приклади: форм рельєфу, типів клімату, внутрішніх вод, представників рослинності і тваринного світу; • пояснює: особливості географічного положення материка; основні типи клімату Австралії, їх вплив на формування вод суходолу; особливості заселення Австралії, • порівнює: географічне положення Австралії і Африки; • визначає: зв'язки Австралійського Союзу з Україною; • оцінює: вплив людини на унікальну природу материка; • показує на карті: миси — Йорк, Південно-Східний, Стіп-Пойнт, Байрон; моря — Коралове, Тасманове, Арафурське; затоки — Карпентарія, Велика Австралійська; острови — Тасманія, Великий Бар'єрний риф, Нова Зеландія, Нова Гвінея; півострів Кейп-Йорк;

1	2	3	4
		<p>Практична робота (продовження роботи 8): Нанесення географічних об'єктів на контурну карту материка.</p>	<p>Західно-Австралійське плоскогір'я; Центральну низовину; гори — Великий Вододільний хребет (г.Косцюшко); річки — Муррей, Дарлінг; озеро Ейр; пустелі — Велика Піщана пустеля, пустеля Вікторія;</p>
	7	<p>Тема 7. Південна Америка Загальні відомості. Особливості географічного положення. Дослідження і освоєння материка. Геологічна будова. Основні форми рельєфу Південної Америки. Закономірності поширення родовищ корисних копалин. Своєрідність клімату у зв'язку з рухами повітряних мас. Південна Америка — найвологіший материк світу. Кліматичні пояси і області. Вплив клімату на формування і розподіл вод суходолу. Води суходолу. Найбільші річкові системи. Своєрідність органічного світу материка. Природні зони. Висотна поясність в Андах. Зміна природних комплексів людиною. Сучасні екологічні проблеми. Населення, його расовий склад та розміщення. Походження та формування сучасного населення Південної Америки. Політична карта. Основні держави. Україна і країни Південної Америки.</p> <p>Практична робота (продовження роботи 8).</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: особливості географічного положення материка; • наводить приклади: форм рельєфу, кліматичних поясів, внутрішніх вод, ґрунтів, рослинності та тваринного світу Південної Америки; взаємозв'язків країн Південної Америки з Україною; • характеризує: історію відкриття та дослідження материка; типи клімату і найбільші річкові системи Південної Америки; риси населення; • виявляє: закономірності поширення основних форм рельєфу та корисних копалин; • пояснює: особливості розподілу температури та опадів; • порівнює: особливості природних умов Південної Америки, Африки, Австралії; • оцінює: сучасні екологічні проблеми, що існують на материк; • показує на карті: миси — Галлінас, Фроуерд, Кабу-Бранку, Паріньяс, Горн; Карибське море; затоку Ла-Плата; протоки — Магелланова, Дрейка; острови — Вогняна Земля, Фолклендські; низовини — Амазонська, Орінокська, Ла-Платська; плоскогір'я — Бразильське, Гвіанське; гори Анди (г.Аконкагуа); вулкани — Сан-Педро, Котопахі; річки — Амазонка, Парана, Оріноко; водоспади — Анхель, Ігуасу; озера — Маракайбо, Тітікака; пустелю Атакама;
	3	<p>Тема 8: Антарктида Антарктида й Антарктика. Особливості водних мас Південного океану. Антарктида - льодовий материк планети. Загальні відомості.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: характерні риси природи Антарктиди та Антарктики; • наводить приклади: міжнародного співробітництва у вивченні Антарктиди;

1	2	3	4
		<p>Своєрідність географічного положення материка, його розміри. Відкриття Антарктиди та сучасні наукові дослідження материка.</p> <p>Міжнародне співробітництво у вивченні Антарктики й охороні її природи. Українська дослідна станція «Академік Вернадський».</p> <p>Будова поверхні. Лід Антарктиди, підлідний рельєф.</p> <p>Кліматичні умови. Антарктида — найхолодніший материк Землі.</p> <p>Рослинність і тваринний світ. Природні ресурси Антарктиди, проблеми їх використання.</p> <p>Практична робота (продовження роботи 8).</p>	<ul style="list-style-type: none"> • характеризує: основні етапи дослідження Антарктиди; сучасні дослідження українців Антарктиді; • пояснює: <ul style="list-style-type: none"> причини утворення суцільного покривного зледеніння; вплив льодовикового покриву на природу материка; • оцінює: сучасний стан природи та природних ресурсів материка; • висловлює судження: про вплив Антарктиди на природні особливості планети; • показує на карті: географічні об'єкти: моря Уедцела, Росса, Беллінсгаузена; півострів Антарктичний; Трансантарктичні гори; вулкан Еребус;
	7	<p>Тема 9: Північна Америка</p> <p>Загальні відомості. Своєрідність природи материка, пов'язана з його географічним положенням. Історія відкриття та освоєння Північної Америки. Геологічна будова та рельєф, їх порівняння з Південною Америкою. Роль вулканізму та давнього зледеніння у формуванні сучасного рельєфу. Корисні копалини, закономірності їх поширення. Чинники формування клімату Північної Америки. Кліматичні пояси і типи клімату.</p> <p>Води суходолу. Основні річкові системи. Великі озера, їх походження. Рослинність і тваринний світ. Особливості природної зональності материка. Висотна поясність Кордильєр. Приклади впливу діяльності людини на природу. Стихійні явища природи та їх наслідки.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: характерні риси природи Північної Америки; • наводить приклади форм рельєфу, кліматичних поясів, внутрішніх вод, типів ґрунтів, рослинності і тваринного світу Північної Америки; впливу господарської діяльності людей на природу; зв'язків країн Північної Америки з Україною; • порівнює: рельєф і клімат Північної і Південної Америки; • пояснює: залежність природи материка від особливостей його географічного положення та рельєфу, • характеризує: особливості географічного положення та історію відкриття Північної Америки; основні риси рельєфу материка; • характеризує: особливості географічного положення та історію відкриття Північної Америки; особливості річок (за типовим планом); особливості розміщення природних зон материка; населення Північної Америки, його сучасний склад, • показує на карті: географічні об'єкти: миси — Мерчисон, Мар'ято, Принца Уельського, Сент-Чарльз;

1	2	3	4
		<p>Заповідники і національні парки. Населення. Його расовий і етнічний склад. Особливості заселення Північної Америки. Політична карта. Держави. Зв'язки України з країнами Північної Америки.</p>	<p>затоки — Гудзонова, Мексиканська, Аляска; острови — Гренландія, Ньюфаундленд, Великі Антільські (Куба, Гаїті, Ямайка), Малі Антільські, Канадський Арктичний Архіпелаг; півострови — Лабрадор, Флорида, Каліфорнія, Аляска, Юкатан; Примексиканську низовину, Центральні і Великі рівнини; гори — Кордильєри (г.Мак-Кінлі), Скелясті, Аппалачі; річки — Міссісіпі, Міссурі, Колумбія, Маккензі, Юкон, Колорадо; Ніагарський водоспад; озера — Великі (Верхнє, Мічиган, Гурон, Ері, Онтаріо), Велике Солоне;</p>
	18	<p>Тема 10: Євразія Євразія — найбільший материк Землі. Фізико-географічне положення материка, його розміри. Особливості берегової лінії Євразії. Історія відкриття і дослідження окремих регіонів материка. Відмінність Євразії за геологічною будовою від інших материків. Давні материкові зледеніння. Сейсмічне активні області. Найбільші рівнини і гори Євразії. Відмінності у рельєфі різних частин материка. Корисні копалини, особливості їх походження. Особливості формування клімату. Кліматичні пояси і типи клімату Євразії, їх порівняння з Північною Америкою. Особливості прояву кліматотвірних чинників у зв'язку з географічним положенням та розмірами материка. Внутрішні води, їх розподіл. Найбільші річки та озера Євразії. Основні типи живлення і режиму річок. Зміна стану водойм під впливом господарської діяльності. Багаторічна мерзлота. Сучасне зледеніння. Природні зони. Особливості їх розміщення на території материка.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: <p>характерні риси природи Євразії як найбільшого материка Землі;</p> <ul style="list-style-type: none"> • наводить приклади: форм рельєфу, типів клімату, річок та озер, типів ґрунтів, рослинності і тваринного світу; • характеризує: особливості географічного положення та історію дослідження Євразії; основні риси рельєфу та закономірності розміщення корисних копалин; чинники формування клімату, кліматичні пояси і області материка; типи річок за їх живленням і режимом; закономірності розміщення природних зон Євразії; населення материка; • порівнює: відмінності клімату в межах помірного поясу Євразії; • пояснює: <p>про причини різноманітності природи Євразії,</p> <ul style="list-style-type: none"> • показує на карті: географічні об'єкти: миси — Рока, Дежньова, Челюскін, Пі-ай; моря — Північне, Балтійське, Середземне, Чорне, Азовське, Баренцове, Східно-Сибірське, Жовте, Японське, Охотське, Берінгове, Східно-Китайське, Південно-Китайське, Аравійське; затоки — Біскайська, Бенгальська, Аденська, Перська, Сіамська, Ботнічна; протоки — Дарданелли, Босфор, Ла-Манш, Гібралтарська, Зондська, Малаккська, Берінгова, Лаперуза; острови — Велика Британія, Ірландія, Сицилія, Шпіцберген, Нова Земля, Сахалін, Японські, Великі Зондські (Калімантан, Суматра, Ява), Малі Зондські, Філіппінські;

1	2	3	4
		<p>Ґрунти, рослинність і тваринний світ природних зон Євразії. Висотна поясність у горах материка. Зміна природи людиною. Охорона природних комплексів Євразії. Населення. Расовий та етнічний склад. Розміщення населення на материку. Сучасна політична карта Євразії. Найбільші держави країни. Україна серед держав Євразії.</p> <p>Практична робота (закінчення роботи 8)</p> <p>11. Виявлення відмінностей кліматичних областей помірного поясу на основі аналізу кліматичних карт і діаграм</p>	<p>півострови — Скандинавський, Піренейський, Апеннінський, Балканський, Кримський, Таймир, Чукотський, Камчатка, Корея, Індокитай, Малакка, Індостан, Аравійський; гори — Альпи, Піренеї, Апенніни, Карпати, Кримські, Скандинавські, Уральські, Кавказ, Тянь-Шань, Гімалаї (г. Джомолунгма); рівнини — Східноєвропейська, Західносибірська, Велика Китайська; низовини — Прикаспійська, Індо-Гангська, Месопотамська; височина Середньоросійська; плоскогір'я — Середньосибірське, Декан; нагір'я — Тибет, Іранське; вулкани — Гекла, Етна, Везувій, Ключевська Сопка, Фудзіяма, Кракатау; пустелі — Каракуми, Гобі, Рубель-Халі; річки — Рейн, Ельба, Дунай, Дніпро, Дністер, Волга, Об, Єнісей, Лена, Амур, Хуанхе, Янцзи, Меконг, Ганг, Інд, Євфрат, Тигр; озера — Жевевське, Ладозьке, Каспійське море, Аральське море, Байкал, Балхаш, Мертве море.</p>
4	4	Розділ III. ЗЕМЛЯ — НАШ СПІЛЬНИЙ ДІМ	
		<p>Тема 11: Взаємодія людини і природи</p> <p>Зміна взаємозв'язків між компонентами природи під впливом господарської діяльності людини. Порушення рівноваги в природі. Антропогенні природні комплекси.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: сучасні проблеми взаємодії суспільства і природи; основні типи природоохоронних територій; • наводить приклади: змін природних комплексів під впливом людини; основних видів забруднення навколишнього середовища; міжнародних організацій з охорони природи; • характеризує: різні види забруднення природи; екологічні проблеми материків і океанів та можливі шляхи їх вирішення; • показує на карті: природоохоронні території, райони екологічного лиха; • порівнює: рівень забруднення навколишнього середовища в різних регіонах Землі; • оцінює: значення міжнародного співробітництва у вирішенні проблем взаємодії природи і суспільства.
		<p>Тема 12: Екологічні проблеми материків і океанів.</p> <p>Комплексна проблема забруднення навколишнього середовища. Види забруднення, їх основні джерела надходження. Необхідність міжнародного співробітництва у вирішенні екологічних проблем. Міжнародні організації з охорони природи.</p>	
		<p>Практична робота 12.</p> <p>Визначення основних видів забруднення навколишнього середовища та встановлення джерел їх надходження.</p>	
5	3	Резерв часу	

8 КЛАС

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ (52 години, 1,5 години на тиждень)

№ з/п	Кількість годин	Зміст теми	Навчальні досягнення учнів
1	2	3	4
1	1	<p>Вступ Фізична географія України, предмет і методи досліджень. Формування території України. Сучасний адміністративно-територіальний устрій.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • характеризує: зміст курсу; методи географічних досліджень; • наводить приклади: формування території України; • показує на карті: одиниці адміністративно-територіального устрою.
2.1	102	РОЗДІЛ I. УКРАЇНА ТА ЇЇ ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	
		<p>Тема 1. Географічне положення України Крайні точки і розміри території. Географічне положення, кордони. Географічний центр України. Розташування території України стосовно годинних поясів. Практична робота 1. Нанесення на контурну карту крайніх точок, географічного центру України та кордонів країн, що межують з нею. Визначення положення України в годинних поясах.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: крайні точки і розміри території України, суміжні з нею держави; • характеризує: кордони та особливості географічного положення України; положення України стосовно годинних поясів; • визначає: координати крайніх точок України; поясний і місцевий час; • робить висновки: про особливості географічного положення України. • характеризує: кордони та особливості географічного положення України; положення України стосовно годинних поясів; • визначає: координати крайніх точок України; поясний і місцевий час; • робить висновки: про особливості географічного положення України.
2.2	4	<p>Тема 2. Джерела географічної інформації Експедиційні і стаціонарні дослідження природних умов і природних ресурсів. Туристичні подорожі, екскурсії, краєзнавчі пошуки. Музейні експозиції, виставки. Географічні енциклопедії, довідники, словники, календарі. Географічні періодичні видання. Географічні описи в місцевих творах, засобах масової інформації,</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: джерела географічної інформації; • наводить приклади: географічних видань; • характеризує: методи і засоби отримання географічної інформації; • розпізнає: картографічні проєкції; види карт, їх зміст і призначення; • добирає: різні джерела географічних знань; • визначає: види спотворень на картах; • користується: топографічними картами, атласами,

1	2	3	4
		<p>в тому числі аудіовізуальних та ін.</p> <p>Карти — джерела географічних знань, їх зміст і призначення. Картографічні проекції, спотворення площ, форм, кутів, відстаней. Способи зображення географічних об'єктів та явищ на картах. Види карт. Топографічні карти та їх практичне використання. Визначення за картами напрямків, відстаней та висот на місцевості. Географічні атласи. Електронні карти і атласи.</p> <p>Практична робота 2.</p> <p>Опис місцевості і розв'язання задач за навчальними топографічними картами.</p>	<p>географічними енциклопедіями, словниками, довідниками.</p>
2.3	4	<p>Тема 3. Географічні дослідження на території України</p> <p>Географічні відомості про територію України у античних географів «Повісті минулих літ», літописах. Перші карти України. Дослідження природних умов і природних ресурсів України у ХУІІІ-ХІХ ст. Географічні дослідження України в ХХ ст. Роль у вивченні природи та господарства України В. Вернадського, П. П. Погребняка, Б.Срезневського, В. Бондарчука, В. Кубійовича та ін. Тутковського, С. Рудницького, Г. Висоцького.</p> <p>Сучасні географічні дослідження. Українське географічне товариство.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: географічні відомості про територію України різних часів: видатних вчених-дослідників природних умов і природних ресурсів України; • характеризує: періоди географічного вивчення території України; внесок відомих вчених у дослідження природних умов і природних ресурсів України; • аналізує: історію географічного вивчення території України; • користується: географічною енциклопедією України, творами відомих географів.
3	21	<p>РОЗДІЛ ІІ. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИРОДНИХ УМОВ І ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ</p>	
3.1	1	<p>Тема 1. Тектонічні структури</p> <p>Тектонічна карта України. Характеристика основних тектонічних структур.</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • визначає: поняття «платформа», «щит», «область складчастості» • називає і показує: на карті тектонічні структури в межах України.

1	2	3	4
		Взаємозв'язок основних форм рельєфу з тектонічними структурами.	
3.2	1	Тема 2. Геологічна будова Геологічна карта України. Вік і поширення гірських порід. Геохронологічна таблиця. Зміна природних умов території України в архейську, протерозойську, палеозойську, мезозойську, кайнозойську ери.	Учень <ul style="list-style-type: none"> • визначає: вік гірських порід за геологічною картою; • порівнює особливості природних умов території в різні ери; • пояснює: геохронологію розвитку території України; вплив дніпровського зледеніння, лесонакопичення, неотектонічних рухів на формування рельєфу; • наводить приклади поширення гірських порід різного віку.
3.3	3	Тема 6. Рельєф. Геоморфологічна будова Фізична карта України. Загальний план будови поверхні, простягання низовин, височин, гір, річкових долин. Закономірності поширення основних форм рельєфу і типів рельєфу.	Учень <ul style="list-style-type: none"> • аналізує: взаємозв'язок основних форм рельєфу і тектонічних структур; фізичну, геологічну, тектонічну карти; • називає і показує на карті основні орографічні одиниці України: низовини, височини гірські пасма, головні річкові долини, найвищі точки рівнинної частини Українських Карпат і Кримських гір, перевали; • наводить приклади: поширення основних типів і форм рельєфу.
3.4	3	Тема 7. Мінерально-сировинні ресурси Різноманітність і багатство мінерально-сировинних ресурсів, їхній зв'язок із геологічною будовою. Закономірності поширення корисних копалин. Паливні корисні копалини. Перспективні нафтогазоносні райони. Основні родовища нафти і газу. Родовища горючих сланців і торфу. Рудні корисні копалини. Родовища залізної, марганцевої, уранових руд. Золоторудні райони України. Нерудні корисні копалини. Родовища нерудної сировини, дорогоцінного каміння. Мінеральні води і грязі.	Учень <ul style="list-style-type: none"> • пояснює: взаємозв'язки між геологічною будовою території та корисними копалинами; класифікацію родовищ корисних копалин України; • визначає господарське значення мінерально-сировинних ресурсів; • наводить приклади поширення родовищ корисних копалин. • висловлює судження про заходи по раціональному використанню та охороні корисних копалин.

1	2	3	4
		<p>Господарська оцінка мінерально-сировинних ресурсів, основні шляхи їх раціонального використання і охорони.</p> <p>Практична робота 3. Встановлення взаємозв'язків між тектонічними структурами, формами рельєфу та корисними копалинами на території України.</p>	
3.5	4	<p>Тема 8. Кліматичні умови та ресурси Загальна характеристика клімату України. Основні кліматичні чинники: сонячна радіація, циркуляція атмосфери; підстильна земна поверхня. Взаємодія чинників кліматоутворення. Кліматичні карти. Основні кліматичні показники. Кліматичні ресурси. Погода і небезпечні погодні явища. Прогноз погоди. Синоптична карта. Метеорологічні станції, бюро погоди, гідрометеорологічна служба України. Вплив погодно-кліматичних умов на здоров'я і господарську діяльність людини.</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: основні кліматотвірні чинники; основні кліматичні показники; • характеризує: розподіл та річний хід кліматичних показників; кліматичні ресурси України; • наводить приклади небезпечних явищ природи; • аналізує дані метеорологічних спостережень; • виконує інструментальні спостереження за погодою; • складає прогноз погоди за синоптичними картами, народними прикметами; • дає господарську оцінку кліматичним умовам і ресурсам України; • робить висновки про закономірності розподілу кліматичних показників по території України.
3.6	5	<p>Тема 9. Внутрішні води Поверхневі води. Основні річкові басейни та їх характеристика. Характер гідрографії і водного режиму річок. Річкові системи Дніпра, Сіверського Дінця, Південного Бугу, Дністра, Дунаю, Тиси. Канали: Сіверський, Донець-Донбас, Дніпро-Кривий Ріг, Дніпро-Донбас, Північно-Кримський. Озера і лимани; їх типи; особливості гідрологічного режиму. Водосховища. Підземні води. Основні артезіанські басейни України</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: основні річкові басейни України; • показує на карті: річки, озера, лимани, водосховища, канали; • характеризує загальні риси гідрологічного режиму та роботи річок, каналів, озер, лиманів, водосховищ України; ресурси та екологічні проблеми поверхневих і підземних вод; • пояснює: зв'язок гідрологічного режиму річок і озер з кліматичними умовами, підземними водами; • аналізує природні умови басейнів, річок, озер; показники водних ресурсів і водного балансу України; • дає оцінку водозабезпеченості території України та окремих регіонів;

1	2	3	4
		<p>Болота, їх типи і поширення. Причини заболочення. Водний баланс і водні ресурси України, шляхи їх раціонального використання і охорони.</p> <p>Практична робота 4. Позначення на контурній карті річок, озер, водосховищ, каналів, боліт. Аналіз забезпеченості водними ресурсами різних територій України.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • робить висновки: про закономірності в розподілі річкового стоку, поширенні озер, боліт на території України
3.7	2	<p>Тема 10. Ґрунти і земельні ресурси Умови ґрунтоутворення, основні генетичні типи ґрунтів, закономірності їх поширення. Карта ґрунтів України. Земельні ресурси України. Основні заходи з раціонального використання і охорони земельних ресурсів.</p> <p>Практична робота 5. Аналіз закономірностей поширення ґрунтів на території України.</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: основні чинники ґрунтоутворення; • наводить приклади: генетичних типів ґрунтів; • пояснює умови ґрунтоутворення, особливості поширення ґрунтів; • характеризує земельні ресурси України; • аналізує карту ґрунтів України; • робить висновки про закономірності поширення ґрунтів на рівнинній частині України і в горах; • основні заходи з раціонального використання і охорони земельних ресурсів.
3.8	1	<p>Тема 11. Рослинний покрив Різноманітність видового складу, закономірності поширення рослинності. Широка зональність і висотна поясність рослинного покриву. Червона книга України. Вплив господарської діяльності на рослинність. Рослинні ресурси, їх охорона і відтворення.</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: основні типи рослинного покриву України; • характеризує видовий склад рослинності; стан рослинних ресурсів; • розпізнає рослини, занесені до Червоної книги України; • наводить приклади рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України; ендемічних і зникаючих видів рослин; • аналізує карту рослинності України; вплив господарської діяльності на рослинний покрив; • робить висновки про закономірності поширення основних типів рослинності в Україні.
3.9	1	<p>Тема 12. Тваринний світ Різноманітність видового складу тварин. Вплив людини на тваринний світ.</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: фауністичний склад лісів, луків, степів, боліт, водойм;

1	2	3	4
		Тварини, занесені до Червоної книги України. Тваринні ресурси України, заходи по їх відтворенню і охороні.	<ul style="list-style-type: none"> • характеризує видовий склад і поширення тварин; тваринні ресурси України; • розпізнає види тварин, занесені до Червоної книги України; • наводить приклади акліматизації та реакліматизації тварин; • робить висновки про закономірності поширення тваринного світу, стан тваринних ресурсів.
4	11	РОЗДІЛ III. ЛАНДШАФТИ І ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ	
4.1	1	Тема 13. Природно-територіальні комплекси Природно-територіальні комплекси (ПТК), взаємодія факторів і компонентів, що їх формують. Ландшафти та їх класифікація. Вплив господарської діяльності людини на ландшафти.	Учень <ul style="list-style-type: none"> • називає: чинники формування природно-територіальних комплексів; • характеризує особливості взаємодії компонентів природи у ПТК;
4.2	1	Тема 14. Фізико-географічне районування Поняття фізико-географічного районування. Карта фізико-географічного районування України. Наукове і практичне значення природного районування.	Учень <ul style="list-style-type: none"> • називає: одиниці фізико-географічного районування; • аналізує: карту фізико-географічного районування України; • робить висновки про прояви широтної зональності на території України; необхідність впровадження зональних природоохоронних заходів.
4.3	1	Тема 15. Зона мішаних і широколистяних лісів Географічне положення, межі і розміри. Характерні риси природних комплексів. Сучасні ландшафти. Природоохоронні території.	Учень <ul style="list-style-type: none"> • показує на карті: природні зони рівнинної частини України; • характеризує взаємозв'язки між компонентами природи у природних зонах мішаних і широколистяних лісів; • наводить приклади природоохоронних територій; • розпізнає географічне положення, межі зон, підзон.
4.4	1	Тема 16. Зона лісостепу Географічне положення, межі, розміри Характерні риси природних комплексів та ресурсів. Неприятливі природні процеси. Поділ на природні країни. Природоохоронні території.	Учень <ul style="list-style-type: none"> • порівнює: особливості лісостепу з іншими зонами; • характеризує взаємозв'язки між компонентами природи у зоні лісостепу; • наводить приклади природоохоронних територій;

1	2	3	4
			<ul style="list-style-type: none"> • розпізнає географічне положення, межі зони; • оцінює вплив господарської діяльності людини на природні особливості зони лісостепу.
4.5	1	<p>Тема 17. Зона степу Географічне положення, межі, розміри. Головні риси природних умов. Поділ на підзони. Несприятливі природні процеси. Природоохоронні території.</p> <p>Практична робота 6. Складання порівняльної характеристики природних зон і країв України (за вибором).</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • порівнює: зональні особливості степової зони з іншими природними зонами України; • характеризує взаємозв'язки між компонентами природи у зоні степу; • наводить приклади природоохоронних територій; • розпізнає: географічне положення, межі зони та підзон; • оцінює вплив господарської діяльності людини на природні особливості зони степу.
4.6	2	<p>Тема 18. Українські Карпати Географічне положення, межі і розміри. Загальні риси природних умов. Висотна поясність ландшафтів. Стихійні природні явища і процеси. Поділ на природні області. Природоохоронні території. Основні заходи щодо раціонального використання та охорони природних умов і природних ресурсів.</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: чинники формування висотної ландшафтної поясності Українських Карпат; • характеризує природу Українських Карпат; • наводить приклади проявів висотної поясності; • розпізнає географічне положення та межі природних областей Українських Карпат; • пояснює причини виникнення і прояв стихійних природних явищ і процесів у горах; • порівнює гірські природні області; • робить висновки про закономірності висотної поясності в горах; вплив природних умов на господарювання в Українських Карпатах.
4.7	2	<p>Тема 19. Кримські гори Географічне положення, межі, розміри. Особливості природних умов і ресурсів. Несприятливі природні процеси. Поділ на природні області. Природоохоронні території. Основні заходи щодо раціонального використання та охорони природних умов і природних ресурсів.</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: чинники формування висотної ландшафтної поясності Кримських гір; • характеризує природу Кримських гір; • наводить приклади: проявів висотної поясності; • розпізнає географічне положення та межі природних областей і Кримських гір; • аналізує відмінності у природі Українських Карпат та Кримських гір;

1	2	3	4
			<ul style="list-style-type: none"> • пояснює причини виникнення і прояв стихійних природних явищ і процесів у горах; • порівнює гірські природні області; • робить висновки про закономірності висотної поясності в горах; вплив природних умов на господарювання в Кримських горах.
4.8	2	<p>Тема 20. Природні комплекси морів, що омивають Україну Фізико-географічна характеристика природних комплексів Чорного та Азовського морів. Проблеми використання і охорони їх вод.</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає: розміри, глибини, елементи берегової лінії; • характеризує природні умови Чорного і Азовського морів; • пояснює причини наявності сірководню в Чорному морі; • показує на карті найбільші острови, півострови, коси, затоки, протоки і течії; • робить висновки про стан природних ресурсів Чорного і Азовського морів, проблеми їх використання і охорони.
5	6	<p>РОЗДІЛ IV. ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ УМОВ І ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ТА ЇХ ОХОРОНА</p>	
5.1	3	<p>Тема 21. Геоекологічна ситуація в Україні Поняття «геоекологічна ситуація». Основні забруднювачі навколишнього середовища. Аварія на Чорнобильській АЕС і стан навколишнього середовища. Вплив геоекологічної ситуації на населення в Україні. Законодавство про екологічну ситуацію в Україні.</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • пояснює: суть поняття «геоекологічна ситуація»; • характеризує сучасну геоекологічну ситуацію в Україні; законодавчі акти про екологічну ситуацію, природно-заповідний фонд України; вплив аварії на Чорнобильській АЕС на стан навколишнього середовища; • аналізує: вплив геоекологічної ситуації на здоров'я населення.
5.2	3	<p>Тема 22. Використання і охорона природних умов і природних ресурсів Законодавчі акти про природно-заповідний фонд України. Природно-заповідний фонд. Національна екологічна мережа України. Моніторинг навколишнього середовища в Україні. Основні заходи щодо раціонального використання і охорони навколишнього середовища в Україні.</p>	<p>Учень</p> <ul style="list-style-type: none"> • розрізняє: категорії природно-заповідного фонду України; • пояснює: зміст і організацію моніторингу навколишнього середовища; • робить висновки про створення національної екологічної мережі; основні шляхи використання і охорони природних умов і природних ресурсів України.

1	2	3	4
		Практична робота 7. Аналіз карти геоекологічної ситуації в Україні. Нанесення на контурну карту основних природоохоронних об'єктів України.	
6	3	Резерв часу	

9 клас

Економічна і соціальна географія України (52 години, 1,5 години на тиждень)

№ з/п	Кількість годин	Зміст теми	Навчальні досягнення учнів
1	2	3	4
1	1	<p>Вступ Предмет економічної і соціальної географії України, актуальність курсу. Економічна і соціальна географія в системі географічних дисциплін і наук. Зв'язок економічної і соціальної географії з іншими науками. Вітчизняні вчені економ-географи.</p>	<p>Учень називає: – що вивчає економічна і соціальна географія України; – світових та вітчизняних економіко-географів; встановлює: – зв'язок економічної і соціальної географії з іншими науками; пояснює: – актуальність і необхідність вивчення курсу.</p>
РОЗДІЛ I. УКРАЇНА НА КАРТІ СВІТУ			
2	1	<p>Тема 1. Економіко-географічне положення України Місце України на політичній карті Європи і світу. Економіко-географічне положення України. Значення транзитних перевезень. Геополітичне положення, його позитивні і негативні риси.</p> <p>Практична робота 1. Визначення позитивних і негативних рис економіко-географічного та геополітичного положення України. Проведення на контурній карті лінії державного кордону України і підписання країн, з якими вона межує.</p>	<p>Учень називає: – сусідні держави; – розміри країни; показує: – на картах Європи та світу державні кордони України; характеризує: – економіко- і політико-географічне положення; пояснює: – про вплив географічного положення України на її місце в Європі та світі.</p>
3	2	<p>Тема 2.Адміністративно-територіальний устрій Українські історичні землі. Історико-географічний огляд адміністративно-територіального поділу України. Сучасний адміністративно-територіальний поділ і його характеристика. Оцінка адміністративно-територіального поділу, сучасні зміни.</p>	<p>Учень пояснює: – що таке адміністративно-територіальний поділ; називає: – етапи формування території України; показує: – на карті області України та АР Крим.</p>

1	2	3	4
		<p>Практична робота 2. Нанесення на контурну карту адміністративних одиниць України.</p>	
РОЗДІЛ II. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ			
4	2	<p>Тема 1. Кількість, розміщення і густота населення, його вікова і статева структура Відомості про чисельність населення в давні часи. Кількість і густота населення, її територіальні відмінності. Поняття територіальні відмінності. Поняття «природний рух населення». Природний рух населення України. Порівняння показників природного руху населення України і країн Західної Європи. Географія природного руху населення в Україні. Причини погіршення демографічної ситуації. Депопуляція. Механічний рух (міграції) населення. Поняття «еміграція», «імміграція», «міграція», «сальдо міграції». Внутрішні і зовнішні міграції. Міграційні процеси в Україні, їх інтенсивність і географія. Статеві-віковий склад населення, його наслідки.</p> <p>Практична робота 3. Побудова графіка зміни кількості населення за певний період.</p>	<p>Учень: визначає: – суттєві ознаки понять «природний рух населення», «механічний рух населення», «природний приріст», «депопуляція», «еміграція», «імміграція»; називає: – кількість населення в Україні; пояснює: – причини нерівномірного розміщення населення; причини депопуляції населення; характеризує: – статеві-вікову структуру населення, її наслідки; будує та аналізує: – графіки зміни кількості населення.</p>
5	1	<p>Тема 2. Національний та етнічний склад населення Історія формування української нації. Національний склад населення України та окремих регіонів. Уявлення про політичну націю, корінні народи і національні меншини. Етнографічні групи українців. Українська діаспора та її географія. Розширення зв'язків із українцями зарубіжжя. Духовна культура українського народу (мова, культура, освіта, обряди і звичаї, релігія).</p>	<p>Учень: характеризує: – особливості національного складу населення; називає: – етнографічні групи українців та національні меншини; пояснює: – причини строкатого національного складу населення України; причини виникнення діаспор; показує: – країни з найбільшими за чисельністю українськими діаспорами; наводить приклади: – зв'язків з українцями зарубіжжя;</p>

1	2	3	4
		Практична робота 4. Побудова секторної та стовпчикової діаграм національного складу населення України.	будує та аналізує: – секторні і стовпчикові діаграми.
6	2	Тема 3. Система розселення і розвиток поселень Міське і сільське населення. Типи населених пунктів. Урбанізація. Територіальні відмінності в рівнях урбанізації у різних регіонах України. Субурбанізація. Система міського розселення України. Міські агломерації. Столиця держави та її значення. Типи міст за розмірами та за функціями. Сільське розселення і його географія. Типи сільських поселень, особливості їх розміщення. Соціальні проблеми сільського населення, шляхи їх вирішення.	Учень: визначає: – суттєві ознаки понять: «місто», «село», «урбанізація», «агломерація», «система розселення»; називає та показує на карті: – міста-мільйонери та інші найбільші міста; визначає: – функції міст; пояснює: – причини змін у системі розселення; наводить приклади: – областей України з різним рівнем урбанізації; оцінює: – соціальні проблеми в сільській місцевості.
7	1	Тема 4. Трудові ресурси і зайнятість населення Поняття «трудові ресурси», «економічно активне населення», «зайнятість населення». Трудові ресурси України та їх географія, порівняння з іншими країнами. Проблеми зайнятості населення.	Учень: розрізняє: – поняття «трудові ресурси», «економічно активне населення»; характеризує: – забезпеченість трудовими ресурсами різних областей України, їхній якісний склад; пояснює: – причини неповної зайнятості трудових ресурсів, зміни в структурі зайнятості; оцінює: – значення високого рівня професійної компетентності трудових ресурсів для подальшого господарського розвитку держави.
		РОЗДІЛ III. ГОСПОДАРСТВО	
8	2	Тема 1. Загальна характеристика господарства України Поняття про господарство і національний господарський комплекс. Сучасні зміни в господарському комплексі країни. Галузева структура господарства. Поняття «галузь» і «міжгалузевий комплекс». Інфраструктура, її види. Розвиток ринкової інфраструктури в Україні.	Учень: визначає: – суттєві ознаки понять «господарство», «галузь», «інфраструктура»; називає: – галузі виробничої і невиробничої сфери; – риси ринкової системи господарювання; – типи підприємств за формами власності, що формуються в Україні;

1	2	3	4
		Сучасна організація виробництва і типи підприємств за формами власності в Україні. Поняття про територіальну структуру господарства.	характеризує: – особливості територіальної структури господарства; пояснює: – зміни в господарському комплексі України за роки незалежності
9	1	Тема 2. Економічний потенціал України Складові економічного потенціалу країни. Показники соціально-економічного розвитку. Валовий національний продукт, національний дохід. Показники якості життя. Проблеми сталого розвитку України.	Учень визначає: – суттєві ознаки понять «внутрішній національний продукт», «національний дохід»; називає: – цілі і завдання сталого розвитку; – основні показники соціально-економічного розвитку країни; порівнює: – рівень соціально-економічного розвитку України з іншими країнами; аналізує: – статистичні дані.
10	1	Тема 3. Промисловість: загальна характеристика Промисловість як сфера матеріального виробництва. Місце і роль у господарстві України. Загальні показники розвитку промисловості на сучасному етапі. Структурно-виробничі та особливості розміщення промисловості України Реструктуризація промисловості, шляхи підвищення економічної ефективності національної промисловості, конкурентоспроможності її продукції. Практична робота 5. Складання схеми галузевої структури промисловості України.	Учень визначає: – поняття «промисловість»; характеризує: – зміни в галузевій структурі промисловості на сучасному етапі та особливості її розміщення; оцінює: – значення промисловості в господарстві України на конкретних прикладах; складає та аналізує: – схему галузевої структури промисловості.
11	2	Тема 4. Паливна промисловість Галузева структура паливної промисловості. Сировинна база. Вугільна промисловість. Нафтова промисловість. Нафтопереробна промисловість. Газова промисловість. Торф'яна, горючесланцева промисловість.	Учень визначає: – склад ПЕК; характеризує: – особливості розвитку і розміщення галузей паливної промисловості; оцінює: – значення галузі в господарстві України; аналізує: статистичні дані розвитку паливної промисловості.

1	2	3	4
		Практична робота 6. Позначення на контурній карті основних районів вугле-, газо- і нафтовидобутку, нафто- і газопроводів.	
12	1	Тема 5. Електроенергетика. Електроенергетика як складова ПЕК України, її значення Основні типи електростанцій та найважливіші ЛЕП. Використання традиційних і нових способів одержання енергії. Екологічні проблеми електроенергетики. Енергосистема. Споживання енергії. Енергозбереження. Практична робота 7. Побудова секторної діаграми виробництва електроенергії різними типами електростанцій.	Учень: визначає: – особливості сучасної електроенергетики України; порівнює: – особливості виробництва електроенергії на ТЕС, ГЕС, АЕС; називає: – структурні, технічні, економічні проблеми функціонування енергетичної галузі; складає: – схему зв'язків електроенергетики з іншими галузями; будує: – секторну діаграму; аналізує: статистичні дані щодо вироблення електроенергії.
13	2	Тема 6. Металургійна промисловість Чорна металургія. Сировинна база. Географія видобутку залізної і марганцевої руди, вогнетривких глин, флюсових вапняків. Фактори розміщення. Основні райони галузі та найбільші підприємства. Обсяг виробництва продукції чорної металургії. Роль чорної металургії у формуванні експорту країни. Проблеми і перспективи розвитку чорної металургії. Кольорова металургія. Склад і сировинна база. Фактори і райони розміщення підприємств галузі. Проблеми і перспективи розвитку галузі. Практична робота 8. Нанесення на контурну карту сировинної бази, основних районів та підприємств чорної і кольорової металургії.	Учень: називає: – галузі, що входять до металургійної промисловості; – найбільші підприємства та їх типи; – проблеми і перспективи розвитку; пояснює: – фактори розміщення галузі; показує на карті: – основні райони та найбільші центри металургії; аналізує: – статистичні дані щодо обсягів виробництва металургійної продукції; характеризує: – наслідки впливу металургійної промисловості на довкілля.
14	2	Тема 7. Машинобудування і металообробка Роль машинобудування у господарстві держави. Обсяги виробництва продукції машинобудування за роки незалежності. Структура галузі.	Учень: називає: – галузевий склад машинобудування; пояснює: – роль галузі в господарстві держави, фактори розміщення;

1	2	3	4
		<p>Міжгалузеві та внутрішньогалузеві зв'язки. Фактори розміщення: наукоємні, трудомісткі і металомісткі галузі. Географія важкого, сільськогосподарського, транспортного, електротехнічного машинобудування, приладобудування, верстатобудування, виробництва устаткування для різних галузей народного господарства. Найбільші центри.</p> <p>Формування нових центрів, технополісів. Проблеми і перспективи розвитку та розміщення підприємств галузі в нових економічних умовах.</p>	<p>характеризує:</p> <ul style="list-style-type: none"> – галузі машинобудування; показує на карті: <ul style="list-style-type: none"> – великі центри машинобудування; – схему внутрішньогалузевих і міжгалузевих зв'язків; оцінює: <ul style="list-style-type: none"> – проблеми і перспективи розвитку машинобудування.
15	1	<p>Тема 8. Хімічна промисловість</p> <p>Поняття про хімічну промисловість, її галузева структура. Природно-сировинна база хімічної промисловості і використання відходів. Географія окремих галузей хімічної промисловості. Проблеми розвитку і розміщення галузі.</p>	<p>Учень називає:</p> <ul style="list-style-type: none"> – основні галузі хімічної промисловості; характеризує: <ul style="list-style-type: none"> – сировинну базу галузі; пояснює: <ul style="list-style-type: none"> – фактори розміщення галузей хімічної промисловості; показує на карті: <ul style="list-style-type: none"> – основні райони та центри хімічної промисловості; визначає: <ul style="list-style-type: none"> – зв'язки хімічної промисловості з іншими галузями; наводить: <ul style="list-style-type: none"> – конкретні приклади негативного впливу хімічної промисловості на довкілля, користуючись статистичними даними.
16	1	<p>Тема 9. Лісова і деревообробна промисловість</p> <p>Структура та значення галузі, особливості її розміщення. Основні райони заготівлі лісу, проблеми відтворення і раціонального використання лісових ресурсів. Лісопилне виробництво. Деревообробна промисловість. Целюлозно-паперове і лісохімічне виробництво. Проблеми й перспективи розвитку галузі.</p>	<p>Учень називає:</p> <ul style="list-style-type: none"> – галузі лісової промисловості; пояснює: <ul style="list-style-type: none"> – фактори розміщення підприємств галузі; показує на карті: <ul style="list-style-type: none"> – основні райони лісозаготівлі, центри деревообробної та деревопереробної галузей; обґрунтовує: <ul style="list-style-type: none"> – необхідність раціонального використання лісових ресурсів.
17	1	<p>Тема 10. Промисловість будівельних матеріалів</p> <p>Галузева структура. Фактори розвитку і розміщення. Сировинна база.</p>	<p>Учень називає:</p> <ul style="list-style-type: none"> – галузі, що входять до промисловості будівельних матеріалів;

1	2	3	4
		<p>Географія галузей цементної промисловості, підприємств з виробництва залізобетонних конструкцій та виробів, стінових матеріалів, легких заповнювачів, скла, облицювальних матеріалів, будівельної кераміки. Промисловість нерудних матеріалів. Проблеми й перспективи розвитку галузі.</p>	<p>пояснює:</p> <ul style="list-style-type: none"> – фактори розміщення підприємств галузі, – значення галузі для задоволення життєвих потреб людей; <p>характеризує:</p> <ul style="list-style-type: none"> – сировинну базу; показує на карті: – найбільші центри галузі; <p>аналізує:</p> <ul style="list-style-type: none"> – сучасні тенденції розвитку, технологічні та економічні перспективи галузі.
18	1	<p>Тема 11. Легка промисловість. Художні промисли Галузева структура. Фактори розміщення. Географія текстильної промисловості (бавовняної, вовняної, лляної і шовкової), швейної та трикотажної промисловості. Шкіряно-взуттєва промисловість. Проблеми і перспективи розвитку галузі. Народні традиції художніх промислів, їх зародження і розвиток. Основні центри виробництва художніх промислів. Виробництва, що виникли на базі художніх промислів.</p>	<p>Учень називає:</p> <ul style="list-style-type: none"> – галузі легкої промисловості; <p>пояснює:</p> <ul style="list-style-type: none"> – фактори розміщення підприємств галузі; <p>показує на карті:</p> <ul style="list-style-type: none"> – найбільші центри легкої промисловості, осередки художніх промислів; <p>оцінює:</p> <ul style="list-style-type: none"> – значення легкої промисловості та художніх промислів для задоволення матеріальних і духовних потреб населення.
19	1	<p>Тема 12. Харчова промисловість Галузевий склад харчової промисловості. Фактори розміщення галузей, їх географія. Проблеми і перспективи розвитку харчової промисловості.</p>	<p>Учень називає:</p> <ul style="list-style-type: none"> – галузі харчової промисловості; <p>пояснює:</p> <ul style="list-style-type: none"> – фактори розміщення підприємств галузі; <p>характеризує:</p> <ul style="list-style-type: none"> – роль галузі у формуванні експортного потенціалу країни та задоволенні життєвих потреб населення; показує на карті: найбільші центри та підприємства харчової промисловості.
20	4	<p>Тема 13. Сільське господарство Галузева структура сільського господарства. Значення сільського господарства в економіці держави та в формуванні її експорту. Зв'язок сільського господарства з іншими галузями. Природно-географічні фактори розвитку сільського господарства.</p>	<p>Учень визначає:</p> <ul style="list-style-type: none"> – структуру сільського господарства та особливості сільськогосподарського виробництва; <p>характеризує:</p> <ul style="list-style-type: none"> – рослинництво і тваринництво; <p>показує на карті:</p> <ul style="list-style-type: none"> – зони сільськогосподарської спеціалізації; <p>складає: схему міжгалузевих зв'язків у сільському господарстві;</p>

1	2	3	4
		<p>Сільськогосподарські угіддя, їх структура. Меліорація земель. Галузева структура і виробничі особливості рослинництва. Географія зернового господарства, технічних культур, картоплярства, овочівництва та плодівництва. Тваринництво, його структура та географія. Розвиток кормової бази тваринництва. Рибне господарство.</p> <p>Зональна спеціалізація сільського господарства. Гірські регіони. Приміські сільськогосподарські райони. Аграрна реформа в Україні, її соціальне і економічне значення.</p> <p>Практична робота 9. Нанесення на контурну карту розміщення посівів найважливіших сільськогосподарських культур. Аналіз статистичних даних щодо виробництва сільськогосподарської продукції.</p>	<p>наводить конкретні приклади:</p> <ul style="list-style-type: none"> – змін, що відбуваються в сільському господарстві; <p>аналізує:</p> <ul style="list-style-type: none"> – статистичні дані щодо сільськогосподарського виробництва; – проблеми, що відбуваються в сільському господарстві.
21	4	<p>Тема 14. Транспорт Роль транспорту в розвитку господарства країни та в міжнародних перевезеннях. Види транспорту. Залізничний транспорт, його роль у перевезенні вантажів. Залізнична мережа України. Географія залізничних вантаже- та пасажиропотоків. Залізничні вузли.</p> <p>Водний транспорт. Історія українського морського флоту. Морські порти і географія перевезень. Каботаж. Роль морського транспорту в міжнародних зв'язках.</p> <p>Географія річкового транспорту. Річкові порти. Міждержавні перевезення по Дунаю та інших річках.</p> <p>Автомобільний транспорт, його недоліки та переваги.</p> <p>Найважливіші автомагістралі. Повітряний транспорт, його значення в міждержавних перевезеннях. Спеціалізація повітряних перевезень.</p>	<p>Учень:</p> <p>визначає:</p> <ul style="list-style-type: none"> – суттєві ознаки понять «транспортний вузол», «вантажообіг», «пасажирообіг»; <p>називає:</p> <ul style="list-style-type: none"> – види транспорту; <p>характеризує:</p> <ul style="list-style-type: none"> – техніко-економічні особливості різних видів транспорту; <p>показує на карті:</p> <ul style="list-style-type: none"> – основні транспортні вузли і найбільші магістралі; <p>висловлює судження:</p> <ul style="list-style-type: none"> – про проблеми і перспективи розвитку окремих видів транспорту; – роль української транспортної системи в здійсненні міжнародних перевезень.

1	2	3	4
		Трубопровідний транспорт. Географія нафто- і газопроводів. Транзитні транспортування нафти і газу. Рівень забезпеченості різних районів країни транспортними магістралями. Міжнародні транспортні коридори. Транзитні перевезення. Проблеми і перспективи розвитку транспорту.	
22	2	Тема 15. Соціальна сфера Галузі соціальної сфери (сфера послуг, виробництво товарів народного споживання, доходи і рівень життя населення, споживчий ринок), їх значення та розвиток в Україні. Проблеми і перспективи розвитку соціальної сфери, її вплив на розвиток економіки країни.	Учень: називає: – складові соціальної сфери; характеризує: – рівень розвитку окремих галузей та їх проблеми; порівнює: – рівень розвитку соціальної сфери в Україні та в інших країнах; оцінює: – вплив соціальної сфери на ефективність національної економіки та задоволення духовних і соціальних потреб населення.
23	4	Тема 16. Україна і світове господарство Зовнішні економічні зв'язки України. Поняття про світове господарство та міжнародний поділ праці. Міжнародний поділ праці та світова торгівля. Форми міжнародного співробітництва. Обсяги і структура зовнішньоекономічних зв'язків. Географія зовнішньої торгівлі України. Значення зовнішніх економічних зв'язків в господарстві країни. Міжнародні організації. Інтеграція України в світову економіку. Вплив процесів глобалізації на господарство України.	Учень: визначає: – суттєві ознаки понять «світове господарство», «міжнародний поділ праці» «глобалізація»; називає: – основні форми міжнародного співробітництва і міжнародних зв'язків; – міжнародні та регіональні організації, в які входить Україна; аналізує: – статистичні дані щодо обсягів зовнішньої торгівлі країни; характеризує: – зовнішньоекономічні зв'язки України, проблеми і перспективи їх розвитку.
РОЗДІЛ IV. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ УКРАЇНИ			
24	7	Тема 1. Економіко-географічний поділ України Територіальне розмаїття природи, економіки і населення передумова територіального поділу України. Поняття про економічний район та його основні ознаки.	Учень: визначає: – суттєві ознаки поняття «економічний район»; називає: – економічні райони; застосовує: – типовий план при складанні характеристик економічних районів;

1	2	3	4
		<p>Мережа економічних районів в Україні, критерії їх виділення та спеціалізація.</p> <p>План вивчення економіко-географічного району: склад території, економіко-географічне положення, природні умови і ресурси, особливості господарського комплексу та найбільші міста. Донецький, Придніпровський, Північно-Східний, Столичний, Центральний, Подільський, Північно-Західний, Карпатський, Причорноморський економічні райони, їх коротка характеристика.</p>	<p>порівнює:</p> <ul style="list-style-type: none"> – економічні райони за їх спеціалізацією; аналізує: – проблеми і перспективи розвитку свого економічного району; висловлює судження: – про причини і наслідки господарських відмінностей різних територій України.
		РОЗДІЛ V. ГЕОГРАФІЯ СВОЄЇ ОБЛАСТІ	
25	2	<p>Тема 1. Географічна характеристика своєї області</p> <p>Особливості географічного положення та його вплив на господарську спеціалізацію. Природні умови і ресурси області, їх оцінка. Географічні назви своєї області чи автономної республіки в минулому і нині. Особливості топоніміки своєї місцевості. Історія заселення території. Населення і трудові ресурси. Демографічна ситуація. Найбільші міста. Адміністративні райони. Загальна характеристика господарства. Промисловість. Сільське господарство. Транспорт. Особливості культури і побуту місцевого населення. Проблеми і перспективи розвитку.</p> <p>Практична робота 10.</p> <p>Нанесення на контурну карту області найважливіших господарських і культурних об'єктів, складання проекту перспективного розвитку області</p>	<p>Учень:</p> <p>порівнює:</p> <ul style="list-style-type: none"> – географічне положення своєї області з іншими; <p>пояснює:</p> <ul style="list-style-type: none"> – походження назв географічних об'єктів своєї місцевості; <p>характеризує:</p> <ul style="list-style-type: none"> – природні умови, ресурси, населення, господарство своєї області; <p>проектуює:</p> <ul style="list-style-type: none"> – перспективний розвиток області; <p>наносить на карту:</p> <ul style="list-style-type: none"> – основні господарські і культурні об'єкти області; висловлює судження: – про шляхи розв'язання існуючих господарських і соціальних проблем.
	3	Резерв часу	

10 клас

№ з/п	Кількість годин	Зміст теми	Навчальні досягнення учнів
1	2	3	4
1	2	<p>Вступ Предмет соціально-економічної географії світу. Історико-географічні регіони світу. Джерела географічних знань. Методи економіко-географічних досліджень. Видатні економ-географи світу.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – пояснює, що вивчає соціально-економічна географія світу; – визначає завдання курсу; характеризує джерела географічних знань та методи економіко-географічних досліджень; – називає історико-географічні регіони світу; видатних економ-географів світу; – робить висновки про причини формування історико-географічних регіонів світу.
2	20	РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНА ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВІТУ	
21	4	<p>Тема 1. Політична карта світу Сучасна політична карта світу. Відмінність понять «країна», «держава», «залежна країна», «колонія». Класифікація країн за формою правління. Форми адміністративно-територіального устрою. Відмінності федеративних держав. Політичні та економічні системи країн. Типологія держав. Етапи формування політичної карти світу. Міжнародні організації, їх функціональний і просторовий розподіл. Загальнополітичні (ООН, Рада Європи, Європейський Парламент, СНД) та спеціальні (Європейський союз, НАТО, ЮНЕСКО, ФАО та ін.) організації.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – пояснює відмінність між поняттями «країна», «держава», «залежна країна», «колонія»; – називає і характеризує основні форми державного устрою та правління країн світу; – характеризує особливості сучасної соціально-економічної типології та регіонального поділу країн світу; етапи формування політичної карти світу; – обґрунтовує основні вектори зовнішньої політики України; – знаходить і показує на карті держави; – оцінює політико-географічне положення країн; – готує повідомлення і робить узагальнення до теми на основі аналізу додаткових джерел географічних знань.
22	4	<p>Тема 2. Населення світу Кількість населення. Відтворення населення. Демографічні процеси і демографічна політика. Міграційні процеси і міграційна політика держав. Причини та проблеми зовнішніх міграційних потоків. Мовний і етнічний склад населення.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – називає кількість населення світу та окремих країн; – характеризує типи відтворення населення; особливості вікового та статевого складу населення; напрями основних міграційних потоків; структуру зайнятості населення та відмінність її за регіонами.

1	2	3	4
		<p>Найпоширеніші мовні сім'ї і групи. Релігія як явище культури. Світові релігії. Виникнення і сучасне поширення релігійних вчень. Соціальна і професійна структура населення. Трудові ресурси. Проблеми зайнятості і безробіття.</p> <p>Практична робота 1. Порівняльна оцінка трудових ресурсів і зайнятості населення в основних сферах господарства країн та регіонів світу.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – визначає співвідношення населення за регіонами світу; – пояснює поняття «демографічна політика», «демографічний вибух», «урбанізація», «субурбанізація», «міграція», «еміграція», «імміграція», «мегалополіс»; – описує найбільші народи та найпоширеніші мови світу, світові релігії; – порівнює темпи, рівні, форми урбанізації країн та регіонів; – аналізує текстові, картографічні і статистичні матеріали з метою визначення рис і відмінностей у відтворенні, складі і розміщенні населення різних регіонів світу.
23	4	<p>Тема 3. Взаємодія суспільства і природи Світові природні ресурси Географічне середовище як сфера взаємодії суспільства і природи. Світові природні ресурси. Ресурсозабезпеченість. Природокористування: раціональне і нераціональне. Географія світових природних ресурсів: мінеральних, земельних, лісових, водних, Світового океану, рекреаційних.</p> <p>Практична робота 2. Порівняльна оцінка ресурсозабезпеченості двох окремих країн чи регіонів світу (за вибором).</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – називає види природних ресурсів; – характеризує поняття «географічне та навколишнє середовище», «антропосфера», «природокористування», «ресурсозабезпеченість»; закономірності розміщення різних видів природних ресурсів; – виявляє закономірності розміщення природних ресурсів; – порівнює співвідношення ресурсозабезпеченості в окремих регіонах чи країнах світу.
24	6	<p>Тема 4. Світове господарство Сучасне світове господарство. Міжнародний географічний поділ та інтеграція праці. Етапи формування світового господарства. Поняття «НТР» та її основні риси. Світове господарство в період НТР, вплив на галузеву структуру та територіальну організацію виробництва. Промисловість. Географія основних галузей промисловості світу (енергетика, металургія, машинобудування, хімічна промисловість, лісова і деревообробна промисловість, легка промисловість, харчова промисловість).</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – називає етапи формування світового господарства; – характеризує поняття «міжнародний географічний поділ праці», «НТР»; основні райони розміщення провідних галузей промисловості; головні сільськогосподарські райони світу; – визначає вплив НТР на галузеву структуру та територіальну організацію виробництва; – аналізує за допомогою картографічних і статистичних матеріалів розміщення провідних галузей промисловості світу.

1	2	3	4
		Світове сільське господарство: значення, внутрішньогалузева структура, міжгалузеві зв'язки, аграрні відносини. Найбільші сільськогосподарські райони. Географія світового транспорту. Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародний туризм.	– робить висновки про тенденції розвитку транспорту, міжнародного туризму, напрями зовнішньоекономічних зв'язків.
25	2	Тема 5. Глобальні проблеми людства Поняття про глобальні проблеми людства (війни і миру, екологічну, сировинну і енергетичну, голоду, боротьби із злочинністю, тероризмом, хворобами віку). Роль світової громадськості у їх розв'язанні.	Учень: – характеризує поняття «глобальні проблеми людства»; – аналізує сутність, причини виникнення, особливості кожної з проблем, можливі шляхи їх розв'язання; – оцінює наслідки прояву глобальних проблем на сучасному етапі розвитку суспільства.
3	27	РОЗДІЛ II. РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ СВІТУ	
3.1	11	Тема 1. Країни Європи Загальна характеристика регіону, його склад. Населення, міста. Характеристика господарства країн та значення інтеграційних процесів у його формуванні. ФРН. Географічне положення. Населення і міста Особливості сучасного розвитку господарства країни. Промисловість. Сільське господарство. Інфраструктура. Велика Британія. Особливості ЕП, вплив його на розвиток країни. Населення, міста. Характерні риси розвитку економіки індустріальної держави. Значення зовнішніх економічних зв'язків. Франція. Особливості ЕП. Населення і міста. Провідні галузі господарства. Італія. Особливості ЕП країни, вплив його на розвиток господарства. Населення, міста. Галузева структура господарства країни, її територіальні відмінності. Держави-сусіди України. Особливості ЕП країн. Населення, демографічні проблеми. Сучасний стан економіки країн. Галузева структура господарства, їх територіальні відмінності. Зв'язки країн-сусідів з Україною	Учень: – називає склад регіону; – характеризує особливості розміщення та формування населення країн та регіонів, урбанізаційні процеси; – обґрунтовує галузеву структуру господарства країн Європи. – складає комплексну економіко-географічну характеристику країн регіону; – робить висновки про причини високого індустріального розвитку країн Західної Європи; – оцінює значення зв'язків України з державами сусідами.

1	2	3	4
		<p>Практична робота 3. Порівняльна характеристика промисловості ФРН і Франції, Великобританії та Італії (за вибором). Характеристика зв'язків України з країнами-сусідами.</p>	
3.2.	6	<p>Тема 2. Країни Азії Загальний огляд. Склад регіону. Різноманітність країн. Особливості господарства. Роль країн Азії в світі. Регіон перехрестя важливих морських комунікацій. Туризм. Японія. ЕГП, історико-культурні особливості країни. Особливості населення країни. Роль НТР в економіці Японії. Галузева і територіальна структура господарства. Спеціалізація країни в світовому господарстві. Зовнішньоекономічні зв'язки. Китай. Особливості розселення, демографічна політика і трудові ресурси Китаю. Особливості економічної політики Китаю, галузі міжнародної спеціалізації. Особливості галузевої структури господарства. Зовнішні економічні зв'язки. Відмінності між Західним і Східним Китаєм; концентрація промислового і сільськогосподарського виробництва в Східному Китаї. Індія. Культурно-історичні особливості країни. Природні умови і ресурси. Розміщення населення і господарства. Роль країни в регіоні та світі.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – характеризує ресурсозабезпеченість окремих країн і регіонів Азії; – пояснює специфіку населення країн Азії, забезпеченість трудовими ресурсами; – вказує на основні риси сучасного стану та розвитку економіки країн Азії; – порівнює особливості господарства різних за рівнем економічного розвитку країн Азії; – називає особливості територіальної і галузевої структури господарства; – оцінює роль країн Азії в світі.
3.3.	4	<p>Тема 3. Країни Північної Америки Склад території. Особливості економіко-географічного положення. Сторінки освоєння регіону та формування території США і Канади. Роль переселенців у розвитку економіки регіону. Українська діаспора Канади і США. США. Найбільша за економічним потенціалом та політичним впливом країна сучасного світу.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – називає склад території регіону; – описує своєрідність ЕГП кожної з країн; – визначає темпи розвитку, особливості галузевої структури та територіальної організації господарства країн Північної Америки; – складає порівняльну характеристику галузевої структури і спеціалізації промисловості

1	2	3	4
		<p>Населення: закономірності зростання, етнічний склад, трудові ресурси, соціальна структура суспільства.</p> <p>Процеси урбанізації. Галузева та територіальна структура господарства, галузі міжнародної спеціалізації. Найбільші промислові та сільськогосподарські райони. Специфіка зовнішніх економічних зв'язків США. Канада. ЕГП. Особливості розміщення населення. Українці в Канаді. Найбільші міські агломерації. Господарство Канади. Роль країни в міжнародному географічному поділі праці.</p> <p>Практична робота 4.</p> <p>Порівняльна характеристика господарства головних економічних районів США: Півночі, Півдня та Заходу.</p>	<p>країн регіону та окремих регіонів у межах однієї країни.</p>
3.4.	2	<p>Тема 4. Країни Латинської Америки</p> <p>Центральна та Південна Америка. ЕГП та склад території. Політична карта. Різноманітність країн (за розмірами території, кількістю населення, адміністративно-територіальним устроєм, формою правління, рівнем економічного розвитку тощо). Особливості населення. Основні риси географії сільськогосподарства, промисловості, транспорту. Екологічні проблеми. Участь регіону в міжнародному географічному поділі праці.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – вказує на історико-політичні процеси, що відбуваються в регіоні; – характеризує забезпеченість окремих країн природними ресурсами, основні риси сучасного стану розвитку економіки; – вказує на специфіку складу населення та системи розселення; – називає гарячі точки регіону та пропонує шляхи розв'язання конфліктів;
3.5.	4	<p>Тема 5. Країни Африки, Австралії та Океанії</p> <p>Загальний огляд. Склад території. Різноманітність країн. Історія формування політичної карти. Характерні риси населення, форм і розселення та урбанізації в країнах Африки. Природно-ресурсний потенціал та його використання. Особливості територіальної та галузевої структури господарства країн Африки. Найбільші країни.</p>	<p>Учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – називає регіони Африки та найбільші країни; – вказує на історико-географічні особливості розвитку країн Африки, Австралії та Океанії; – описує загальні риси ЕГП, населення, природно-ресурсного потенціалу країн регіонів; – визначає особливості галузевої структури та територіальної організації господарства країн регіонів;

1	2	3	4
		<p>Австралія. Особливості розміщення населення, найбільші міські агломерації. Особливості економічного розвитку. Географія промисловості, сільського господарства, транспорту і ресурсів. Етнічна карта регіону. Роль країни в МГПП. Зовнішні зв'язки.</p> <p>Океанія. Специфіка ЕГП. Роль. Нова Зеландія і острівні країни Тихоокеанського регіону. Політична карта. Особливості розвитку малих острівних держав.</p>	<p>роль країн Африки, Австралії та Океанії в світі;</p> <p>– аналізує причини економічної відсталості та бідності багатьох країн Африки.</p>
4.	1	<p>Узагальнення. Всесвітні економічні відносини</p> <p>Форми всесвітніх економічних відносин. Інтернаціоналізація, інтеграція, інформатизація та глобалізація як найважливіші тенденції розвитку світового господарства.</p>	<p>Учень:</p> <p>– називає основні форми всесвітніх економічних відносин;</p> <p>– характеризує сучасні тенденції розвитку світового господарства та взаємовідносин між країнами;</p> <p>– аналізує наслідки економічних відносин між країнами та групами країн світу.</p>
5	2	Резерв часу	

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЛИСТ

№ 1/9–166 від 24.04.2001

Міністру освіти Автономної
Республіки Крим, начальникам
управлінь освіти і науки обласних,
Київської і Севастопольської
міських державних адміністрацій

На звернення педагогічних працівників навчальних закладів, батьківської громадськості МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ і науки України роз'яснює, що порядок проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів визначений інструктивно-методичним листом від 07.03.2001 р. № 1/9–97 (Інформаційний збірник МОНУ, 2001 р. № 6).

У поточному навчальному році навчальна практика є обов'язковою для учнів загальноосвітніх навчальних закладів з 5-денним режимом занять і в яких тривалість навчального року (без урахування часу на практику) становить у початкових класах менше 175, а у 5–11 (12) класах — менше 190 робочих днів.

У загальноосвітніх навчальних закладах, у т. ч. гімназіях, ліцеях, колегіумах, що працюють за 6-денним режимом занять, і в яких дотримується встановлена Законом України «Про загальну середню освіту» (651–14) (ст. 16) тривалість навчального року, навчальна практика учнів у кінці навчального року може не проводитись. Основні види і форми практичних занять та суспільно корисної праці мають реалізовуватися в процесі виконання навчальних програм.

Заступник Міністра

В. О. Огнев'юк

*Надруковано: «Інформаційний збірник
Міністерства освіти і науки України»,
№ 10, травень, 2001 р.*

ЛИСТ

№ 1/9-97 від 07.03.2001

Міністерству освіти Автономної
Республіки Крим, управлінням
освіти і науки обласних,
Київської і Севастопольської
міських державних адміністрацій

**Про порядок проведення навчальних
екскурсій та навчальної практики
учнів загальноосвітніх навчальних закладів**

Навчальні екскурсії та навчальна практика учнів запроваджуються з метою реалізації завдань загальної середньої освіти щодо посилення практичної спрямованості навчально-виховного процесу, професійно-орієнтаційної роботи з учнями, підготовки їх до активної трудової діяльності, залучення до суспільно корисної праці.

Навчальні екскурсії проводяться для учнів 1–3(4)-х класів з 27–28 по 31 травня протягом 4 днів тривалістю не більш як 3 години на день, навчальна практика проводиться для учнів 5–8-х і 10-х класів з 31 травня по 12 червня протягом 10 днів: у 5–6-х класах по 3 години на день, 7–8-х класах — по 4 години, 10-х класах — по 5 годин на день.

Зміст та форми організації навчальних екскурсій і навчальної практики визначає адміністрація навчального закладу залежно від місцевих умов, специфіки та профілю навчальних закладів, потреб виробництва та інших чинників.

Ці години можна використовувати для реалізації практичної частини навчальних програм предметів навчального плану, зокрема проведення навчальних екскурсій, у т. ч. комплексних, практикумів з фізики, хімії, інформатики, практичних занять на місцевості з геометрії та географії; занять у виробничих майстернях, на навчально-дослідних ділянках.

Під час навчально-виробничої практики учні можуть залучатись до різних видів суспільно корисної праці: самообслуговування, посильної участі у благоустрої навчального закладу, ремонті шкільного майна, меблів і обладнання, реставрації книг; виготовлення наочних посібників, охорони природи, пам'яток історії та культури тощо.

При організації навчальної практики враховується зміст навчальних програм, профільність навчання. У загальноосвітніх

навчальних закладах з професійним навчанням, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах години навчально-виробничої практики (повністю або частково) можна використовувати на практичні роботи з оволодіння професією (спеціальністю). Форми організації навчальної практики можуть бути різними залежно від її змісту, постійного чи тимчасового характеру роботи, матеріальної оснащеності, віку і підготовки учнів, кліматичних та інших особливостей. Окремі види практичних занять (навчальні екскурсії, спостереження за природою, практичні роботи на місцевості, суспільно корисна праця тощо) можуть проводитись під час навчального року.

У загальноосвітніх навчальних закладах сільської місцевості, що мають навчально-дослідні ділянки та підсобні господарства, за виробничої потреби дозволяється за погодженням з відповідним органом управління освітою перенесення навчальної практики учнів на літній період.

Графік проведення навчальної практики затверджує директор загальноосвітнього навчального закладу. Для її проведення залучаються педагогічні працівники в межах їх річної тарифікації з урахуванням змісту навчальних програм та характеру практики. Заняття обліковуються у класних журналах. Навчальна праця учнів оцінюється за загальними критеріями оцінювання навчальних досягнень і враховується при виведенні підсумкових річних оцінок. Необхідною умовою організації навчальної практики є дотримання санітарно-гігієнічних вимог та техніки безпеки.

Нижче наводяться рекомендації щодо приблизного розподілу часу та можливих видів навчальної практики учнів. Конкретний зміст навчальної практики визначається в навчальному закладі з урахуванням особливостей і умов його роботи, змісту навчальних програм тощо.

Клас	Навчальні предмети, тематика екскурсій та практичних занять, зміст навчальної практики	Орієнтовна кількість годин
1	2	3
1	Позакласне читання, математика	
	Екскурсія до бібліотеки (шкільної чи дитячої)	3
	Навоколишній світ, природознавство/довкілля	
	Екскурсія: «Спостереження за весняними явищами природи. Правила поведінки в природі»	3
	Трудове навчання	
	Суспільно корисна праця	3
	Фізкультура	
	Розучування традиційних рухливих ігор, активний відпочинок учнів	3

1	2	3
2	Позакласне читання, математика Екскурсія до бібліотеки (шкільної чи дитячої) Навколишній світ, природознавство/довкілля Екскурсія «Природа навколо нас» Трудове навчання Суспільно корисна праця ОБЖ Екскурсія по місту (селищу), пішохідні переходи з повторенням правил дорожнього руху	3 3 3 3 3
3	Читання і розвиток мовлення, природознавство Екскурсія «Спостереження за природою і працею людей своєї місцевості» Трудове навчання Робота на пришкільній ділянці, догляд за кімнатними, городніми рослинами Суспільно корисна праця ОБЖ Практичні заняття та ігри з Правил дорожнього руху на спеціально розміченому майданчику або на вулиці	3 3 3 3
4	Природознавство Екскурсія «Спостереження за рослинами, тваринами, погодними умовами свого краю, організація посильної допомоги дорослим з питань охорони природи своєї місцевості» Екскурсія до краєзнавчого музею (на виставку) Трудове навчання Робота на пришкільній ділянці ОБЖ Ігри й змагання з Правил безпечної поведінки учнів на вулицях і дорогах	3 3 3 3 3
5	Мови та літератури Екскурсії у світ казки Екскурсії літературними стежками, до літературного музею Історія Ранок «Ми діти твої, Україно» Екскурсія «Моя Україно, ти рідная мати» Природознавство, рідний край, мистецтво Умови існування рослин і тварин нашого краю Вода в природі, її види і значення Екскурсія до краєзнавчого музею Природа рідного краю (творча робота — живопис) Фізична культура, трудове навчання, ОБЖ Змагання між класами з різних видів спорту Суспільно корисна праця Екскурсія на підприємство День безпек Музика Вивчення і відтворення елементів обрядових свят (пісень, хороводів, вертепів тощо) з урахуванням регіональних особливостей, місцевих традицій	3–4 4 3 4 2–3 2–3 3 3 3 3–6 3 3 4
6	Мови, література, мистецтво Конкурс «Знавець рідної мови» Систематизація матеріалів з літератури рідного краю	2 3

1	2	3
	<p>Бібліотечна година Художнє читання (конкурс) Відвідання музичних театрів, філармоній, концертних залів (з відображенням своїх вражень у різних формах) Декоративно-ужиткове мистецтво: «В майстерні митця» Історія Екскурсія «Археологічні пам'ятки рідного краю» Біологія, географія Осінні явища в житті рослин Приспособованість рослин до середовища існування Практична робота: «Ознайомлення з компонентами природи своєї місцевості» Зимові явища в житті рослин Весняні явища в житті рослин. Приспособованість рослин до середовища життя Фенологічні спостереження за ранньоквітучими рослинами Складання гербарію з бур'янових і кормових рослин. Розпізнання найпоширеніших бур'янів, кормових і лікарських рослин Практичні роботи: «Окомірне знімання з планшетом невеликої території»; «Спостереження за погодою і опрацювання зібраних матеріалів» Фізична культура, трудове навчання, ОБЖ Змагання між класами з різних видів спорту Суспільно корисна праця Екскурсія на підприємство День безпеки</p>	<p>1 2 4 2–3 4 3 (вересень) 3 (січень) 3 (травень) 3 6 4–6 2–6 3 3</p>
7	<p>Мови, література, історія, мистецтво Збір та систематизація матеріалів з історії та культури рідного краю Екскурсія літературними стежками Збір народних пісень Екскурсія «Пам'ятки середньовічної культури» Біологія, географія Екскурсія на прісну водойму. Ознайомлення з різноманітністю та процесами життєдіяльності тварин-гідробіонтів Екскурсія в ліс. Ознайомлення з різноманітністю комах, з голосами птахів, вивчення слідів ссавців Вивчення взаємозв'язків компонентів природи у місцевому ПТК Екскурсія на луки або в степ. Ознайомлення з різноманітністю комах та хребетних тварин Екскурсія до агроценозу. Ознайомлення з комахами-шкідниками сільського господарства Вивчення впливу людської діяльності на природу Географічний вечір або КВК «Материки планети» Фізична культура, трудове навчання, ОБЖ Змагання між класами з різних видів спорту Екскурсія на виробництво Суспільно корисна праця День безпеки Екскурсії з питань енергозбереження</p>	<p> 4 3–4 3 4 4 3–4 4 4 4 4 4–6 4 4 4 2–4</p>

1	2	3
8	Мови, література, історія, мистецтво «Шевченкознавство в ріднім краї» (збір матеріалів) Оформлення шкільних навчальних кабінетів, музеїв Екскурсія «Тої слави козацької повік не забудеш» Біологія, географія, хімія Екскурсія до місцевої лікарні (травматологічний пункт, пункт переливання крові, лабораторія) Екскурсія з метою збирання колекції місцевих гірських порід або вивчення особливостей їх видобутку у місцевому кар'єрі Ділова гра: «Прогноз погоди на наступні три дні» Ділова гра: «Проблеми раціонального природокористування в Україні» Екскурсія до аптеки (ознайомлення з приготуванням розчинів різної концентрації, використання хімічних речовин як лікувальних засобів тощо) Екскурсія на м'ясо-молочні підприємства (ознайомлення з процесами визначення кислотності, засолювання тощо) Фізична культура, трудове навчання, ОБЖ Змагання між класами з різних видів спорту Суспільно корисна праця Екскурсія в МНВК, ПТУ День безпеки Екскурсія з питань енергозбереження	4 4–6 4 4 (листопад) 4 2 2 4 (протягом року) 4 4 4 4 4 4
10	Мови, література, історія, мистецтво Фольклорна експедиція (систематизація матеріалів) Екскурсія по історичних місцях рідного краю Практичні заняття з аудіювання (іноземні мови) Читацька конференція Природознавство, інформатика, трудове навчання Виробнича практика з професійної підготовки за програмою Екскурсія «Сезонні зміни в біогеоценозах (ліс, луки, ставок тощо)» Практичні заняття з основ інформатики Комплексна екскурсія на місцеве підприємство Практикум з фізики (за навчальною програмою) Обладнання навчальних кабінетів, спортивних майданчиків Військово-польові збори юнаків за програмою	4 3–4 3–4 3 4–5 6–10 4–5 5–6 10

Примітка. Орієнтовний перелік видів навчальної практики може бути змінений, доповнений загальноосвітніми навчальними закладами та місцевими органами управління освітою.

Заступник Міністра

В. О. Огнев'юк

«Освіта України», № 12, 21.03.2001 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Н А К А З

№ 588 від 14.12.2000

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

19 грудня 2000 р. за № 925/5146

Про затвердження Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти

Відповідно до статті 34 Закону України «Про загальну середню освіту», постанови Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 року № 964 «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад»

Н А К А З У Ю:

1. Затвердити Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти (додається).

2. Визнати такими, що втратили чинність, Положення про державну атестацію (екстернат) для одержання документів про загальну середню освіту, затверджене наказом Міністерства освіти України від 27.03.97 № 87 і зареєстроване в Міністерстві юстиції України 21.04.97 за № 151/1955, та Інструкцію про екзамени, переведення та випуск учнів загальноосвітніх навчально-виховних закладів України, затверджену наказом Міністерства освіти України від 29.01.96 № 24 та зареєстровану в Міністерстві юстиції України 21.02.96 за № 87/1112.

3. Ввести в дію Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти з 2000/2001 навчального року.

4. Науково-методичному центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України (Ляшенко О.І.) протягом 2001 — 2003 років розробити положення про центри незалежного тестування, їх методичне забезпечення, функціонування та експериментальну апробацію.

5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Огнев'юка В.О.

Міністр

В.Г.Кремень

НАКАЗ
Міністерства освіти і науки України
№ 588 14.12.2000

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
19 грудня 2000 р. за № 925/5146*

Положення
про державну підсумкову атестацію
учнів (вихованців) у системі загальної
середньої освіти

Загальні положення

Державна підсумкова атестація учнів (вихованців) (далі — атестація) — це форма контролю за відповідністю освітнього рівня випускників загальноосвітніх навчальних закладів I, II, III ступенів навчальним програмам. Атестація проводиться відповідно до статті 34 Закону України «Про загальну середню освіту», постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання».

Зміст, форми й терміни атестації щорічно визначаються Міністерством освіти і науки України.

Перелік предметів, з яких здійснюється атестація, та порядок звільнення від неї визначаються цим Положенням.

Учням, які закінчили загальноосвітній навчальний заклад певного ступеня, видається про це відповідний документ:

- по закінченні початкової школи — таблиць успішності;
- по закінченні основної школи — свідоцтво про базову загальну середню освіту (за бажанням учнів);
- по закінченні навчального закладу системи загальної середньої освіти — атестат про повну загальну середню освіту.

Особам, які закінчили основну школу з навчальними досягненнями високого рівня (10, 11, 12 балів), видається свідоцтво про базову загальну середню освіту особливого зразка. Особам, нагородженим золотою або срібною медаллю, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 12.11.97 № 1260 видається документ про повну загальну середню освіту особливого зразка.

1. Проведення атестації

1.1. Атестація проводиться в навчальних закладах системи загальної середньої освіти з навчальних предметів інваріантної

частини Типових навчальних планів, затверджених Міністерством освіти і науки України.

1.2. Атестація випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти може за їх бажанням проводитися на базі вищих навчальних закладів (для випускників, які вступають до вузів) за умови, що випускник має досягнення у навчанні на достатньому та високому рівні, та за згодою педагогічної ради загальноосвітнього навчального закладу.

1.3. Завдання та збірники завдань для атестації розробляються й затверджуються Міністерством освіти і науки України.

1.4. Результати атестації оцінюються за 12-бальною шкалою відповідно до Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти, затверджених Міністерством освіти і науки України.

1.5. Річні оцінки з предметів, з яких учень не проходить атестацію, є підсумковими.

1.6. Підсумкові оцінки з предметів, з яких учень проходить атестацію, виставляються на підставі атестаційних та річних оцінок з урахуванням оцінок за семестри.

1.7. Учні мають право на повторну атестацію з метою підвищення оцінки.

Повторна атестація може проводитися у будь-який час, але не раніше ніж через 10 днів після закінчення атестації і не пізніше початку нового навчального року.

Конкретні строки повторної атестації встановлюють Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Матеріали й завдання для повторної атестації розробляє Міністерство освіти і науки України.

1.8. Учні (екстерни), які хворіли під час проведення атестації і видужали до її закінчення, зобов'язані подати медичну довідку, на підставі якої їм надається право продовжити атестацію у поточному навчальному році.

1.9. Атестація включається у структуру навчального року.

2. Державні атестаційні комісії

2.1. Для проведення атестації, не пізніше ніж за два тижні до її початку, в навчальних закладах місцевим органом управління освітою створюються державні атестаційні комісії (далі — комісії) у складі:

- голови (керівник навчального закладу або його заступник з навчально-виховної роботи, у виняткових випад-

ках — учитель) та членів комісії: учитель, який викладає предмет у даному класі, асистент — учитель цього ж циклу предметів — у загальноосвітніх навчальних закладах II ступеня (відповідного класу гімназії, ліцею, коледжу);

- голови (керівник навчального закладу або його заступник з навчально-виховної роботи, або представник відповідного органу управління освітою) та членів комісії: учителя, який викладає предмет у даному класі, та не менше двох інших членів комісії — у загальноосвітніх навчальних закладах III ступеня.

2.2. При проведенні атестації у вищому навчальному закладі, як це передбачено в пункті 2.1, ректор вищого навчального закладу, на базі якого проходить атестація, призначає голову комісії та затверджує її склад.

2.3. На голів комісій покладається відповідальність за об'єктивність проведення атестації та дотримання порядку її проведення.

2.4. Головою комісії не може бути керівник навчального закладу (його заступник), який викладає у даному класі предмет, з якого проводиться атестація.

2.5. За наявності паралельних класів (груп) у навчальному закладі може бути створено декілька комісій з предмета.

2.6. У випускних класах навчальних закладів системи загальної середньої освіти комісії можуть створюватися спільно з вищими навчальними закладами.

2.7. За рішенням місцевого органу управління освітою до складу комісії понад визначену в п. 2.1 норму можуть входити учителі інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти, науковці, представники професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів.

2.8. Під час проведення атестації можуть бути присутніми лише особи, уповноважені органами управління освітою.

2.9. Втручання у проведення атестації та визначення її результатів з боку осіб, які не є членами комісії, не допускається. Зауваження та пропозиції щодо процедури проведення атестації можуть подаватися у письмовій формі до районної апеляційної комісії не пізніше наступного робочого дня після проведення атестації.

2.10. Результати атестації заносяться до протоколу встановленого зразка.

2.11. Звіти комісій про результати атестації та матеріали атестації зберігаються відповідно до вимог Інструкції з ведення ділової документації у загальноосвітніх навчальних закладах I-III ступенів, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 23.06.2000 № 240.

3. Атестація у початковій школі

3.1. У початковій школі атестації підлягають результати навчальної діяльності учнів третіх (четвертих) класів з державної мови (українська мова і читання) та математики. У навчальних закладах з мовами навчання національних меншин можуть підлягати атестації результати навчальної діяльності з мови навчання.

3.2. Атестація результатів навчальної діяльності учнів з державної мови, якщо вони вивчали її лише у двох останніх класах початкової школи, здійснюється за бажанням учнів, їх батьків (осіб, які їх замінюють).

3.3. Оцінка за атестацію з цих предметів виставляється за результатами річного оцінювання, яке здійснюється на підставі оцінок за підсумкові письмові роботи з урахуванням семестрового оцінювання навчальних досягнень учнів.

3.4. У загальноосвітніх навчальних закладах I ступеня проведення підсумкових письмових робіт відбувається за участю осіб, уповноважених відповідними органами управління освітою, та фахівців.

3.5. Педагогічна рада навчального закладу на підставі результатів навчальної діяльності учня ухвалює рішення про переведення його до основної школи або дає рекомендації щодо доцільності підвищення учнем рівня його результатів з окремих предметів та за згодою батьків або осіб, які їх замінюють, вирішує питання про залишення учня на повторний курс навчання.

4. Атестація в основній школі

4.1. Атестація в основній школі проводиться з державної мови (письмово), математики (письмово), географії, біології, а також іноземної мови чи іншого гуманітарного предмета за вибором навчального закладу (у навчальних закладах з мовами навчання національних меншин атестація може проводитись з мови навчання) у формі, визначеній Міністерством освіти і науки України: усне опитування, комплексне завдання, письмова робота, поєднання усних та письмових робіт за збірниками завдань, затвердженими Міністерством освіти і науки України.

4.2. Випускники основної школи, які в поточному навчальному році не вивчали державну мову, замість атестації з цього предмета можуть проходити атестацію з мови навчання.

5. Атестація у старшій школі

5.1. Атестація у старшій школі проводиться з державної мови (письмово), історії України та трьох предметів (у тому числі в навчальних закладах з мовами навчання національних меншин — з мови навчання) за вибором учнів.

5.2. Випускники, які в поточному навчальному році не вивчали державну мову, замість атестації з цього предмета можуть проходити атестацію з мови навчання.

5.3. У загальноосвітніх навчальних закладах з мовами навчання національних меншин, спеціалізованих школах, ліцеях, гімназіях, колегіумах, класах з поглибленим вивченням окремих предметів перелік предметів за вибором може бути доповнений навчальними предметами варіативної частини навчальних планів.

5.4. Атестація з кожного з предметів проводиться у формі, визначеній Міністерством освіти і науки України (усне опитування, комплексне завдання, письмова робота, поєднання усних та письмових робіт за збірниками завдань, затвердженими Міністерством освіти і науки України).

5.5. У навчальних закладах системи загальної середньої освіти, що працюють з вищими навчальними закладами у складі навчальних або навчально-науково-виробничих об'єднань або за угодами з ними, дозволяється поєднувати атестацію зі вступними іспитами до вищого навчального закладу.

У такому разі за погодженням з Міністерством освіти і науки України завдання для атестації з профільних предметів можуть бути доповнені (з обов'язкових для атестації предметів) або замінені (з предметів, які учень сам обирає на атестацію) завданнями вищого навчального закладу та завчасно доведені до відома випускників.

5.6. Атестація випускника відбувається лише в конкретному вищому навчальному закладі, до якого він вступає, і лише з профільних для цього вузу предметів.

За терміном така атестація повинна відбуватися раніше атестації у навчальних закладах системи загальної середньої освіти.

5.7. Результати атестації у вищому навчальному закладі є одночасно результатами атестації за підсумками навчання випускника в навчальному закладі системи загальної середньої освіти.

Результати повідомляються у письмовій формі директору навчального закладу, де навчається випускник. Вони виставляються в атестат про повну загальну середню освіту й зарахо-

вуються як результати вступних іспитів до вищого навчального закладу.

5.8. Випускник навчального закладу системи загальної середньої освіти подає заяву (анкету) на ім'я керівника навчального закладу, де він навчається, із зазначенням повної назви вищого навчального закладу, де він має намір проходити атестацію.

Заяву (анкету) такого ж змісту, а також витяг із рішення педагогічної ради навчального закладу про згоду на проходження атестації випускником у вищому навчальному закладі випускник повинен подати до вищого навчального закладу.

5.9. Випускникові видається атестаційний лист за підписом голови комісії, завірений печаткою вищого навчального закладу, де випускник проходив атестацію.

5.10. Педагогічна рада навчального закладу, де навчається випускник, на підставі отриманого повідомлення про результати атестації у вищому навчальному закладі приймає рішення про здобуття випускником повної загальної середньої освіти.

6. Атестація екстернів

6.1. Екстернат у системі загальної середньої освіти є різновидом індивідуальної форми навчання, що забезпечує гарантоване Конституцією України право громадян на здобуття повної загальної середньої освіти й організовується відповідно до Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Положення про загальноосвітній навчальний заклад цього Положення.

6.2. Екстерн — особа, яка самостійно опановує навчальні програми і якій надається можливість проходження підсумкової та державної підсумкової атестації в навчальних закладах системи загальної середньої освіти.

6.3. Отримання базової загальної середньої освіти або повної загальної середньої освіти у формі екстернату не обмежується віком.

6.4. Відмова з боку керівників навчального закладу, а також місцевих органів управління освітою в атестації екстернів з метою отримання базової загальної середньої освіти або повної загальної середньої освіти не допускається.

6.5. Громадяни України, які навчалися й отримали документ про відповідний рівень освіти за кордоном, з метою отримання документа державного зразка про базову або повну загальну середню освіту зобов'язані пройти атестацію екстерном.

За наявності міждержавної угоди про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту атестація екстерна не здійснюється, крім випадків, коли на атестації наполягає екстерн.

6.6. Можливість пройти атестацію й отримати відповідний документ про освіту мають екстерни, які:

- з будь-яких причин не мають змоги відвідувати навчальні заняття в загальноосвітньому навчальному закладі;
- навчаються за індивідуальною формою;
- отримали документ про відповідний рівень загальної середньої освіти за кордоном;
- прискорено опанували програмовий матеріал відповідного класу, ступеня навчання;
- не завершили навчання в навчальному закладі системи загальної середньої освіти;
- є іноземцями та особами без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах.

6.7. Зарахування повнолітніх громадян до навчального закладу на екстернат здійснюється за їх особистою заявою, а неповнолітніх громадян — за заявою батьків або осіб, які їх замінюють, погоджується з місцевим органом управління освітою і затверджується наказом керівника навчального закладу.

6.8. Приймання заяв від екстернів на проходження атестації починається з жовтня місяця поточного навчального року й закінчується, як правило, не пізніше ніж за три місяці до початку атестації.

6.9. Атестація проводиться в навчальному закладі системи загальної середньої освіти за місцем проживання екстернів або в навчальному закладі, визначеному відповідним органом управління освітою.

6.10. До атестації за курс повної загальної середньої освіти допускаються екстерни, які мають свідоцтво про базову загальну середню освіту.

6.11. Адміністрація навчального закладу, у якому здійснюється атестація, зобов'язана ознайомити екстерна, батьків або осіб, які їх замінюють, з цим Положенням, порядком проведення атестації.

6.12. Перед атестацією проводиться підсумкова атестація з предметів інваріантної частини навчального плану. Проходження підсумкової атестації є передумовою для проходження екстерном атестації.

6.13. Рішення про допуск екстерна до атестації приймається педагогічною радою навчального закладу, затверджується наказом директора.

6.14. Підсумкову атестацію та атестацію екстерн проходить в одному навчальному закладі.

Підставою для завершення атестації в іншому навчальному закладі є довідка з попереднього місця її проходження, що підписується керівником навчального закладу, головою комісії і завіряється печаткою навчального закладу.

6.15. У разі незгоди екстерна, батьків або осіб, які їх замінюють, з результатами підсумкової атестації чи атестації їм надається право оскаржити їх на загальних підставах.

6.16. Результати атестації екстерна фіксуються в окремому протоколі, у правому верхньому кутку якого зазначено: «Екстернат».

6.17. За результатами атестації на підставі рішення педагогічної ради, яке оформлюється наказом керівника навчального закладу, екстернам видаються свідоцтво про базову загальну середню освіту та атестат про повну загальну середню освіту.

6.18. Видача свідоцтва про базову загальну середню освіту, атестата про повну загальну середню освіту реєструється у книзі обліку цих документів. Запис про видачу свідоцтва про базову загальну середню освіту та атестата про повну загальну середню освіту заноситься у книгу в графі «Рік вступу до даного закладу» — «екстерн».

6.19. Екстерни, які пройшли атестацію на атестат про повну загальну середню освіту, золотою медаллю «За високі досягнення у навчанні» та срібною медаллю «За досягнення у навчанні» не нагороджуються.

7. Атестація за результатами річного оцінювання

7.1. Атестація учнів загальноосвітніх санаторних шкіл-інтернатів для хворих дітей у період їх перебування у цих закладах, спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей з наслідками поліомієліту і церебральним паралічем, складними порушеннями мовлення, затримкою психічного розвитку, глухих і зі слабим слухом, сліпих і слабозорих, а також учнів вечірніх (змінних) спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих і слабозорих, глухих і зі слабим слухом здійснюється на основі річного оцінювання у випускному класі.

7.2. Учні, які за станом здоров'я звільняються від атестації, мають право атестуватися за результатами річного оцінювання у випускному класі.

Для проходження атестації в цьому випадку необхідно подати до комісії такі документи:

- 1) заяву батьків учня або осіб, які їх замінюють;
- 2) довідку лікарсько-контрольної комісії, завірену печаткою лікувальної установи.

7.3. За рішеннями Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти Автономної Республіки Крим, управлінь освіти і науки, охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій учні, які проживають (проживали) у зонах безумовного чи гарантованого добровільного відселення у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС та зонах стихійного лиха, можуть бути атестовані за результатами річного оцінювання у випускному класі.

Підставою для звільнення від атестації є рішення педагогічної ради, видається наказ керівника навчального закладу.

7.4. Учні випускних класів, які беруть участь у міжнародних олімпіадах, спортивних змаганнях, конкурсах, виставках, що мають статус міжнародних і проходять у період атестації, атестуються за результатами річного оцінювання.

7.5. Учасники міжнародних олімпіад, спортивних змагань, конкурсів, призери III та учасники IV етапів Всеукраїнських учнівських олімпіад, III етапу конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт Малої академії наук звільняються від атестації з предметів, з яких вони стали призерами. До атестата про повну загальну середню освіту виставляється з цих предметів підсумкова оцінка 12 балів.

7.6. Учасники весняних відбірково-тренувальних зборів з підготовки до олімпіад, змагань, конкурсів, які мають статус міжнародних, звільняються від атестації; підсумкові оцінки їм виставляються за результатами річного оцінювання.

8. Апеляційні комісії. Подання та розгляд апеляцій

8.1. Для забезпечення об'єктивного проведення атестації відповідними органами управління освітою створюються апеляційні комісії з кожного предмета.

8.2. Чисельність і склад апеляційних комісій затверджуються відповідними органами управління освітою органів місцевого самоврядування або виконавчої влади.

8.3. Результати атестації можуть бути оскаржені до апеляційної комісії учнями, їх батьками або особами, які їх замінюють, протягом 10 днів після її проведення.

9. Контроль за дотриманням вимог проведення атестації

9.1. Контроль за дотриманням вимог організації та проведення атестації покладається на відповідні органи управління освітою.

9.2. Наслідки проведення атестації щорічно до 15 липня узагальнюються та аналізуються відповідними органами управління освітою.

9.3. Узагальнена інформація Міністерству освіти і науки України подається відповідними органами управління освітою до 1 серпня.

Начальник головного
управління змісту освіти

П.Б.Полянський

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

НАКАЗ

№ 96 від 06.04.99

*Зареєстровано в Міністерстві м. Київ юстиції України
20 травня 1999 р. за № 320/3613*

Про затвердження Правил проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України

З метою забезпечення виконання Закону України «Про освіту» (1060–12), відповідно до Положення про МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08.07.92 № 384, та з метою створення умов для безпечного проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України **НАКАЗУЮ:**

1. Затвердити Правила проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України (додаються).

2. Українському державному центру туризму і краєзнавства учнівської молоді (Штангей Ю. В.) в установленому порядку подати Правила на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України.

3. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, ректорам, директорам вищих, професійно-технічних та інших навчальних закладів та організацій освіти забезпечити дотримання зазначених Правил та контроль за проведенням туристських подорожей в педагогічних, учнівських, студентських колективах.

4. Визнати такою, що не застосовується в Україні, Інструкцію з організації та проведення туристських походів, експеди-

цій і екскурсій з учнями на території СРСР, затверджену наказом Міністерства освіти СРСР від 19.06.86 № 140, додаток 1.

5. Контроль за виконанням наказу покласти на першого заступника міністра освіти Андрущенко В.П.

Міністр В. О.Зайчук
Затверджено

НАКАЗ
Міністерства освіти України
06.04.99 № 96

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
20 травня 1999 р. за № 320/3613*

**Правила проведення туристських
подорожей з учнівською і студентською
молоддю України**

1. Загальні положення

1.1. Правила проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України розроблено з метою забезпечення виконання Закону України «Про освіту» (1060–12) та відповідно до Положення про МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08.07.92 № 384.

1.2. Правила проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України є обов'язковими для всіх навчальних закладів, установ та організацій освіти незалежно від підпорядкування і форм власності, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю.

1.3. Дія цих Правил поширюється на учнівські та студентські туристські групи незалежно від місця проведення подорожі, для яких навчальний заклад або інша організація освіти виступає як організація, що проводить подорож.

Учасники та організатори туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю під час підготовки та проведення туристських подорожей керуються Законом України «Про освіту», Законом України «Про туризм» (324/95-вр), іншими законодавчими та підзаконними актами України, а також цими Правилами.

1.4. До туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю належать спортивні туристські походи, експедиції, екскурсії (далі — туристські подорожі), що проводяться за заздалегідь розробленими маршрутами у конкретні терміни.

1.5. Спортивні туристські походи (групове або командне проходження туристського спортивного маршруту визначеної протяжності з подоланням природних перешкод (перевалів, порогів, печер тощо) різної категорії або ступеня складності за нормативний час, далі — походи) можуть бути організовані з таких видів туризму: пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, спелео, автомобільного, мотоциклетного тощо. Можливе проведення комбінованих походів з елементами різних видів туризму.

1.6. Залежно від технічної складності, кількості природних перешкод, протяжності, тривалості походи поділяються на категорійні — з I до VI категорії складності та некатегорійні. До некатегорійних походів належать походи, що мають складність, протяжність або тривалість меншу від установленої для маршрутів I категорії складності, — 1–3-денні походи та походи 1, 2, 3 ступеня складності (додаток 1).

Категорія складності походу визначається відповідно до класифікації маршрутів (переліку класифікованих туристських спортивних маршрутів), перевалів, печер тощо.

1.7. Експедиції з учнівською та студентською молоддю (подорожі пошукового, дослідницького характеру) проводяться з метою вивчення, дослідження певного маршруту, території, одного чи декількох об'єктів з використанням будь-яких технічних засобів пересування або ж без них. Залежно від мети та напрямку роботи можуть проводитись туристсько-спортивні, краєзнавчі, наукові експедиції тощо.

Ділянки маршрутів експедицій, що відповідають вимогам до походів з певного виду туризму або ж під час проходження яких долаються локальні перешкоди, характерні для походів, розглядаються як маршрути з активними способами пересування.

Категорія складності для таких маршрутів встановлюється як і для походів. Туристський досвід та вік керівників, заступників керівників та учасників таких експедицій повинні відповідати вимогам, що висуваються до відповідних категорій учасників походів. Оформлення документів і випуск групи на маршрут відбуваються за тих самих умов, що й у похід відповідної складності.

1.8. Тривалість активної частини походів може бути збільшена проти вказаної в додатку 1 при збільшенні протяжності

ті маршруту, кількості і складності локальних перешкод, проведенні краєзнавчої роботи, а також за рахунок днів, потрібних для проведення розвідки маршруту та резервного часу на випадок непогоди. У будь-якому разі проходження маршрутів повинне бути компактним за часом. Розриви між окремими частинами походу більше 3 днів не допускаються. Збільшення тривалості походів за рахунок краєзнавчої роботи на маршруті допускається лише для походів, складність яких не перевищує II категорії.

1.9. Походи та експедиції залежно від території проведення поділяються на місцеві та дальні. До місцевих належать походи та експедиції, що проводяться в межах області (автономної республіки), в якій проживають (навчаються) учні та студенти. При цьому допускається вихід у сусідні території, якщо це обумовлено адміністративно-територіальним розташуванням навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, фізико-географічними особливостями місцевості та логічністю побудови маршруту.

Усі інші походи та експедиції вважаються дальніми.

1.10. Для проведення категорійних, дальніх ступеневих походів, а також місцевих ступеневих походів тривалістю більше 4 днів туристські групи учнівської та студентської молоді повинні обов'язково отримати позитивний висновок щодо можливості здійснення подорожі від туристської маршрутно-кваліфікаційної комісії (далі — МКК), що має відповідні повноваження. Для туристських груп учнівської та студентської молоді первинний розгляд маршрутних документів проводиться в своїх територіальних маршрутно-кваліфікаційних комісіях навчальних закладів (далі — МКК освіти).

Для місцевих походів тривалістю до 4 днів включно, а також екскурсій (подорожей тривалістю до 24 годин, що забезпечують задоволення пізнавальних, інформаційних, духовних та оздоровчих потреб учнівської та студентської молоді) отримання позитивного висновку МКК не потрібне.

1.11. Туристські групи учнівської та студентської молоді, що використовують для руху автомобільні дороги та вулиці, судноплавні водні шляхи, території заповідників, заказників, національних парків, прикордонну зону тощо, зобов'язані діяти у відповідності до вимог, що визначають порядок користування цими шляхами та пересування на зазначених територіях.

1.12. Під час проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю забороняється безпідставний поділ груп на підгрупи. Підставами для мотивованого поділу

можуть бути: потреба проведення розвідки окремих ділянок маршруту; організація базового табору, проміжних пунктів зберігання продуктів харчування та спорядження; проведення радіальних виходів на маршруті з поверненням до початкового пункту виходу; запобігання виникненню, виникнення та ліквідація наслідків аварійної ситуації, потреба надання допомоги іншим туристським групам або окремим громадянам.

2. Повноваження адміністрації навчальних закладів та інших організацій освіти, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю

2.1. Адміністрації навчальних закладів та інших організацій освіти, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю, здійснюють випуск туристських груп у туристські подорожі самостійно, без погодження з органами державного управління освітою. Адміністрація несе відповідальність за підготовку та успішне проведення туристських подорожей, їх педагогічну доцільність та результативність.

2.2. У разі прийняття позитивного рішення про проведення туристської подорожі з учнівською та студентською молоддю адміністрація навчального закладу або іншої організації освіти зобов'язана:

2.2.1. Сприяти успішній роботі туристської групи з підготовки та проведення подорожі, систематично контролювати хід її підготовки.

2.2.2. Видати наказ про проведення туристської подорожі, в якому: визначити мету, район, терміни та складність (ступінь, категорію) проведення подорожі; призначити керівника та заступника (заступників, помічників) керівника туристської групи (туристської подорожі — походу, експедиції, екскурсії); обумовити відповідальність керівника та заступника (заступників) керівника групи (подорожі) за збереження життя та здоров'я учасників на весь час подорожі; визначити основні заходи безпеки проведення подорожі; затвердити персональний склад учасників, маршрут та план проведення подорожі; визначити, у разі потреби, порядок дій керівника групи (подорожі) при плановому поділі групи на підгрупи, а також кандидатуру керівників та заступників (помічників) керівників підгруп тощо. Для місцевих походів та експедицій з активними способами пересування тривалістю більше 4 днів, дальніх походів та відповідних експедицій з активними способами пересування наказ видається після отримання позитивного висновку МКК.

2.2.3. Ознайомити керівника та заступника (заступників, помічників) керівника туристської групи (подорожі) з їх обов'язками згідно з цими Правилами, провести з ними інструктаж з питань охорони праці та техніки безпеки під час подорожі з оформленням у журналі відповідної форми згідно з Положенням про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 30.11.93 № 429 і зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 03.12.93 за № 178 (додаток 5).

2.2.4. Після отримання позитивного висновку туристської МКК про можливість проведення групою туристської подорожі видати керівнику підписані і завірені печаткою: наказ про проведення туристської подорожі, посвідчення про відрядження керівника та його заступника (заступників), а також завірити печаткою закладу туристські маршрутні документи групи (маршрутний листок — для некатегорійних походів, маршрутну книжку — для категорійних походів).

2.2.5. При проведенні подорожей, що вимагають отримання позитивного висновку туристської МКК, контролювати відправлення групою повідомлення встановленого зразка у відповідні територіальні підрозділи пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби (при наявності останніх) не пізніше ніж за 10 днів до виїзду групи на маршрут; вести контроль за дотриманням групою термінів проходження маршруту.

2.2.6. У разі порушення групою встановлених контрольних термінів проходження маршруту терміново встановити зв'язок з територіальними органами освіти, відповідними підрозділами туристської пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби району походу для з'ясування місцезнаходження групи та надання їй, при потребі, допомоги.

2.2.7. Після завершення туристської подорожі заслухати повідомлення керівника та заступників керівника туристської групи (подорожі) на педагогічній раді, розмістити кращі матеріали, зібрані під час подорожі, в навчальних кабінетах, музеях, на виставках, оформити відповідні документи на присвоєння спортивних розрядів учасникам походів, результати діяльності керівників врахувати при атестації і заохоченні.

3. Вимоги щодо формування туристських груп учнівської та студентської молоді

3.1. Туристські групи формуються з учнів та студентів, які об'єднуються на добровільних засадах спільними інтересами,

мають відповідний вік, туристський досвід і здійснюють підготовку запланованої туристської подорожі. Основні вимоги до учасників, керівників та заступників керівників туристських груп (подорожей), а також до складу груп наведені в додатках 2, 3, 4.

3.2. Керівник, заступник (заступники) керівника туристської групи (подорожі) учнівської і студентської молоді призначаються адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож. У походах та експедиціях з учнями та студентами повинен бути заступник керівника віком старше 18 років. Досвід заступника керівника повинен відповідати вимогам, які висуваються до досвіду учасників. Керівник і заступник (заступники) керівника повинні мати знання і навички з надання першої долікарської допомоги. Кількість заступників керівника визначається навчальним закладом або іншою організацією освіти, що проводить подорож з урахуванням вимог цих Правил.

3.3. Якщо в поході чи експедиції беруть участь 3 або більше туристських груп із загальною кількістю не менше 30 учнів або студентів (для походів II — VI категорій складності — не менше 20) і їх маршрути та графіки руху в цілому збігаються, то можливе покладання загального керівництва цими групами на спеціально призначеного старшого керівника. У цьому разі всім керівникам зараховується досвід керівництва подорожжю.

3.4. При проведенні місцевих походів та експедицій 1 ступеня складності або ж інших місцевих некатегорійних походів тривалістю до 4 днів включно адміністрація навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, за згодою керівника туристської групи (подорожі) та за умови забезпечення безпеки учасників, замість заступника керівника може призначити помічника (помічників) керівника з числа старшокласників (для груп учнівської молоді) або студентів (для груп студентської молоді), які мають досвід участі в таких самих подорожах.

3.5. При проведенні екскурсій (крім автобусних) з учнівською та студентською молоддю в межах населеного пункту, де проживають або навчаються екскурсанти, призначення заступника керівника групи (подорожі) не є обов'язковим.

При проведенні екскурсій з учнівською молоддю (крім автобусних) та з студентською молоддю на будь-яких видах транспорту, пов'язаних з виїздом за межі населеного пункту, де проживають або навчаються екскурсанти, склад керівників та

заступників керівників (помічників керівників) групи (подорожі) комплектується відповідно до вимог, що висуваються до складу керівників місцевих некатегорійних походів. При проведенні автобусних екскурсій з учнівською молоддю склад керівників екскурсійної групи комплектується згідно з вимогами Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.97 р. № 176.

3.6. Кількісний склад туристської групи учнів, студентів, що беруть участь у поході, експедиції визначається керівником групи спільно з адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож з урахуванням вимог цих Правил. Кількісний склад екскурсійної групи учнів, студентів визначається адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить екскурсію, та кількістю місць для сидіння в автобусі з урахуванням вимог цих Правил.

3.7. У туристських подорожах можуть брати участь альпіністи, які мають відповідний технічний та експедиційний досвід, достатній, за висновками МКК, для проходження маршруту.

3.8. Для учнів, що отримали теоретичну та практичну підготовку протягом не менше одного року занять у туристських гуртках позашкільних навчальних закладів і оволоділи програмним матеріалом, віковий ценз для участі в категорійних та ступеневих походах та відповідних експедиціях з активними способами пересування може бути знижений на один рік за наявності медичного дозволу.

3.9. Учасники та керівники комбінованих походів, що включають ділянки маршруту з різних видів туризму, повинні мати відповідний туристський досвід проходження таких ділянок.

3.10. Учасники та керівники походів, що проводяться в міжсезоння (час з несприятливими для даного виду туризму природними умовами), повинні мати відповідний туристський досвід участі (керівництва) в походах, проведених у міжсезоння, або в походах тієї ж категорії складності, які здійснені у звичайних умовах.

3.11. Учасники походів, у яких передбачається проходження класифікованих локальних перешкод, повинні мати досвід проходження таких самих локальних перешкод на півкатегорію (для водного та спелеотуризму — на категорію) складності нижче від максимальної для заявленого походу. Одна третина учасників таких походів (крім походів IV – VI категорії склад-

ності) можуть мати досвід проходження таких же локальних перешкод на дві півкатегорії складності нижче.

Керівник походу, у якому передбачається проходження класифікованих локальних перешкод, повинен мати досвід керівництва при проходженні локальних перешкод на півкатегорію (для водного та спелеотуризму — на категорію) складності нижче від максимальної для заявленого походу. Керівник, крім того, повинен мати досвід проходження локальної перешкоди такого самого типу і такої самої складності.

3.12. Учасниками походів II–VI категорій складності можуть бути учні та студенти відповідного віку, які мають досвід участі в походах на одну категорію складності нижче заявленого у будь-якому виді туризму, якщо вони мають досвід подолання локальних перешкод, характерних для заявленого маршруту на одну півкатегорію складності нижче.

3.13. Керівники походів II–VI категорій складності повинні мати досвід участі в поході тієї самої категорії складності в будь-якому виді туризму, а також досвід керівництва походом на одну категорію складності нижче у будь-якому виді туризму і при цьому повинні мати досвід участі та керівництва в подоланні локальних перешкод, характерних для заявленого походу, тієї самої категорії складності або на одну півкатегорію складності нижче.

3.14. До участі в походах до II категорії складності включно, крім основного складу групи, допускаються діти, молодші визначеного цими Правилами віку (але не більше 20 % від загальної чисельності туристської групи), які беруть участь у поході зі своїми батьками, особами, які їх замінюють, або іншими особами, що несуть за них повну юридичну відповідальність. Туристський досвід їм зараховується лише з віку, вказаного в додатку 4 цих Правил.

3.15. У походах III–V категорій складності одну третину членів групи можуть становити туристи з досвідом участі в походах на дві категорії складності нижче, у походах I та II категорій складності — з досвідом участі в походах 2 та 3 ступеня складності відповідно. При цьому дві третини учасників повинні мати відповідні туристський досвід та вік.

3.16. У походах вище III категорії складності при можливому поділі групи на екіпажі, штурмові групи тощо в кожній підгрупі повинен бути учасник віком старше 18 років, який має відповідний туристський досвід.

3.17. Учасники та керівники некатегорійних походів та експедицій з активними способами пересування, що включають

елементи категорійних походів, а також категорійних походів, що включають елементи більш високих категорійних походів, повинні відповідати вимогам, які висуваються до учасників та керівників походів вищих категорій складності, елементи яких включені в дану подорож.

3.18. Усі учасники категорійних походів з будь-якого виду туризму, а також учасники ступеневих водних походів повинні вміти плавати.

3.19. Туристський досвід керівників та учасників походів, що включають сходження на вершини або траверси хребтів, повинен відповідати категорії складності цих сходжень або траверсів.

3.20. Учасники водних походів I—III категорій складності повинні мати відповідний досвід походів у будь-якому класі човнів, а починаючи з IV категорії складності — у тому самому класі човнів або на байдарках.

Керівники водних походів повинні мати відповідний досвід участі і керівництва в тих самих класах човнів, що і у запланованому поході.

3.21. Усі учасники лижних категорійних походів повинні мати досвід організації ночівель у зимових умовах (досвід «холодних» ночівель) та вміти надавати долікарську допомогу при простудних захворюваннях та обмороженнях.

3.22. Для участі в спелеопоходах допускаються учасники:

- у спелеопоходах I категорії складності: у горизонтальних необводнених печерах — з 13 років, у вертикальних печерах — з 14 років;
- у спелеопоходах II категорії складності: у горизонтальних — з 14 років, у вертикальних — з 15 років;
- у спелеопоходах III категорії складності: у горизонтальних — з 15 років, у вертикальних — з 16 років.

Проходження печер, у яких передбачається застосування апаратів для автономного дихання, дозволяється учасникам походів старше 18 років. Учасники та керівники таких походів повинні мати посвідчення пловця-підводника. Керівник, крім того, повинен мати досвід роботи у сифонах.

Тимчасовий поділ туристської групи учнів або студентів, які здійснюють спелеопохід будь-якої категорії складності, на підгрупи допускається тільки при роботі в одній печері. У цьому разі кожна підгрупа повинна очолюватись керівником або його заступниками і мати комплект життєзабезпечення, розрахований на непередбачені обставини в печері, не менш ніж на 2 доби. При проходженні вертикальних печер, починаючи

з II категорії складності, та горизонтальних печер, починаючи з III категорії складності, у групі повинно бути не менше одного керівника (заступника керівника) на чотирьох учасників.

3.23. Керівники та учасники походів, у яких використовуються технічні засоби пересування (автотуризм, мотоциклетний туризм), повинні мати відповідний досвід керівництва або участі у походах на таких самих засобах пересування.

4. Обов'язки і права керівника та заступників керівника туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді

4.1. Керівник, його заступник (заступники), а також старший керівник туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді несуть, відповідно до чинного законодавства, відповідальність за життя, здоров'я учасників подорожі, а також за виконання плану заходів, зміст оздоровчої, виховної і пізнавальної роботи, правил протипожежної безпеки, охорони природи, пам'яток історії і культури тощо.

4.2. Обов'язки керівника та заступника (заступників) керівника туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді:

4.2.1. При підготовці та проведенні будь-яких туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю керівник та заступник (заступники) керівника зобов'язані:

- забезпечити підбір учасників подорожі відповідного віку та туристського досвіду;
- ознайомити учасників подорожі з Правилами проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України;
- провести цільовий інструктаж учасників з техніки безпеки у туристській подорожі з обов'язковою реєстрацією в журналі відповідної форми згідно з Положенням про організацію охорони праці та порядок розслідування небезпечних випадків у навчально-виховних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 30 листопада 1993 року № 429 і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 03.12.93 за № 178 (додаток 6);
- отримати необхідну документацію та дозволи на проведення туристської подорожі;
- при потребі розв'язати питання страхування учасників туристської подорожі;
- провести збори батьків учасників туристської подорожі (для подорожей учнів та студентів віком до 18 років);

- забезпечити під час подорожі додержання учасниками належного громадського порядку, санітарно-гігієнічних норм, виконання Правил дорожнього руху, правил пожежної безпеки, використання туристського спорядження, а також інших правил безпеки життєдіяльності.

4.2.2. При підготовці туристських подорожей з активними способами пересування керівник та заступник (заступники) керівника, крім заходів, викладених у пункті 4.2.1 цих Правил, зобов'язані:

- до початку проведення туристської подорожі проконтролювати проходження медичного огляду всіма її учасниками, враховуючи, що до подорожей з активними способами пересування допускаються фізично здорові учасники;
- при підборі групи врахувати туристську кваліфікацію учасників, їх фізичну, технічну та спеціальну підготовку, а також психологічну сумісність;
- розробити план підготовки подорожі і розподілити між учасниками обов'язки згідно з цим планом, ознайомити учасників подорожі з їх правами та обов'язками;
- організувати всебічну підготовку учасників подорожі, перевірити необхідні знання, вміння та навички, в т. ч. і вміння плавати, надавати долікарську допомогу та використовувати туристське спорядження, організувати необхідні тренування групи; провести запобіжне інформування учасників подорожі про фактори ризику в запланованій подорожі і про відповідні заходи щодо запобігання травматизму (травмонебезпечність, психофізіологічне навантаження, вплив навколишнього середовища, пожежонебезпечність, небезпечні біологічні фактори, небезпечні види випромінювання тощо);
- разом з учасниками всебічно ознайомитись із районом подорожі, розробити раціональні основний і запасний варіанти маршруту подорожі та вивчити їх складні ділянки, способи та засоби їх подолання, а також аварійні варіанти виходу з маршруту;
- підготувати відповідний картографічний матеріал, розробити план та графік подорожі, визначити контрольні пункти та терміни проходження маршруту, заходи з техніки безпеки, ознайомити з цими матеріалами учасників подорожі;
- при потребі отримати консультації щодо маршруту в туристських МКК освіти або федерації туризму;
- узгодити з адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводять туристську подорож, та

туристською МКК освіти порядок дій при планових (у разі потреби) поділах групи на підгрупи, а також кандидатури керівників, заступників керівників (помічників) підгруп, туристська кваліфікація яких відповідає вимогам даних Правил;

- організувати підбір та підготовку якісного групового та індивідуального спорядження, в т. ч. і спорядження для страховки, з урахуванням вимог техніки безпеки та специфічних особливостей конкретної подорожі (району подорожі, виду туризму, категорії (ступеня) складності походу, часу проведення подорожі тощо);
- організувати підготовку та підбір продуктів харчування, складання кошторису витрат, з'ясувати можливості поповнення запасу продуктів на маршруті;
- одержати, у разі потреби, дозвіл на відвідування району з обмеженим доступом (прикордонна зона, заповідники тощо);
- оформити в установленому порядку маршрутні документи;
- розробити план дослідницької, краєзнавчої, природоохоронної роботи та інших заходів на маршруті, якщо такі заплановано проводити;
- не пізніше ніж за 10 днів до початку маршруту з активними способами пересування направити у відповідний підрозділ пошуково-рятувальної або контрольно-рятувальної служби повідомлення встановленого зразка, завірене туристською МКК. Якщо маршрут проходить територією, що обслуговується декількома підрозділами, — направити повідомлення в кожний з них;
- у разі потреби зміни маршруту, складу групи, термінів проведення або інших записів у маршрутних документах до від'їзду групи в подорож погодити ці зміни з адміністрацією навчального закладу або іншою організацією освіти, що проводить подорож, та туристською МКК, що дала позитивний висновок про можливість проведення подорожі, і повідомити про це підрозділи пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби, які зареєстрували групу.

4.2.3. Під час проведення туристських подорожей з активними способами пересування керівнику та заступнику (заступникам) керівника потрібно:

- дотримуватися затвердженого маршруту, робити, у міру можливості, відмітки в маршрутних книжках та маршрутних листках про проходження маршруту в туристських та інших організаціях;

- виконувати одержані в МКК вказівки та дотримуватися рекомендацій МКК;
- забезпечити дотримання учасниками правил використання туристського спорядження, в т. ч. і для страховки;
- повідомляти телеграмою навчальний заклад або іншу організацію освіти, що проводить подорож, а також відповідну МКК та підрозділи пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби про початок та закінчення подорожі, а також про проходження групою контрольних пунктів;
- у разі зміни маршруту або складу групи за будь-яких обставин після виїзду в подорож повідомити про це при першій нагоді адміністрацію навчального закладу або іншу організацію освіти, що проводить подорож та відповідну МКК;
- вживати заходів, спрямованих на забезпечення безпеки учасників подорожі, аж до зміни маршруту, або припинення подорожі у зв'язку з виникненням небезпечних природних явищ та з інших обставин, а також у разі потреби надання допомоги потерпілому;
- при цьому ускладнення маршруту допускається тільки у виняткових випадках і не дає підстави для підвищення залікової категорії складності походу;
- не допускати безпідставного поділу групи, відставання від групи окремих учасників, а також від'їзду окремих членів групи без супроводу одного із заступників керівників (від'їзд одного чи декількох учасників можливий лише за умови, що в групі два або більше заступників керівника);
- у разі тимчасового планового поділу групи призначити в кожній підгрупі своїх заступників та їх помічників з числа дорослих (можливе призначення помічників керівника з числа найбільш досвідчених учасників — учнів, студентів), що мають відповідний рівень туристської кваліфікації з урахуванням вимог цих Правил;
- при аварійній ситуації (раптовому виникненні умов, що загрожують життю та здоров'ю учасників подорожі) вжити всі можливі заходи щодо збереження життя та здоров'я учасників, виходячи з конкретної ситуації та реальної наявності сил та засобів для ліквідації аварії;
- при будь-якому поділі групи на підгрупи (плановому або через виникнення аварійної ситуації) визначити підгрупам завдання для виконання, контрольні терміни, порядок дій та зв'язок;

- у разі нещасного випадку керівник подорожі зобов'язаний: терміново організувати надання першої долікарської допомоги потерпілому та його доставку до лікувальної установи, викликати, при потребі, найближчу туристську пошуково-рятувальну (контрольно-рятувальну) службу; повідомити про випадок, що стався, керівника навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, відповідну МКК, службу безпеки життєдіяльності та інші відповідні служби; до прибуття комісії з розслідування зберегти обстановку на місці в тому стані, в якому вона була на момент події (якщо це не загрожує життю і здоров'ю оточуючих і не призведе до більш тяжких наслідків). Про нещасний випадок, що трапився під час далеких подорожей поза територією району (міста), керівник подорожі негайно повідомляє також орган управління освітою за місцем події;
- організувати, при потребі, оперативну допомогу іншій групі, що перебуває в даному районі і потребує допомоги.

4.3. Після закінчення подорожі керівник та його заступники спільно з учасниками в обумовлені строки і у разі потреби оформляють звіт про подорож і подають його у навчальний заклад або іншу організацію освіти, що проводить подорож. Звіт про похід або експедицію з активними способами пересування подається також у відповідну МКК. Після розгляду та затвердження звіту в МКК керівник подорожі оформляє довідки про здійснення походу та спортивні розряди на кожного учасника групи.

4.4. Керівник туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді має право:

- у разі потреби і за наявності в групі не менше двох заступників керівника передавати керівництво подорожжю своєму заступнику, який відповідає вимогам, що висуваються до керівника такої подорожі, за умови, що в наказі на проведення подорожі обумовлено, кому може передаватися керівництво в екстремальних ситуаціях. Якщо заступник керівника один — передача керівництва не допускається. Про передачу керівництва керівник групи повинен, при першій нагоді, повідомити організацію, що проводить подорож;
- звертатися у вищі відомчі і туристсько-спортивні організації при незгоді з результатами розбирання його дій в подорожі;

- ураховуючи фізичний, технічний та моральний стан групи або окремих учасників, припинити подорож і зняти групу з маршруту.

5. Обов'язки та права учасника туристської подорожі з учнівською та студентською молоддю

5.1. Учасник туристської подорожі з учнівською та студентською молоддю зобов'язаний:

- брати активну участь у підготовці подорожі і складанні звіту про неї, сумлінно виконувати покладені на нього обов'язки; своєчасно виконувати розпорядження керівника туристської групи (подорожі) та його заступника (заступників, помічників); у період підготовки до подорожі пройти медичний огляд у закладі охорони здоров'я і подати довідку про стан здоров'я керівнику;
- своєчасно повідомляти керівника подорожі або його заступника (заступників) про погіршення стану здоров'я чи травму;
- виконувати правила пожежної безпеки, правила безпеки на воді, правила поведінки в лавинонебезпечних районах та інші правила особистої та колективної безпеки, володіти необхідними навичками страхівки та самострахівки у поході, а також знати способи запобігання травматизму і надання долікарської допомоги;
- дотримуватися правил використання туристського спорядження; при знаходженні зброї, вибухонебезпечних та незнайомих предметів не торкатися і не зрушувати їх з місця. Про місценаходження таких предметів терміново повідомити керівника чи його заступника, які при першій нагоді зобов'язані повідомити про знахідку відповідні місцеві органи;
- дбайливо ставитись до природи, пам'яток історії, культури.

5.2. Учасник має право:

- користуватися туристським спорядженням навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, на встановлених умовах;
- брати участь у виборі і розробці маршруту;
- після подорожі брати участь у зборах групи з оцінки дій учасників подорожі, в тому числі і своїх власних;
- при значному погіршенні стану здоров'я наполягати на припиненні участі в подорожі, сході з маршруту.

6. Оформлення маршрутної документації на проведення туристських подорожей з активними способами пересування з учнівською та студентською молоддю

6.1. Документом на проведення походів I–VI категорій складності та некатегорійних походів, які включають елементи походів II–VI категорій складності, є маршрутна книжка встановленого зразка.

Документом на проведення некатегорійних походів є маршрутний листок встановленого зразка.

6.2. Документи на похід (маршрутна книжка або маршрутний листок та їх копії, довідки про туристський досвід учасників та керівника, картографічний матеріал та інші документи, які потрібні для випуску групи на маршрут) подаються в територіальну МКК освіти з відповідними повноваженнями не пізніше ніж за 10 діб до початку походу (без урахування часу на пересилання документів) з урахуванням графіку роботи відповідної МКК освіти.

Маршрутні листки для здійснення місцевих некатегорійних походів тривалістю до 4 днів реєструються навчальними закладами або іншими організаціями освіти, що проводять подорожі.

6.3. Якщо категорія складності походу перевищує повноваження МКК освіти, то заявлені маршрутні документи з попереднім висновком МКК освіти направляються до тієї МКК, що видала повноваження відповідній МКК освіти. Якщо з тих чи інших обставин МКК, що видала повноваження, не може забезпечити розгляд документів, то останні направляються до Центральної МКК Федерації спортивного туризму України.

6.4. При позитивному висновку відповідної повноважної МКК про можливість здійснення групою заявленого походу керівнику туристської групи (подорожі) видається зареєстрована та підписана головою (заступником голови) МКК маршрутна книжка (маршрутний листок) зі штампом МКК, а також бланк повідомлення пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби. Після заповнення бланк повідомлення завіряється підписом голови (заступника голови) МКК і штампом МКК. У разі потреби до маршрутної книжки вносяться особливі вказівки і рекомендації групі, місце реєстрації групи перед виходом на маршрут у відповідних підрозділах пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби.

6.5. Усі вказівки МКК, що дала позитивний висновок про можливість проведення походу, занесені до маршрутної книжки і є обов'язковими для учасників та організаторів походу. Керів-

ник туристської подорожі і адміністрація навчального закладу чи іншої організації освіти, що проводить похід, не мають права вносити зміни до маршрутних документів без відома МКК, що дала позитивний висновок про можливість проведення походу.

7. Заключні положення

7.1. За порушення цих Правил, крім відповідальності, встановленої чинним законодавством, навчальні заклади та організації освіти, що проводять подорожі, а також органи освіти можуть порушити клопотання перед відповідними туристсько-спортивними організаціями щодо застосування до порушників таких заходів впливу:

- незарахування участі або керівництва в здійсненому поході; позбавлення спортивних звань, зниження або анулювання спортивних розрядів;
- анулювання заліку всіх або частини раніш здійснених походів;
- заборона участі в походах певної категорії складності на певний термін або керівництва ними;
- заборона на певний час керівництва походами з учнями та студентами.

Основні нормативи спортивних туристських походів

Вид туризму і характеристика походів	Категорійні походи (категорія складності — к.с.)						Некатегорійні походи (ступінь складності — ст. с.)			
	I к.с.	II к.с.	III к.с.	IV к.с.	V к.с.	VI к.с.	1-3 дні	1 ст. с.	2 ст.с.	3 ст.с.
Тривалість походів у днях* (не менше — для ступеневих та категорійних походів)	6	8	10	13	16	20	1-3	3-4	4-6	6-8
Протяжність походів у кілометрах (не менше — для ступеневих та категорійних походів): пішохідних	130	160	190	220	250	300	до 30	30	50	75
лижних	130	160	200	250	300	300	до 30	30	50	75
гірських	100	120	140	150	160	160	до 25	25	50	60
водних (на гребних судах та плотях)	150	175	200	225	250	250	до 25	25	40	60
велосипедних	250-300	400-500	600-700	750-800	900-1000	-	до 50	30	80	120
на мотоциклах	1000	1500	2000	2500	3000	-	-	-	-	-
на автомобілях	150-00	2000	2500	3000	3500	-	-	-	-	-
спелеопоходів (кількість печер)	5	4-5	1-2	1-2	1	1	до 3	3-4	2-3	1

* Додаткові умови викладені в п.1.8.

** Для ступеневих походів — пішохідні в горах.

**Вимоги щодо досвіду та віку учасників,
керівників, заступників керівників
некатегорійних походів, екскурсій,
а також експедицій без активних
способів пересування та кількісного
складу туристських груп у них**

Вид заходу	Туристський досвід керівника (мінімальний)	Кількісний склад групи		Мінімальний вік	
		учасник	керівник, заступник, помічник (не менше)	учасник	керівник, заступник
Походи:					
1-денний похід	участь у походах	6–30	1+1+*	7	18
2–3-денний похід	участь у 3-денному поході	6–15	1+1+*	8	18
Екскурсії	участь в екскурсії	10–40	1+**	7	18
Експедиції без активних способів пересування	керівництво експедиціями або участь у поході	6–10	1+1+*	7	18

* Відповідно до п. 3.2.

** Відповідно до п. 3.5.

Вимоги щодо туристського досвіду учасників та керівників туристських спортивних походів

Студені складно- сті (ст. с.), кате- горії складності (к. с.) походів	Потрібний туристський досвід участі та керівництва в походах з даного виду туризму		
	Учасник	Керівник	
		участь	керівництво
1 ст. с.:	1-денний похід	2 ст. с.	1-денний похід
2 ст. с.	1 ст. с.	3 ст. с.	1 ст. с.
3 ст. с.	2 ст. с.	I к. с.	2 ст. с.
I к. с.	3 ст. с.	I к. с.	3 ст. с.
II к. с.	I к. с.	II к. с.	I к. с.
III к. с.	II к. с.	III к. с.	II к. с.
IV к. с.	III к. с.	IV к. с.	III к. с.
V к. с.	IV к. с.	V к. с.	IV к. с.
VI к. с.	V к. с.	VI к. с.	V к. с.

Основні вимоги щодо віку та кількісного складу учасників та керівників туристських спортивних походів

Ступінь складності (ст. с.), категорія складності (к. с.) походів	Вік керівників та учасників походів за видами туризму											
	Керівники	Учасники*										
		пішохідний, пішохідн. у горах	лижний	гірський	водний:		велосипедний	автомобільний	мотоциклетний	спелео		Мінімальний та максимальний кількісний склад групи (без керівника та заступника керівника)
байдарки	надувні човни				горизонтальні печери	вертикальні печери						
1 ст. с.	18	10	10	—	11	10	14	—	—	12	—	6–25
2 ст. с.	18	11	11	—	12	11	14	—	—	12	—	6–20
3 ст. с.	18	12	12	13	13	12	14	—	—	12	—	6–20
I к. с.	19	13	14	14	14	13	14	18	16	13	14	6–15
II к. с.	20	14	15	15	15	14	15	19	17	14	15	6–12
III к. с.:	21	15	16	16	16	15	16	20	18	15	16	6–12
IV к. с.	21	16	18	18	17	I?	17	20	18	18	18	6–10
V к. с.	22	17	18	18	18	18	18	20	18	18	18	6–8
VI к. с.	22	18	18	18	18	18	—	—	—	—	—	6–8

* Допускаються інші вимоги щодо віку учасників, викладені у п. 3.8.

Журнал реєстрації інструктажу на робочому місці

№ з/п	Дата інструктажу	Прізвище, ім'я, по батькові особи, яка інструктується	Посада, професія особи, яка інструктується	Інструктаж: первинний на робочому місці; повторний; позаплановий	Номер інструкції або її назва, стислий зміст інструктажу	Прізвище, ім'я, по батькові особи, яка інструктує	Підпис		Допуск до роботи	
							Особи, яка інструктує	Особи, яка інструктується	Прізвище, ім'я, по батькові посадової особи, яка дозволяє допуск, та її підпис	Підпис особи, яка допускається
1										
2										
3										
4										
5										
6										
7										
8										
9										
10										
11										

Журнал інструктажу учнів, студентів, вихованців з техніки безпеки під час трудової і професійної підготовки та при проведенні позашкільних (позанавчальних) заходів

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові особи, яка інструктується	Дата інструктажу	Клас, група	Зміст інструктажу, № та назва інструкції	Прізвище, ім'я та по батькові особи, яка провела інструктаж	Підпис особи, яка провела інструктаж	Підпис особи, яка інструктується
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							

Географічний майданчик

Перед вчителем географії стоїть завдання дати учням міцні, глибокі і систематичні знання, навчити їх виконувати практичні вправи, виробляти у них уміння і навички вести спостереження за погодою, оформляти результати спостережень у вигляді графіків, діаграм тощо.

При вивченні курсів фізичної географії учні ознайомлюються з явищами і об'єктами природи, а також із зміною її під впливом господарської діяльності людини. В процесі цього ознайомлення школярі дізнаються про закономірності розвитку природи, встановлюють зв'язки між її окремими компонентами. Вчителі повинні активізувати свою роботу, переборювати формалізм у викладанні, не обмежуватися рамками книжного навчання, а широко використовувати краєзнавчий принцип у вивченні програмного матеріалу. Одним з методів активного вивчення матеріалу є організація роботи на шкільному географічному майданчику.

Робота на географічному майданчику допомагає поглибити програмний матеріал, сприяє розвитку в учнів діалектико-матеріалістичного світогляду, мислення, спостережливості, дає вчителю можливість пов'язувати навчальний матеріал з його практичним застосуванням. Спостереження явищ, поєднане з виконанням учнями певних практичних вправ, не лише забезпечить ґрунтовність знань, але й зробить ці знання предметними.

Організація географічного майданчика має велике практичне і виховне значення. Робота на ньому полегшує засвоєння важних розділів програми, сприяє проведенню окремих уроків, допомагає учням глибше засвоїти географічні поняття, привчає дітей вести спостереження, виховує в них увагу, допитливість.

Програмою з географії передбачено ведення учнями спостережень над явищами погоди і природи своєї місцевості. Учні повинні вміти визначити температуру повітря по термометру, тиск повітря — по барометру-анероїду, напрям вітру — по флюгеру, кількість опадів — по опадоміру тощо.

Перші відомості про погоду учні одержують ще в початковій школі шляхом систематичних спостережень у процесі ведення календаря природи і праці людей. У цей час вони поряд з показниками погоди ведуть записи про сезонні зміни рослинності і тваринного світу, а також про господарську діяльність людини. Уже в першому класі на уроках читання природничо-географічних оповідань, під час екскурсій у природу має місце безпосереднє ознайомлення дітей з порами року та явищами погоди і природи. Особливо багато різноманітного матеріалу про

погоду та її сезонні зміни, рослинність і тваринний світ, господарську діяльність людей є в підручниках наступних класів початкової школи. При цьому сезонні характеристики природи ускладнюються з класу в клас як щодо змісту, так і обсягу.

Робота на географічному майданчику сприяє також активному залученню учнів до вивчення рідного краю, свого району, міста, села.

Організація і обладнання шкільного географічного майданчика

Для географічного майданчика вибирається відкрита з усіх сторін ділянка без ям, горбів і будівель із природними умовами ґрунту і трав'янистою рослинністю. Якщо природного дернового покриву немає, то частину географічного майданчика, відведену для обладнання шкільної метеорологічної станції, треба засіяти багаторічною травою.

Розміри географічного майданчика можуть бути різними, але найкращою є ділянка 25х25 м. На ній можна розмістити всі необхідні прилади і влаштувати «зелений клас» під відкритим небом. Шкільний географічний майданчик необхідно обнести парканом із штахетиків висотою 1 м. Одну сторону паркана треба пофарбувати через метр в різні кольори (білий і зелений), щоб учні привчалися вимірювати віддаль на око і могли визначити середню довжину свого кроку.

На географічному майданчику доцільно зробити такі відділи: 1) агрометеорологічний; 2) астрономічний; 3) геоморфологічний; 4) математичний; 5) «зелений клас».

Агрометеорологічний відділ повинен бути обладнаний такими приладами: флюгером, метеобудкою з термометрами і гігрометром, опадоміром, снігомірною рейкою, нефоскопом, ґрунтовим термометром — щупом. У школі обов'язково мають бути барометр-анероїд, анемометр, бажано також мати прилади-самописці — барограф, гігрограф і термограф.

Астрономічний відділ має бути обладнаний найпростішими саморобними астрономічними приладами: гномоном-покажчиком Полярної зорі, сонячними годинниками — екваторіальним і горизонтальним, екліметром, румб'їчним кільцем, покажчиком сторін горизонту.

Геоморфологічний відділ має дати учням уявлення про типові форми рельєфу.

У *математичному відділі* встановлюють кубічний метр, квадратний метр, розбитий на дециметри, саморобні ростомір і нівелір.

«Зелений клас» використовується для занять з учнями на географічному майданчику. Його обладнують столами і стільцями (які розміщують так, щоб сонячні промені падали збоку), невеликою чорною дошкою для роботи на ній з крейдою, стендом «Яка сьогодні погода», маленьким столиком і стільцем для вчителя.

Найважливіші саморобні метеорологічні прилади та поради до обладнання ними географічного майданчика

Флюгер. Встановлюється на дерев'яному або металевому стовпі (металева труба) висотою десять і більше метрів. Чим вище поставлений флюгер, тим краще показує він напрям і силу вітру. Стовп з флюгером для одержання правильних показників потрібно ставити на відкритому місці, так щоб вітер не затримувався високими деревами, будинками тощо. Стовп, на якому встановлений флюгер, одночасно є і висотомір, тому його потрібно пофарбувати через кожний метр у різні кольори (білий і червоний). Учні використовують стовп-висотомір для вироблення практичних навичок і порівнянь при визначенні висоти дерева, будинку та інших предметів.

Метеорологічна будка. Служить для встановлення в ній термометрів і саморобного гігрометра. Виготовляється з дерева. Висота 50 см, довжина 40 см, ширина 35 см. Будку фарбують у білий колір і встановлюють на підставці висотою 190 см дверцятами на північ. Для зручності спостереження потрібно виготовити східці висотою 75 см.

Опадомір. Його встановлюють на відкритому місці на стовпі. Верх опадомірного відра повинен бути на висоті 2 м. Щоб дітям було зручно знімати його, треба зробити східці з площадкою, розміщеною над поверхнею майданчика на висоті 75–80 см.

Снігомірна рейка. Виготовляється з дерева. Висота 190 см, ширина 7 см, товщина 3–4 см. Її фарбують у темний колір з трьох сторін, а лицеву сторону — у білий і наносять поділки через кожний сантиметр.

Нефоскоп. Цей прилад являє собою дерев'яне або залізне кільце діаметром 1 м, встановлене на чотирьох стовпчиках висотою 2 м (для опор можна використати металеві труби діаметром 5 см). Кільце поділяється на чотири сектори товстими дротинами, які показують основні сторони горизонту. Нефоскопом учні визначають ступінь хмарності неба і напрям руху хмар. Для визначення хмарності треба стати під кільцем так,

щоб більша частина небосхилу була «накрита» кільцем. Число секторів, вкритих хмарами, дає правильні показники стану хмарності неба.

Показчик Полярної зорі складається з дерев'яного стовпчика висотою 160 см і планки з загостреним кінцем, яка прикріплюється до вершини цього стовпчика і спрямовується гострим кінцем на Полярну зорю. До планки прикріплюють екліметр, яким визначається географічна широта місцевості.

Гномон. Основою для гномона є дощечка розміром 30x40 см. Для того щоб вона не деформувалась при різких змінах погоди, її потрібно оббити бляхою і пофарбувати в білий колір. Дощечку слід прибити горизонтально до вершини стовпа висотою 115 см, а в південній частині її прикріпити загострений стержень висотою 7 см. За допомогою гномона визначається полуденна лінія — напрям місцевого меридіана, точний місцевий час і висота Сонця над горизонтом.

Екваторіальний сонячний годинник виготовляють з двох дощечок 35x35 см. Одну з них, яка служить циферблатом годинника, оббивають жерстю, потім креслять коло діаметром 25 см і проводять з його центра радіуси так, щоб віддаль між ними становила 15° . Позначають у нижній частині кола на кінцях 12 год., 13 год., 14 год. і т. д., бо на екваторіальній площині тінь повертається весь час з рівномірною швидкістю. У центрі кола закріплюють перпендикулярно до циферблату металевий стержень висотою 15 см. Дощечку фарбують у білий колір, а коло і всі написи на ній виколують або наносять чорною олійною фарбою. Другу дощечку, також оббиту жерстю і пофарбовану в білий колір, закріплюють горизонтально на вершині стояка висотою 115 см. Потім встановлюють циферблат екваторіального годинника під кутом до горизонтальної площини. Цей кут визначають за формулою $90^\circ - \varphi$, де φ — географічна широта місця спостереження. Годинник орієнтують по місцевому меридіану так, щоб лінія з позначкою 12 год. збіглася з полуденною лінією.

Горизонтальний сонячний годинник також встановлюють на стовпі висотою 115 см. Він складається з дощечки 35x35 см, до якої на віддалі $1/4$ її довжини від краю, спрямованого на південь, прикріплюють залізний прямокутний трикутник. Основа трикутника дорівнює 8 см, а гіпотенуза 15 см, вона ж утворює кут з основою, що дорівнює географічній широті місця спостереження. Як продовження основи трикутника креслимо лінію і надписуємо біля неї 12 год. Лінії, що відповідають іншим годинам, проводимо під кутами до цієї лінії, залежно від геогра-

фічної широти, обчислюючи їх за формулою: $\operatorname{tg} x = \sin \varphi \cdot \operatorname{tg} t$, де замість t , що дорівнює 1 год., 2 год., 3 год. і т. д., підставляємо 15° , 30° , 45° і т. д. Кут x між поділками послідовних годин не дорівнюють 15° , як в екваторіальному годиннику, бо при рівномірному добовому обертанні Сонця тінь стержня на горизонтальному годиннику переміщується нерівномірно. Полуденну лінію циферблата горизонтального сонячного годинника, яка відповідає 12 год. дня, треба також установити в напрямі північ — південь. Сонячний годинник показує справжній сонячний час. Щоб перевести його показання в декретний час, треба знати різницю між місцевим і декретним часом у даній місцевості. Більш точні поправки можна робити, користуючись рівнянням часу та астрономічними таблицями.

Екліметр. Цей нескладний прилад являє собою півкруг, схожий на транспорир, прикріплений до рейки, яка може вільно повертатися на гвіздку, вбитому у верхню частину стовпа висотою 130 см. Півкруг виготовляють з дерева або жерсті, фарбують білою фарбою і поділяють на градуси. Біля нижньої середньої поділки ставимо 0° , біля двох верхніх — 90° . Потім надписуємо проміжні градуси, що стоять між 0° і 90° . До центра півкруга екліметра прикріплюємо висок для точного визначення градусів. На кінцях дерев'яної планки, з'єднаної з півкругом, встановлюємо діоптри або прикріплюємо трубку. Екліметр є найпростішим вертикальним кутомірним приладом, за допомогою якого можна визначати висоту Сонця і Полярної зорі над горизонтом, тобто географічну широту місцевості і полуденну висоту Сонця.

Квадратний метр— це площадка розміром 1×1 м, зацементована і обведена дерев'яною або залізною рейкою. Квадратний метр поділяють на дециметри і сантиметри. Він дає хороше уявлення про квадратні міри.

Місце для визначення температури ґрунту являє собою скопану ділянку розміром $1,5 \times 1$ м. Тут встановлюють ґрунтовий термометр, який може бути як постійним, так і переносним. Показання з переносного термометра слід брати через 20–30 хв. після його занурення в ґрунт. Систематичні спостереження за температурою ґрунту мають важливе практичне значення для сільського господарства: вони дають можливість правильно встановлювати строки посіву сільськогосподарських культур. Дані температури ґрунту (особливо навесні і восени) слід передавати місцевим колгоспам, учнівським виробничим бригадам.

Ростомір. Він являє собою дерев'яну рейку висотою 2 м, шириною 7 см і товщиною 3–4 см, пофарбовану білою фарбою,

поділену на сантиметри і прикріплену вертикально до горизонтальної площадки. До рейки прикріплюють планку, яка може ковзати по ній вгору і вниз. Щоб визначити свій зріст, учень стає на площадку спиною до рейки, опускає планку до голови і відлічує показання на рейці. Знаючи свій зріст, учень може порівнювати його із зростом своїх товаришів, з висотою дерев, будинків тощо. Ці знання стануть у пригоді учням під час екскурсій та походів для вимірювань на місцевості.

Кубічний метр дає уявлення про кубічні міри. Виготовляють його з дерев'яних брусків або залізних рейок. Цим посібником можуть також користуватися вчителі I—IV класів, вчителі математики.

Показчик сторін горизонту являє собою стовп висотою 3 м з прикріпленими на вершині перпендикулярними одна до одної рейками. Одну з рейок орієнтуємо в напрямі полуденної лінії, вона показує напрям місцевого меридіана (пн-пд), а друга — напрям місцевої паралелі (з-с). До стовпа показчика сторін горизонту прикріплюємо табличку з географічними координатами своєї місцевості.

Нівелір являє собою дерев'яний брусок довжиною 1 м, шириною 7 см і товщиною 3–4 см, до вершини якого прикріплюють поперечну планку довжиною 40 см, шириною 4 см і товщиною 2–3 см. Посередині планки збоку забивають цвяхок з виском-тягарцем, що дає можливість встановлювати нівелір у вертикальному положенні.

Румбічне кільце. З дощочок виготовляють круг діаметром 40 см, оббивають жерстю, фарбують білою фарбою і різними кольорами зображають 8 напрямів головних і проміжних сторін горизонту (північ, південь, схід, захід, північний схід, північний захід, південний схід, південний захід). По краю круга проводять коло і поділяють його на 360° для визначення азимута та напрямку до головних міст. Румбічне кільце прикріплюють до стовпа горизонтально. Висота стовпа над землею 115 см.

На *геоморфологічній* частині географічного майданчика встановлюють моделі форм поверхні суші гір, височин, рівнин, річкової системи, порогів, водоспаду, макета гідроелектростанції, штучного водоймища, а також озера, в яке впадає річка. Береги озера повинні бути різних типів, в озері необхідно зробити острів, півострів, затоку, протоку. Для моделі гір можна використати каміння, яке бажано скріпити цементним розчином, всі інші моделі форм рельєфу можна зробити з ґрунту, обклавши їх дерном, щоб не розмивала вода. Русла головної річки та

її приток, а також водосховище і озеро треба зацементувати, щоб по них можна було пускати воду.

Для моделювання форм поверхні та для інших практичних вправ на географічному майданчику треба мати ящик а піском. Ящик повинен мати розміри 250х90х60 см, що дозволить працювати біля нього кільком учням одночасно.

На географічному майданчику бажано мати у закленій, під залізним дахом вітрині колекції ґрунтів, гірських порід та корисних копалин свого села, району, області.

Різноманітна, продумана робота на географічному майданчику сприяє кращому розумінню географічних закономірностей, виховує в учнів діалектико-матеріалістичний світогляд і озброює їх уміннями і навичками, необхідними для глибокого засвоєння навчального матеріалу як з географії, так і з ряду інших шкільних предметів, а також для використання здобутих у школі знань на практиці.

Деякі питання запровадження зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти

ПОСТАНОВА
Кабінету Міністрів України
від 25 серпня 2004 р. № 1095

З метою забезпечення реалізації конституційних прав громадян на рівний доступ до вищої освіти Кабінет Міністрів України **постановляє:**

1. Затвердити Порядок зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти (додається).

2. погодитися з пропозицією Міністерства освіти і науки щодо створення у 2005 році Українського центру оцінювання якості освіти як бюджетної установи і його регіональних підрозділів у м. Вінниці, Дніпропетровську, Донецьку, Івано-Франківську, Києві, Львові, Одесі, Сімферополі та Харкові.

3. Міністерству освіти і науки:

1) забезпечити починаючи з 2009 року повний перехід до проведення вступних випробувань до вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації для навчання за державним замовленням шляхом зовнішнього оцінювання із зарахуванням його результатів як державної підсумкової атестації випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти;

2) здійснити поетапне запровадження зовнішнього оцінювання: I етап — 2005 рік — утворення Українського центру оцінювання якості освіти і його регіональних підрозділів; проведення однієї сесії тестування з певного навчального предмета для 10 тис. випускників (3 навчальні предмети на вибір) із зарахуванням результатів зовнішнього оцінювання за бажанням випускників і за рішенням приймальних комісій вищих навчальних закладів як вступних випробувань до цих закладів;

II етап — 2006 рік — проведення під час двох сесій тестування з одного навчального предмета для 90 тис. випускників (3 навчальні предмети на вибір) із зарахуванням його результатів за бажанням випускників і рішенням приймальних комісій вищих навчальних закладів як вступних випробувань до цих закладів;

III етап — 2007–2008 роки — проведення під час двох сесій тестування з одного навчального предмета для 238 тис. випускників, вступних випробувань до вищих навчальних закладів

III—IV рівнів акредитації для навчання за державним замовленням шляхом зовнішнього оцінювання з обов'язковим зарахуванням його результатів як державної підсумкової атестації випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти;

IV етап — 2009 рік — проведення під час двох сесій двох тестувань з української мови і навчального предмета на вибір випускника; проведення вступних випробувань до вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації для навчання за державним замовленням шляхом зовнішнього оцінювання з обов'язковим зарахуванням його результатів як державної підсумкової атестації випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти;

3) забезпечити участь загальноосвітніх навчальних закладів у проведенні міжнародних обстежень якості освіти.

4. Академії педагогічних наук:

- здійснювати наукове супроводження зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти;
- розробити критерії оцінювання якості освіти;
- проводити аналіз моніторингових досліджень і подавати Міністерству освіти і науки інформацію про його результати.

5. Міністерству освіти і науки розробити та подати Кабінетові Міністрів України проекти положень про Український центр оцінювання якості освіти і його регіональні підрозділи.

6. Міністерству освіти і науки разом з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, Вінницькою, Дніпропетровською, Донецькою, Івано-Франківською, Львівською, Одеською, Харківською обласними та Київською міською державними адміністраціями забезпечити розміщення Українського центру оцінювання якості освіти і його регіональних підрозділів,

Прем'єр-міністр України

В. Янукович

Порядок зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти

1, Зовнішнє оцінювання та моніторинг якості освіти (далі — оцінювання якості освіти) запроваджується з метою забезпечення реалізації конституційних прав громадян на рівний доступ до освіти, здійснення контролю за дотриманням Державного стандарту загальної середньої освіти, аналізу стану системи освіти та прогнозування її розвитку.

2. Оцінювання якості освіти здійснюється шляхом:

- зовнішнього оцінювання навчальних досягнень випускників середніх загальноосвітніх навчальних закладів, за результатами якого проводиться їх державна підсумкова атестація та конкурсний відбір для навчання у вищих навчальних закладах;
- участі учнів у міжнародних обстеженнях якості освіти;
- збирання, аналізу та поширення інформації щодо соціально-економічних і педагогічних показників, які визначають стан функціонування системи освіти на локальному, регіональному, державному і міжнародному рівні;
- підготовки узагальнених аналітичних матеріалів про якість освіти в Україні на різних освітніх рівнях і з різних предметних галузей, визначення стану функціонування системи загальної середньої освіти та прогнозування її подальшого розвитку.

3. МОН встановлює строки, перелік навчальних предметів, програми та порядок проведення оцінювання якості освіти і визначає загальну стратегію моніторингу якості освіти та забезпечує його проведення, контролює виконання запланованих заходів.

4. Організаційно-методичне і технологічне забезпечення оцінювання якості освіти здійснюється Українським центром оцінювання якості освіти і його регіональними підрозділами.

5. Національна система оцінювання якості освіти включає електронні бази даних, які створюються і ведуться згідно із законодавством у сфері інформаційної безпеки, зокрема:

- навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів;

- відомості щодо педагогічних працівників, які залучаються до зовнішнього оцінювання;
- тестових завдань, які використовуються для зовнішнього оцінювання.

6. Оцінювання якості освіти здійснюється з метою забезпечення об'єктивності оцінки навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів, поєднання державної підсумкової атестації з вступними випробуваннями до вищих навчальних закладів, забезпечення їх прозорості.

Оцінювання якості освіти починаючи з IV етапу його запровадження є обов'язковим для всіх випускників, які виявили бажання навчатися у вищих навчальних закладах III—IV рівнів акредитації за державним замовленням. За його результатами випускникам видається документ, зразок якого затверджується МОН.

7. Оцінювання якості освіти здійснюється на засадах конфіденційності. Перелік документів, інформація у яких належить до конфіденційної, визначається МОН за поданням Українського центру оцінювання якості освіти. На ці документи поширюється дія Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1998 р. № 1893 (Офіційний вісник України, 1998 р., № 48, ст. 1764; 2001 р., № 49, ст. 2190; 2002 р., № 11, ст. 515).

8. Загальноосвітні навчальні заклади беруть участь у міжнародних обстеженнях якості освіти, зокрема порівняльних оцінюваннях навчальних досягнень учнів різних вікових груп з різних галузей знань, які проводяться міжнародними організаціями.

9. Для участі у міжнародних обстеженнях якості освіти МОН у порядку, встановленому законодавством, визначає базу установу чи організацію, яка виконує всю необхідну підготовчу роботу і узгоджує свою діяльність з відповідними міжнародними організаціями. За результатами цих обстежень готуються аналітичні матеріали.

10. Моніторинг якості освіти проводиться на основі обстеження об'єктів освітньої діяльності шляхом оцінки певних показників та проведення аналізу результатів визначення стану функціонування освітньої системи, здійснення обґрунтованого прогнозу її розвитку, зокрема:

- на локальному рівні — системного аналізу діяльності навчального закладу щодо досягнення поставленої перед

ним мети, успішності випускників, які вступили до вищих навчальних закладів, прогнозування психолого-педагогічних результатів, а також стану функціонування муніципальної системи освіти в цілому та її порівнянних елементів з урахуванням специфіки функціонування кожного суб'єкта освітньої системи, прогнозування діяльності навчальних закладів;

- на регіональному рівні — аналізу стану функціонування регіональної системи освіти, її специфіки та завдань інтеграції з урахуванням державної політики в галузі освіти;
- на загальнодержавному рівні — аналізу стану функціонування освітньої системи в цілому, визначення перспектив її розвитку, які враховуються у процесі формування державної політики в галузі освіти;
- на міжнародному рівні — визначення рівня функціонування освітньої системи в контексті міжнародних стандартів, який враховується у процесі формування державної політики в галузі освіти.

11. МОН враховує результати зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти під час проведення аналізу стану функціонування освітньої системи, визначає перспективні напрями її розвитку та розробляє заходи щодо реалізації державної політики в галузі освіти. Зазначені заходи оприлюднюються в засобах масової інформації, висвітлюються у фахових виданнях для ознайомлення з ними педагогічної громадськості.

Про затвердження Положення про всеукраїнський конкурс «Учитель року»

ПОСТАНОВА
Кабінету Міністрів України
від 11 серпня 1995 р. № 638

На виконання Указу Президента України від 29 червня 1995 р. № 489 «Про всеукраїнський конкурс «Учитель року» Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Затвердити Положення про всеукраїнський конкурс «Учитель року», що додається.

2. Міністерству фінансів, Уряду Автономної Республіки Крим, обласним, Київській і Севастопольській міським державним адміністраціям передбачати у відповідних бюджетах кошти на проведення щорічного всеукраїнського конкурсу «Учитель року».

3. Установити, що перший всеукраїнський конкурс «Учитель року» проводиться у 1995/96 навчальному році.

Прем'єр-міністр України

Є. Марчук

Перший заступник Міністра
Кабінету Міністрів України

М. Селівон

Затверджено
постановою Кабінету
Міністрів України
від 11 серпня 1995 р. № 638

Положення про всеукраїнський конкурс «Учитель року»

1. Всеукраїнський конкурс «Учитель року» є одним із заходів реалізації Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») і проводиться з метою виявлення і підтримання творчої праці вчителів, підвищення їх професійної майстерності, популяризації педагогічних здобутків.

Завданнями конкурсу є:

- піднесення ролі вчителя у суспільстві і підвищення престижності цієї професії;
- привернення уваги громадськості, органів влади до проблем освіти;
- сприяння творчим педагогічним пошукам, удосконаленню фахової майстерності вчителя;

- поширення передового педагогічного досвіду;
- забезпечення незалежної експортної оцінки педагогічної діяльності.

2. Всеукраїнський конкурс «Учитель року» проводить Міносвіти разом з Академією педагогічних наук, Творчою спілкою вчителів, Педагогічним товариством.

Міносвіти за поданням зазначених організацій затверджує щороку до 1 жовтня склад центрального оргкомітету конкурсу та фахові журі.

3. Центральний оргкомітет конкурсу визначає фахи (не більше ніж п'ять), з яких проводиться конкурс у поточному навчальному році, встановлює критерії відбору поданих на конкурс матеріалів, умови та порядок проведення заключної частини конкурсу і не пізніше як за місяць до початку першого туру забезпечує їх доведення до відома педагогічної громадськості.

4. Всеукраїнський конкурс «Учитель року» проводиться щороку в три тури:

- перший — районний (міський) — грудень;
- другий — Автономної Республіки Крим, обласний, Київський та Севастопольський міський — січень—лютий;
- третій — всеукраїнський — квітень.

5. Для проведення першого і другого туру утворюються на місцях оргкомітети конкурсу і журі з кожного фаху.

Склад районного (міського) оргкомітету конкурсу і журі затверджується районним (міським) відділом (управлінням) освіти за поданням районного (міського) методичного кабінету та фахових асоціацій учителів (за їх наявності).

Склад оргкомітету і журі конкурсу в Автономній Республіці Крим, області, м. Києві і Севастополі затверджується відповідним органом управління освітою за поданням науково-методичної установи та фахових асоціацій (за їх наявності).

6. Всеукраїнський конкурс «Учитель року» проводиться на добровільних засадах. У ньому можуть брати участь учителі — громадяни України незалежно від одержаної освіти, набутого фаху, педагогічного стажу, віку.

7. Дня участі в конкурсі претендент подає районному (міському) оргкомітету такі матеріали:

- заяву про бажання брати участь у конкурсі «Учитель року»;
- опис власного досвіду, що розкриває оригінальність педагогічних ідей, методів, технологій;
- аналіз результатів праці.

За бажанням учитель може подати оргкомітету й інші матеріали (в тому числі відгуки наукових установ, фахових асоціацій), що глибше розкривають його творчі здобутки.

8. До участі в кожному наступному турі допускаються переможці попереднього туру з кожного фаху, на яких оргкомітет подає матеріали, перелічені в пункті 7 цього Положення.

Якщо перший чи другий тур в окремих регіонах не проводиться, бажані взяти участь у третьому турі можуть надіслати до центрального оргкомітету матеріали, зазначені у пункті 7 цього Положення.

9. Центральний оргкомітет конкурсу приймає заяви з необхідними матеріалами з 1 березня до 15 квітня включно.

За результатами розгляду матеріалів претендентам надсилаються запрошення для подальшої участі в конкурсі або обґрунтована відмова.

Третій тур всеукраїнського конкурсу проводиться в останній тиждень квітня.

10. З кожного фаху центральний оргкомітет конкурсу визначає одного переможця.

Згідно із висновками фахових журі центральний оргкомітет конкурсу приймає рішення про присудження переможцям звання «Учитель року».

Відповідно до рішення центрального оргкомітету Міністерства освіти в установленому порядку подає документи для присвоєння переможцям конкурсу звання «Заслужений учитель України», разом з Академією педагогічних наук, Творчою спілкою вчителів, Педагогічним товариством нагороджує їх дипломами та грошовими преміями в розмірі 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян кожна.

За пропозиціями фахових журі центральний оргкомітет може визначати в межах встановленого кошторису інші форми та види заохочення учасників конкурсу.

11. Фінансові витрати на підготовку і проведення першого і другого туру всеукраїнського конкурсу «Учитель року» проводяться за рахунок місцевих бюджетів, на організацію третього туру і забезпечення нагородження його переможців — за рахунок асигнувань Державного бюджету.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Н А К А З
№ 434 від 06.09.2000
м.Київ

Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
26 вересня 2000 року
за № 659/4880

Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти

Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту» і Положення про міністерство освіти і науки України, затвердженого Указом Президента України від 7 червня 2000 р. № 773/2000,

Н А К А З У Ю:

1. Затвердити Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти (додається).

2. Визнати таким, що втратило чинність, Тимчасове положення про класного керівника середнього закладу освіти, затверджене наказом Міністерства освіти України 01.07.97 № 239 і зареєстроване в Міністерстві юстиції України 26.08.97 за № 337/2141.

3. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти обласних, Київської і Севастопольської міських держадміністрацій довести Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти до відома керівників навчальних закладів.

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника міністра Огнев'юка В.О.

Міністр

В.Г.Кремень

**Положення
про класного керівника навчального
закладу системи загальної
середньої освіти**

1. Загальні положення

1.1. Це положення регламентує діяльність класного керівника загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу (далі — класний керівник).

1.2. Класний керівник — це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, навчальної групи професійно-технічного навчального закладу, окремими учнями, їх батьками, організацію і проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання і виховання, самореалізації та розвитку учнів (вихованців), їх соціального захисту.

1.3. Класний керівник у визначенні змісту роботи керується Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», іншими законодавчими і нормативно-правовими актами України, а також цим Положенням.

1.4. Класний керівник здійснює свою діяльність відповідно до основних завдань загальної середньої освіти, спрямованих на:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня (вихованця), його наукового світогляду, розвитку його здібностей і обдаровань;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовку учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;
- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, почуття власної гідності, свідомого ставлення до обов'язків, прав і свобод людини і громадянина, відповідальності перед законом за свої дії;

- реалізацію права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців).

2. Організація діяльності класного керівника

2.1. **Обов'язки класного керівника** покладаються на педагогічного працівника загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу, який має педагогічну освіту, здійснює педагогічну діяльність, фізичний та психічний стан здоров'я якого дозволяє виконувати ці обов'язки.

2.2. **Обов'язки класного керівника** покладаються директором навчального закладу на педагогічного працівника за його згодою і не можуть бути припинені до закінчення навчального року. У виняткових випадках з метою дотримання прав та інтересів учнів (вихованців) зміна класного керівника може бути здійснена протягом навчального року.

2.3. На класного керівника покладається керівництво одним класом, навчальною групою.

У початкових класах класне керівництво здійснює вчитель початкових класів.

У професійно-технічному навчальному закладі класне керівництво здійснюється в навчальних групах, учні (вихованці) яких під час навчання здобувають повну загальну середню освіту або навчаються на основі базової загальної середньої освіти без отримання повної. Функціональні обов'язки класного керівника розробляються відповідно до цього Положення з урахуванням типу закладу та завдань навчально-виховного процесу і затверджуються директором навчального закладу.

2.4. **Класний керівник як організатор класного колективу:**

- сприяє забезпеченню умов для засвоєння учнями (вихованцями) рівня та обсягу освіти, а також розвитку їх здібностей;
- створює умови для організації змістовного дозвілля, профілактики бездоглядності, правопорушень, планує та проводить відповідні заходи;

- сприяє підготовці учнів (вихованців) до самостійного життя в душі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- проводить виховну роботу з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів (вихованців), їх нахилів, інтересів, задатків, готовності до певних видів діяльності, а також рівня сформованості учнівського колективу;
- координує роботу вчителів, викладачів, майстрів виробничого навчання, психолога, медичних працівників, органів учнівського самоврядування, батьків та інших учасників навчально-виховного процесу з виконання завдань навчання та виховання в класному колективі (групі), соціального захисту учнів (вихованців).

2.5. Класний керівник має право на:

- відвідування уроків, занять із теоретичного та виробничого навчання, виробничої практики та позакласних занять у своєму класі (групі), присутність на заходах, що проводяться для учнів (вихованців) навчальні, культурно-просвітні заклади, інші юридичні або фізичні особи;
- внесення пропозицій на розгляд адміністрації навчального закладу та педагогічної ради про моральне та матеріальне заохочення учнів (вихованців);
- ініціювання розгляду адміністрацією навчального закладу питань соціального захисту учнів (вихованців);
- внесення пропозицій на розгляд батьківських зборів класу (групи) щодо матеріального забезпечення організації та проведення позаурочних заходів у порядку, визначеному законодавством;
- відвідування учнів (вихованців) за місцем їх проживання (за згодою батьків, опікунів, піклувальників), вивчення умов їх побуту та виховання;
- вибір форми підвищення педагогічної кваліфікації з проблем виховання;
- вияв соціально-педагогічної ініціативи, вибір форм, методів, засобів роботи з учнями (вихованцями);
- захист професійної честі, гідності відповідно до чинного законодавства;
- матеріальне заохочення за досягнення вагомих результатів у виконанні покладених на нього завдань.

2.6. Класний керівник зобов'язаний:

- вибирати адекватні засоби реалізації завдань навчання, виховання і розвитку учнів (вихованців);

- здійснювати педагогічний контроль за дотриманням учнями (вихованцями) статуту і Правил внутрішнього трудового розпорядку навчального закладу, інших документів, що регламентують організацію навчально-виховного процесу;
- інформувати про стан виховного процесу в класі та рівень успішності учнів (вихованців) педагогічну раду, адміністрацію навчального закладу, батьків;
- дотримуватись педагогічної етики, поважати гідність учня (вихованця), захищати його від будь-яких форм фізичного, психічного насильства; своєю діяльністю стверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі;
- пропагувати здоровий спосіб життя;
- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру;
- вести документацію, пов'язану з виконанням повноважень класного керівника (класні журнали, особові справи, плани роботи тощо).

2.7. Класний керівник складає план роботи з класним колективом у формі, визначеній адміністрацією навчального закладу.

2.8. Класний керівник підзвітний у своїй роботі директору навчального закладу, а у вирішенні питань організації навчально-виховного процесу безпосередньо підпорядкований заступнику директора з навчально-виховної роботи.

2.9. Класний керівник може бути заохочений (відзначений) за досягнення високих результатів у виховній роботі з учнями (вихованцями). Форми і види заохочення регулюються законодавством України.

Начальник головного управління
нормативного забезпечення
та взаємодії з регіонами

Я.П.Корнієнко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

Н А К А З
№ 305 від 18.08.98
м. Київ

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
24 вересня 1998 р. за № 598/3038*

Про затвердження Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності

Відповідно до Закону «Про освіту» та на виконання рішення колегії Міністерства освіти України від 29 липня 1998 року «Про стан і перспективи проведення учнівських олімпіад» і з метою створення належних умов для виявлення та підтримки обдарованої молоді, розвитку її інтересів, схильностей та природних обдарувань **Н А К А З У Ю**:

1. Затвердити Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності (додається).

2. Структурним підрозділам Міністерства освіти України, Інституту змісту і методів навчання спільно з Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управліннями освіти обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій забезпечити організацію і проведення учнівських олімпіад, турнірів і конкурсів відповідно до цього Положення.

3. Вважати таким, що втратило чинність, Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності, затверджене відповідно наказом Міністерства освіти України від 15.02.95 р. № 39, зареєстроване в Мінюсті 12.04.95 р. за № 101/637.

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Савченко О.Я.

Міністр

М.З.Згуровський

НАКАЗ

Міністерства освіти України

18.08.98 № 305

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

24 вересня 1998 р. за № 598/3038

Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності

1. Загальні положення

1.1. Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових дисциплін проводяться щороку серед учнів середніх і професійно-технічних закладів освіти з таких базових дисциплін: українська мова та література, історія, основи правознавства, іноземні мови (англійська, німецька, французька, іспанська), математика, фізика, хімія, біологія, географія, основи інформатики і обчислювальної техніки, трудове навчання, основи економіки.

Всеукраїнські конкурси фахової майстерності, олімпіади зі спеціальних дисциплін проводяться щороку серед учнів випускних груп професійно-технічних закладів освіти.

Всеукраїнські конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт членів Малої академії наук та наукових товариств учнів проводяться щороку за такими профілями:

- філології та мистецтвознавства;
- фізико-математичний;
- обчислювальної техніки і програмування;
- хіміко-біологічний;
- історико-географічний;
- техніко-технологічний.

Всеукраїнські турніри юних фізиків, астрономів, математиків, хіміків, істориків проводяться щороку серед учнів середніх і професійно-технічних закладів освіти з відповідних дисциплін. З ініціативи організаційних комітетів та за наявності відповідних фінансових можливостей проводиться турнір юних винахідників і раціоналізаторів (базова дисципліна — фізика).

При виникненні потреби та за наявності фінансових можливостей за наказом Міністерства освіти України можуть проводитись олімпіади, турніри та конкурси (державного масштабу)

з інших базових і спеціальних дисциплін, а також спеціальні комплексні олімпіади для учнів початкової школи. Правила проведення таких олімпіад, конкурсів та турнірів затверджуються Міністерством освіти України.

Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управліннями освіти обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій можуть проводитись олімпіади з мови і літератури національних меншин, що проживають в Україні, та інші олімпіади, конкурси, турніри.

За бажанням учасник має право, на загальних засадах, брати участь у змаганнях серед учнів старших (порівняно з класом (курсом) фактичного навчання) класів (курсів). Студенти вищих закладів освіти будь-якого рівня акредитації не мають права змагатись в учнівських олімпіадах, турнірах, конкурсах на будь-яких етапах.

1.2. Основними завданнями учнівських олімпіад з базових і спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності, конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт і турнірів є:

- стимулювання творчого самовдосконалення дітей, учнівської молоді;
- виявлення та розвиток обдарованих учнів та надання їм допомоги у виборі професії, залучення їх до навчання у вищих закладах освіти країни;
- формування творчого покоління молодих науковців та практиків для різних галузей суспільного життя;
- підвищення інтересу до поглибленого вивчення базових, спеціальних та фахових дисциплін, прищеплення широким колам учнівської молоді навичок дослідницької роботи;
- пропаганда досягнень науки, техніки та новітніх технологій, популяризація серед молоді робітничих професій;
- підведення підсумків роботи факультативів, гуртків, секцій, учнівських наукових товариств, активізація всіх форм позакласної та позашкільної роботи з учнями;
- підвищення рівня викладання базових, спеціальних та фахових дисциплін, фахової підготовки учнів;
- виявлення, поширення і впровадження в навчально-виховний процес сучасних прийомів і методів навчання;
- залучення професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів вищих закладів освіти, працівників наукових закладів України до активної допомоги навчально-виховним закладам у справі поліпшення стану викладання дисциплін і підвищення рівня знань, умінь та навичок учнівської молоді;

- формування команд для участі в міжнародних олімпіадах, конкурсах та турнірах.

1.3. Керівником Всеукраїнських учнівських олімпіад, конкурсів і турнірів є МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ України.

1.4. Організатором та координатором Всеукраїнських учнівських олімпіад і турнірів є Інститут змісту і методів навчання Міністерства освіти України, на який покладається відповідальність за організаційно-методичне забезпечення проведення відповідних змагань.

1.5. МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ України спільно (на рівних засадах) з Інститутом змісту і методів навчання Міністерства освіти України здійснюють контроль за дотриманням вимог даного Положення при проведенні всіх етапів Всеукраїнських учнівських олімпіад, конкурсів і турнірів.

1.6. Для організації та проведення олімпіад, конкурсів і турнірів створюються організаційні комітети, а для перевірки виконання завдань — журі. До проведення Всеукраїнських конкурсів-захистів залучається Координаційна науково-методична рада Малої академії наук та представники наукових товариств учнів.

1.7. Для складання завдань олімпіад, конкурсів, турнірів оргкомітети створюють комісії, до яких входять фахівці відповідної галузі у складі не більше п'яти осіб. Члени комісії несуть персональну відповідальність за науковий рівень змісту завдань та їх секретність до моменту оприлюднення. Надання підготовлених завдань будь-якій особі, яка не є членом комісії, категорично забороняється.

1.8. Для консультацій щодо розв'язання спірних питань в роботі журі (правильність перевірки та об'єктивність оцінювання робіт і визначення переможців олімпіад, конкурсів і турнірів) призначаються експерти-консультанти.

1.9. Переможців Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових і спеціальних дисциплін, конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт та конкурсів фахової майстерності визначають в особистій першості. Переможців Всеукраїнських турнірів визначають за результатами командної першості, а за умови, що всі змагання відповідного етапу турніру проходили в особистій першості — переможці турніру визначаються в особистій першості.

1.10. В олімпіадах, конкурсах і турнірах за згоди Міністерства освіти України у відповідності до чинного законодавства можуть брати участь учні середніх закладів освіти зарубіжних країн.

1.11. Всеукраїнські учнівські олімпіади всіх етапів, конкурси і турніри є очною формою змагань.

1.12. Учасники олімпіад, конкурсів, турнірів, за їх бажанням, отримують завдання і дають на них відповідь державною або іншою (національних меншин) мовою.

1.13. Вчителі середніх закладів освіти, викладачі та майстри виробничого навчання професійно-технічних закладів освіти, викладачі та наукові працівники вищих закладів освіти, наукових установ, працівники органів освіти, методичних та інших установ і організацій, які брали активну участь у підготовці учнів до змагань та проведенні цих заходів, можуть бути відзначені відомчими та іншими державними нагородами.

2. Проведення олімпіад, конкурсів і турнірів

2.1. Олімпіади з базових дисциплін проводяться в чотири етапи:

- I етап — шкільні (училищні),
- II етап — районні (міські),
- III етап — обласні (в Автономній Республіці Крим — республіканські, у містах Києві та Севастополі — міські),
- IV етап — на державному рівні.

Проведення олімпіад I, II, III етапів, відповідно, з різних предметів одночасно забороняється. На всіх етапах завдання готуються окремо для кожного класу (курсу).

Конкурси фахової майстерності та олімпіади зі спеціальних дисциплін проводяться у три етапи: I етап — училищні (районні (міські) — не проводяться), II етап — обласні (в Автономній Республіці Крим — республіканські, у Києві та Севастополі — міські) та III етап — на державному рівні.

Конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт проводяться в три етапи: I етап — районні (міські), II етап — обласні (в Автономній Республіці Крим — республіканські, у Києві та Севастополі — міські) та III етап — на державному рівні.

Турніри проводяться в два етапи: I етап — між командами середніх та професійно-технічних закладів освіти та II етап — фінальний — на державному рівні. МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ Автономної Республіки Крим, управління освіти обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій у відповідності до чинного Положення розробляють Положення про проведення I, II, III етапів олімпіад з базових дисциплін, I, II етапів конкурсів, олімпіад зі спеціальних дисциплін та I етапу турнірів.

2.2. I етап: шкільні (училищні) олімпіади — з базових та училищні — зі спеціальних дисциплін, конкурси фахової майстерності, міжшкільний (міжучилищний) етап турнірів.

2.2.1. I етап олімпіад з базових дисциплін проводиться у жовтні, конкурсів фахової майстерності та олімпіад зі спеціальних дисциплін — у березні, турнірів — у вересні-листопаді поточного року.

2.2.2. Персональний склад оргкомітетів та журі, експерти-консультанти I етапу олімпіад, конкурсів і турнірів, а також рішення відповідних оргкомітетів затверджуються наказами керівника закладу освіти.

2.2.3. Завдання для учасників олімпіад і конкурсів готують комісії, склад яких затверджується наказом керівника закладу освіти.

Турніри проводяться за завданнями оргкомітетів, які надсилаються до середніх та професійно-технічних закладів освіти до 15 серпня поточного року.

2.2.4. Звіти про проведення олімпіад з базових дисциплін та заявки на участь команд у наступному етапі оргкомітети I етапу надсилають до районних (міських) оргкомітетів до 1 листопада поточного року.

Звіти про проведення олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурси фахової майстерності та заявки на участь команд у наступному етапі оргкомітети I етапу надсилають оргкомітетам обласних (в Автономній Республіці Крим — республіканським, в містах Києві та Севастополі — міським) олімпіад і конкурсів до 1 квітня наступного року.

Оргкомітети фінальних етапів турнірів розглядають заявки учасників і результати їх виступів у I етапі та надсилають учасникам запрошення для участі у фінальному етапі турнірів.

2.3. II етап: районні (міські) олімпіади з базових дисциплін; I етап: районні (міські) конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт.

2.3.1. II етап олімпіад з базових дисциплін та I етап конкурсів-захистів проводяться щороку у листопаді-грудні за завданнями обласних (в Автономній Республіці Крим — республіканського, у містах Києві та Севастополі — відповідно міжрегіонального та міського) інститутів удосконалення вчителів (післядипломної освіти), територіальних відділень Малої академії наук, розробленими спільно з журі. Кількість турів олімпіад, їхня тривалість та форми проведення визначаються Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управліннями освіти

обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій разом з оргкомітетами та журі відповідних олімпіад. Для складання завдань олімпіад створюються комісії, які затверджуються Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управліннями освіти обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

2.3.2. Персональний склад оргкомітетів і журі, в тому числі голови і його заступників, секретаря, експертів-консультантів олімпіад і конкурсів, а також рішення відповідних оргкомітетів затверджуються наказами відділу освіти районної (міської) державної адміністрації.

2.3.3. Звіти про проведення II етапу олімпіад з базових дисциплін та заявки на участь у III етапі оргкомітети цих олімпіад надсилають відповідним обласним (в Автономній Республіці Крим — республіканському, в містах Києві та Севастополі — міським) оргкомітетам до 30 грудня поточного року, а про проведення I етапу конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт — до 10 січня наступного року.

2.4. III етап: обласні олімпіади з базових дисциплін; II етап: обласні олімпіади із спеціальних дисциплін, конкурси фахової майстерності, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт (в Автономній Республіці Крим — республіканські, у Києві та Севастополі — міські).

2.4.1. Персональний склад оргкомітетів і журі, в тому числі голови і його заступників, секретаря, експертів-консультантів III етапу олімпіад з базових дисциплін, II етапу олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності, конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт, а також рішення відповідних оргкомітетів затверджуються наказами Міністерства освіти Автономної Республіки Крим, управлінь освіти обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

2.4.2. III етап олімпіад з базових дисциплін, II етап конкурсів-захистів проводяться у січні-лютому, II етап олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності — у квітні за графіками, які встановлює щорічно МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ України.

2.4.3. Умови проведення олімпіад із базових і спеціальних дисциплін і конкурсів фахової майстерності визначаються і затверджуються Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управліннями освіти обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. В умовах

визначається кількісний склад, пропорційність представленості навчально-виховних закладів в олімпіадах і конкурсах, місце та інші питання їх проведення з урахуванням місцевих можливостей. Кожна олімпіада проводиться в межах одного міста (містечка, селища).

2.4.4. Олімпіади з базових та спеціальних дисциплін, конкурси фахової майстерності та конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт проводяться за завданнями або рекомендаціями Міністерства освіти України та, у разі необхідності, за безпосередньої участі його представника, який стежить за дотриманням вимог даного Положення. Олімпіади з математики, фізики, хімії, інформатики і обчислювальної техніки проводяться не менше ніж у два тури. Кількість турів інших змагань, їх тривалість та форми проведення визначає МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ України разом з оргкомітетами та журі відповідних олімпіад. Якщо Міністерством освіти України надано тільки рекомендації щодо підготовки олімпіадних завдань, то для їх складання створюються комісії, які затверджуються Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управліннями освіти обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

2.4.5. Звіти про проведення III етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін (додаток 1), заявки на участь команд у IV етапі олімпіад з базових дисциплін (додаток 2) оргкомітети надсилають до Інституту змісту і методів навчання Міністерства освіти України та оргкомітетам Всеукраїнських олімпіад (за місцем проведення) до 5 березня поточного року. Заявки на участь команд у III етапі конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт — Управлінню гуманітарної освіти та виховання Міністерства освіти України до 10 березня поточного року. Заявки на участь у III етапі олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності (додаток 3) оргкомітети надсилають до Головного управління професійно-технічної освіти Міністерства освіти України до 1 травня поточного року.

2.4.6. МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ Автономної Республіки Крим, управління освіти обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій проводять відбірково-тренувальні збори переможців III етапу олімпіад з базових дисциплін та II етапу олімпіад зі спеціальних дисциплін і конкурсів — для формування, відповідно, складу команд на IV етап олімпіад з базових дисциплін, III етап олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та

конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт, самостійно визначаючи кількісний склад учасників, тривалість та порядок проведення зборів. Персональний склад учасників зборів визначається за результатами, досягнутими (балами, набраними) на відповідних змаганнях. Остаточний склад команд, що братимуть участь у наступному етапі змагань, формується з урахуванням результатів проведення відбірково-тренувальних зборів.

2.5. IV етап — Державні олімпіади з базових дисциплін; III етап — Державні олімпіади зі спеціальних дисциплін, конкурси фахової майстерності, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт; фінальний етап турнірів.

2.5.1. Персональні склади оргкомітетів, журі та експерт-консультанти олімпіад, конкурсів і турнірів, а також рішення відповідних оргкомітетів затверджуються наказами Міністерства освіти України.

2.5.2. Олімпіади з базових і спеціальних дисциплін і конкурси фахової майстерності проводяться у два-три тури. Кількість турів (теоретичний, практичний, експериментальний), форми (письмові роботи, співбесіди тощо) та час їх проведення визначає МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ України спільно з оргкомітетами та журі відповідних олімпіад і конкурсів.

2.5.3. Програма роботи кожної секції конкурсу-захисту наукових робіт передбачає три тури:

I — конкурс науково-дослідницьких робіт,

II — захист науково-дослідницьких робіт,

III — виконання контрольних завдань з базових дисциплін.

2.5.4. Фінальні етапи турнірів включають проведення:

- відбіркового конкурсу, на якому у формі наукових диспутів обговорюються результати розв'язання завдань першого етапу турнірів, в яких безпосередню участь беруть учні, студенти, викладачі, вчені;
- чвертьфінальних та напівфінальних конкурсів;
- конкурсу капітанів;
- фіналу, як заходу підбиття підсумків.

Правила та умови проведення Всеукраїнських турнірів щорічно затверджуються Міністерством освіти України.

2.5.5. Заклад освіти, на базі якого проводиться олімпіада, конкурс або турнір, готує приміщення і територію, ділянки на підприємствах, матеріально-технічну базу, технічну і технологічну документацію, створює безпечні умови для виконання олімпіадних і конкурсних завдань, виділяє, за потреби,

для членів журі і оргкомітету спецодяг і захисні засоби. Обладнання (механізми, машини, агрегати), інструменти, реактиви тощо, для проведення олімпіад, турнірів, конкурсів повинні бути однотипними або однакової продуктивності (потужності, вантажопідйомності, швидкості і т.ін.), та по можливості новими і найбільш поширеними, попередньо випробуваними і відрегульованими.

2.5.6. Завдання для проведення олімпіад, конкурсів і турнірів готують комісії, персональний склад яких затверджує МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ України. Олімпіадні завдання, як правило, складаються з авторських задач і вправ (тестів).

За умови, що з відповідної дисципліни (фаху) проводиться Міжнародна олімпіада, конкурс або турнір, програму, за якою готуються завдання останнього етапу відповідної олімпіади, конкурсу, турніру може бути розширено з урахуванням програм Міжнародних змагань.

Для забезпечення проведення експериментального туру олімпіад з фізики, хімії, біології за рішенням оргкомітетів відповідних олімпіад, команди-учасниці привозять до місця проведення олімпіад комплекти приладів та реактивів (з шкільного обладнання, за технічними характеристиками безпечними та обумовленими оргкомітетом), у кількості, яка уможливіє виконання завдань усіма членами команди.

2.5.7. Вимоги до написання і оформлення науково-дослідницьких робіт членів Малої академії наук і наукових товариств учнів додаються до Умов проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт, які щорічно затверджуються Міністерством освіти України.

2.5.8. Конкурси фахової майстерності передбачають виконання їхніми учасниками теоретичного і практичного завдань, зміст яких має відповідати вимогам навчальних програм і єдиного тарифно-кваліфікаційного довідника професій і робіт, за розрядом, класом, категорією не нижче випускних, з яких здійснюється підготовка кваліфікованих робітників у професійних навчально-виховних закладах.

Теоретичні знання учасників конкурсів перевіряються шляхом письмового опитування.

2.6. Практичні та експериментальні завдання для олімпіад, турнірів та конкурсів складаються так, щоб забезпечити рівні можливості виконання їх всіма учасниками і сприяти повному виявленню кожним із них досягнутого рівня знань, вмінь та фахової майстерності.

2.7. При виконанні завдань з математики не дозволяється користуватися довідковими таблицями, калькуляторами, логарифмічною лінійкою та іншими обчислювальними засобами. На практичних турах олімпіад дозволяється користуватися лише обладнанням, програмним забезпеченням та друкованими матеріалами, що надаються оргкомітетом. Завдання олімпіади з основ інформатики та обчислювальної техніки виконуються на IBM — сумісних комп'ютерах.

При виконанні письмових робіт, які підлягають зашифруванню, забороняється використання будь-яких позначок, різних кольорів написання, копіювального чи міліметрового паперу тощо (якщо це не передбачено умовами виконання завдання), які сприяли б дешифруванню роботи. При виконанні практичних завдань на конкурсах фахової майстерності можна користуватися власними інструментами і пристроями.

2.8. За результатами IV етапу олімпіад з базових дисциплін та III етапу конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт та II (фінального) етапу турнірів визначаються кандидати для участі у відповідних Міжнародних олімпіадах, конкурсах і турнірах, якщо такі проводяться. Для підготовки команд школярів України до участі у Міжнародних олімпіадах, конкурсах і турнірах Інститут змісту і методів навчання Міністерства освіти України проводить осінні настановчі, зимові навчально-тренувальні та весняні відбірково-тренувальні збори. До участі в осінніх та зимових зборах запрошуються учні з числа переможців відповідної олімпіади минулого навчального року. Для визначення остаточного складу команд проводяться весняні відбірково-тренувальні збори.

До складу учасників весняних відбірково-тренувальних зборів, незалежно від класу навчання, входять лише переможці IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад поточного навчального року, які змагались серед учнів одинадцятих (випускних) класів (курсів). Кількісний склад учасників відбірково-тренувальних зборів, які є кандидатами на участь у відповідних Міжнародних змаганнях поточного року, не повинен перевищувати подвійної кількості учнів, що входять до складу команди України згідно з правилами відповідної Міжнародної олімпіади, конкурсу або турніру. Понад зазначену кількість до числа учасників відбірково-тренувальних зборів, які є кандидатами на участь у відповідних Міжнародних змаганнях поточного року, включаються переможці відповідних Міжнародних змагань минулого року, якщо вони є учнями середніх закладів освіти.

2.9. Персональний склад членів та керівників команд школярів України для участі в Міжнародних олімпіадах, конкурсах та турнірах затверджується наказом Міністерства освіти України.

3. Учасники олімпіад, конкурсів і турнірів

3.1. Учні мають право брати участь у кількох предметних олімпіадах. До участі в II, III та IV етапах олімпіади допускаються тільки учні, які стали переможцями попереднього етапу відповідної олімпіади. Кількісний склад учасників наступного етапу олімпіади визначає оргкомітет наступного етапу, а персональний склад — оргкомітет попереднього етапу відповідної олімпіади спільно з журі.

3.2. На всіх етапах олімпіад, конкурсів, турнірів учні мають право брати участь в змаганнях за клас (курс), не молодший ніж клас (курс) їх навчання в школі (училищі). Учасники змагань виступають у складі команд, сформованих відповідно до адміністративно-територіального підпорядкування закладів освіти, в яких навчаються учні.

3.3. У I етапі олімпіад з базових і спеціальних дисциплін беруть участь усі учні школи або училища, які бажають, у конкурсах фахової майстерності — всі учні, які бажають і мають відповідний допуск до роботи з механізмами та обладнанням, у I етапі турнірів — команди учнів одного закладу освіти. Будь-які обмеження права участі школярів в I етапі олімпіад з базових дисциплін забороняються. Перелік дисциплін, з яких проводиться олімпіада, та класів (курсів), які беруть участь у змаганнях, визначається відповідним оргкомітетом закладу освіти.

3.4. У II етапі олімпіад з базових дисциплін беруть участь:

3.4.1. Учні середніх закладів освіти, що стали переможцями I етапу олімпіад, відповідно:

- з математики 6–11 класів,
- з української мови і літератури, фізики та географії 7–11 класів,
- з історії, хімії, основ інформатики і обчислювальної техніки, іноземних мов, біології та трудового навчання 8–11 класів,
- з основ правознавства, основ економіки 9–11 класів.

3.4.2. Учні відповідних курсів професійно-технічних закладів освіти, що стали переможцями I етапу відповідних олімпіад.

3.4.3. Учні Українського фізико-математичного ліцею Київського університету імені Тараса Шевченка в олімпіадах, за-

значених в пункті 3.4.1, крім олімпіад з математики, фізики, хімії, основ інформатики і обчислювальної техніки, які проходять у Московському районі м. Києва.

3.5. У III етапі олімпіад з базових дисциплін беруть участь:

3.5.1. Учні середніх закладів освіти, що стали переможцями II етапу олімпіад і включені до складу команди району (міста), відповідно:

- з математики 7–11 класів,
- з української мови і літератури, фізики, географії, хімії, основ інформатики і обчислювальної техніки, біології, історії 8–11 класів,
- з основ правознавства, іноземних мов, трудового навчання, основ економіки 9–11 класів.

3.5.2. Учні відповідних курсів професійно-технічних закладів освіти, що стали переможцями II етапу відповідних олімпіад і включені до складу команди району (міста).

3.5.3. Учні Українського фізико-математичного ліцею Київського університету імені Тараса Шевченка в м. Києві (або області за місцем постійного проживання учнів, якщо олімпіади проходять під час канікул). Учні Українського фізико-математичного ліцею Київського університету імені Тараса Шевченка беруть участь в III етапі олімпіад з математики, фізики, хімії, основ інформатики і обчислювальної техніки в м. Києві у складі окремих команд. Роботи учасників (перевірені журі) передаються до ліцею для визначення кандидатів на участь в IV етапі відповідних олімпіад.

3.5.4. Формування команд, визначення кількісного складу учасників та умови проведення II і III етапів олімпіад і конкурсів з кожної дисципліни або профілю здійснюють, у суворій відповідності з цим Положенням, відділи освіти районних (міських) державних адміністрацій, управління освіти обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, в Автономній Республіці Крим — МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ.

3.6. У IV етапі олімпіад з базових дисциплін беруть участь обласні (від Автономної Республіки Крим — республіканська), Київська та Севастопольська міські команди, сформовані з учнів середніх закладів освіти та I–III курсів професійно-технічних закладів освіти, а також в олімпіадах з математики, фізики, хімії, основ інформатики і обчислювальної техніки — команди учнів Українського фізико-математичного ліцею Київського університету імені Тараса Шевченка.

IV етап олімпіад з базових дисциплін проводиться для учнів відповідно:

- з української мови і літератури, історії, математики, фізики, хімії, біології, географії 8–11 класів,
- з основ правознавства, іноземних мов, основ інформатики і обчислювальної техніки, основ економіки 9–11 класів,
- трудового навчання 9 та 11 класів.

Кількісний склад кожної команди визначається відповідно до її рейтингу. До складу команд включають учнів, які за станом здоров'я можуть бути допущені до участі у змаганнях та брали участь у попередньому III етапі олімпіад і стали переможцями.

3.7. У III етапі олімпіад зі спеціальних дисциплін і конкурсів фахової майстерності беруть участь переможці II етапу цих олімпіад і конкурсів із числа учнів випускних курсів професійно-технічних закладів освіти.

3.8. Кількісний склад учасників III етапу олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт і фінального етапу турнірів та їхнє представництво у командах від Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя визначаються відповідними умовами їх проведення, які затверджуються Міністерством освіти України.

3.9. У IV етапі олімпіад з базових дисциплін можуть брати участь за погодженням з Міністерством освіти України переможці заочних телевізійних та інших олімпіад (державного масштабу), конкурсів науково-методичних та фахових журналів, а також команди інших держав. Переможці зазначених олімпіад та конкурсів включаються понад рейтингову кількість, визначену згідно з пунктом 8.9 даного Положення, до складу команд областей, Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя або Українського фізико-математичного ліцею відповідно до місця знаходження закладу освіти, в якому вони навчаються.

3.10. Будь-які винятки щодо участі школярів у Всеукраїнських учнівських олімпіадах з базових і спеціальних дисциплін, турнірах, конкурсах-захистах науково-дослідницьких робіт та конкурсах фахової майстерності, не передбачені даним Положенням, є неприпустимими.

3.11. До місця проведення олімпіад, конкурсів і турнірів учні прибувають організовано у супроводі керівника команди, маючи при собі паспорт або свідоцтво про народження, учнівський квиток, медичну довідку про відсутність інфекційних

хвороб та контакту з інфекційними хворими, посвідчення про допуск до роботи на відповідних машинах та обладнанні.

3.12. Керівник команди, як правило, призначається з числа вчителів, майстрів виробничого навчання, викладачів закладів освіти, які брали активну участь у підготовці учнів до олімпіад, конкурсів і турнірів, в їх проведенні і не є членами журі або оргкомітету відповідного етапу змагань.

3.13. Команда чисельністю не менше 6 чоловік супроводжує двоє дорослих, які є керівниками команди.

3.14. Керівники команди адміністративно відповідають за життя та здоров'я членів команди.

3.15. На олімпіади зі спеціальних дисциплін і конкурси фахової майстерності прибувають представники професійно-технічних закладів освіти, кількість яких визначається із розрахунку — один майстер чи викладач від кожного закладу освіти, що скерував учня на олімпіаду або конкурс. Представник може бути призначений керівником відповідної команди.

3.16. Керівники команд, представники закладів освіти повинні забезпечити своєчасне оформлення належних документів, прибуття учнів на олімпіаду, конкурс або турнір і повернення їх до закладів освіти, належну морально-психологічну підтримку і допомогу.

3.17. Керівники команд після прибуття на олімпіаду, конкурс або турнір подають до оргкомітету копії звіту та заявки на право участі команди у них, творчі роботи учнів для участі в огляді-конкурсі, якщо такий передбачено програмою олімпіади або конкурсу. До заявки на олімпіаду з основ інформатики і обчислювальної техніки включаються відомості про комп'ютерну мову програмування для кожного учня.

3.18. За відсутності звіту та заявки, неправильного їх оформлення або порушення строку їх подання, питання про участь команди в олімпіаді, конкурсі або турнірі вирішується оргкомітетом.

3.19. Категорично забороняється втручання батьків учасників та інших сторонніх осіб в перебіг змагань, проживання та харчування разом з учасниками змагань, участь у перевірці робіт та розгляді апеляцій.

3.20. Учасники олімпіад, конкурсів і турнірів до початку змагань мають бути ознайомлені з порядком і умовами їх проведення, обладнанням, інструментами, матеріалами, характером і обсягом виконуваних робіт, видами і формами морально-го і матеріального заохочення тощо.

3.21. Учасники олімпіад, конкурсів і турнірів повинні суворо дотримуватись вимог їх проведення, норм і правил техніки безпеки, виконувати рішення оргкомітету і журі, виявляти бережливість у використанні обладнання, приладів, інструментів тощо. У разі порушення цих вимог спільним рішенням оргкомітету та журі вони можуть бути усунуті від змагань та дискваліфіковані.

3.22. Учасники олімпіад, конкурсів і турнірів всіх етапів мають право ознайомитись з відповідями (розв'язками) завдань, запропонованими журі, та з попередніми результатами (до підбиття остаточних підсумків) оцінки робіт учасників. У разі виникнення суперечливих питань учасники мають право після завершення всіх турів відповідного етапу змагань подавати до журі апеляції з приводу правильності та об'єктивності оцінки виконаних ними завдань і одержати відповідь в усній формі. Питання про допуск до розгляду суті апеляції членами журі вирішується спільно представником оргкомітету, відповідальним за дотримання вимог чинного Положення, та експертом-консультантом; дозволу одного з них достатньо для розгляду апеляції.

3.23. Порядок і особливості проведення конкурсів-захистів Малої Академії наук та склад їх учасників визначаються Умовами проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт, учнів-членів Малої академії наук України, які щорічно затверджуються Міністерством освіти України.

4. Нагородження учасників олімпіад, конкурсів і турнірів

4.1. Переможцями відповідного етапу вважаються учні, нагороджені дипломами I, II та III ступенів.

4.2. Прізвища та імена переможців і учасників змагань записуються в дипломах у називному відмінку.

4.3. Переможці I і II етапів олімпіад, конкурсів і I етапу турнірів визначаються відповідними оргкомітетами на основі рекомендацій журі.

4.4. Переможці III етапу олімпіад з базових дисциплін, II етапу олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт нагороджуються дипломами I, II, III ступенів окремо за класами (курсами) або за відповідними спеціалізаціями у кількості, яка не перевищує 30 % числа учасників змагань відповідного класу (курсу) з орієнтовним розподілом кількості дипломів у співвідношенні 1:2:3, але переможцем не може бути учасник,

який за сумарним результатом виступів на всіх обов'язкових турах відповідного етапу олімпіади набрав менше ніж третину від максимально можливої сумарної (за всіма обов'язковими турами) кількості балів. Решті учасників вручаються дипломи учасника.

Результати проведення III етапу олімпіад з базових дисциплін, II етапу олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт затверджуються відповідними наказами Міністерства освіти Автономної Республіки Крим, управлінь освіти обласних, у містах Києві та Севастополі — міських державних адміністрацій. Кращі роботи учасників олімпіад і конкурсів можуть бути відзначені спеціальними дипломами або призами.

4.5. Окремо, згідно з зазначеними в пункті 4.4 вимогами, Головним управлінням освіти Київської міської державної адміністрації нагороджуються члени команд Українського фізико-математичного ліцею Київського університету імені Тараса Шевченка, що стали переможцями III етапу олімпіад з математики, фізики, хімії, основ інформатики і обчислювальної техніки в м. Києві. При визначенні кількості переможців III етапу зазначених олімпіад у м. Києві (згідно з пунктом 4.4) кількість переможців від Українського фізико-математичного ліцею Київського університету імені Тараса Шевченка не враховується.

4.6. Переможці IV етапу олімпіад з базових дисциплін, III етапу олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт і фінального етапу турнірів нагороджуються дипломами I, II, III ступенів окремо за класами (курсами) або за профілями у кількості, що не перевищує 50 % загальної кількості учасників змагань відповідного класу (курсу), з орієнтовним розподілом їх у співвідношенні 1:2:3, але переможцем не може бути учасник, який за сумарним результатом виступів на всіх обов'язкових турах відповідного етапу олімпіади набрав менше ніж третину від максимально можливої сумарної (за всіма обов'язковими турами) кількості балів. Решта учасників нагороджується дипломами учасника.

Кількість переможців IV етапу олімпіад з базових дисциплін, III етапу олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт і фінального етапу турнірів, нагороджених дипломами I ступеня, не повинна перевищувати однієї шостої, а нагороджених дипломами II ступеня — однієї третини від

кількості переможців відповідних змагань окремо за класами (курсами) або за профілями.

4.7. Дипломи переможців та учасників IV етапу олімпіад з базових дисциплін, III етапу олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт і фінального етапу турнірів підписуються головами оргкомітетів та журі і завіряються, відповідно до місця проведення змагань, гербовою печаткою Міністерства освіти Автономної Республіки Крим, управлінь освіти обласних, в містах Києві та Севастополі міських державних адміністрацій. У разі втрати диплом не поновлюється і дублікат не видається.

4.8. Результати проведення IV етапу олімпіад з базових дисциплін, III етапу олімпіад із спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт і фінального етапу турнірів затверджуються наказами Міністерства освіти України.

4.9. Зазначені в пункті 4.6 дипломи є основними документами, що підтверджують перемогу (участь) у відповідних змаганнях і дають право на пільги при вступі до вищих закладів освіти України, якщо це передбачено чинними Правилами вступу до вищих закладів освіти України.

4.10. Учасники весняних відбірково-тренувальних зборів з підготовки до Міжнародних олімпіад, конкурсів та турнірів звільняються від випускних (перевідних) екзаменів.

4.11. Учасники олімпіад, конкурсів і турнірів можуть бути нагороджені спеціальними призами відповідних оргкомітетів, журі, благодійних фондів, спонсорів тощо.

4.12. Багаторазові переможці олімпіад, конкурсів, турнірів можуть бути нагороджені спеціальними стипендіями установ та закладів, громадських благодійних та інших організацій і фондів.

5. Оргкомітети олімпіад, конкурсів, турнірів

5.1. Оргкомітет створюється із числа керівників установ та організацій, що проводять олімпіади, конкурси і турніри, працівників методичних установ, представників місцевих органів державної влади, громадських організацій, товариств, благодійних фондів тощо.

При проведенні конкурсів, пов'язаних з роботою на об'єктах, що підлягають нагляду спеціальних організацій і відомств, до складу оргкомітетів включаються представники цих організацій і відомств.

5.2. Очолює оргкомітет голова, який має заступників і секретаря. Голова оргкомітету здійснює розподіл доручень між його членами та керує роботою з організації проведення відповідної олімпіади, конкурсу або турніру.

5.3. При проведенні IV етапу олімпіад з базових дисциплін, III етапу олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності і конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт та фінального етапу турнірів до складу оргкомітету входить представник Інституту змісту і методів навчання або Міністерства освіти України, на якого покладається відповідальність за координування та узгодження дій оргкомітету і відповідного журі під час підготовки та проведення заходів, а також — за дотриманням вимог чинного Положення.

5.4. IV етап олімпіад з базових дисциплін проводиться в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі за графіком, складеним на 5 років і затвердженим Колегією або наказом Міністерства освіти України. Головами оргкомітетів призначаються, відповідно, Міністр освіти Автономної Республіки Крим, начальники управлінь освіти обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

За погодженням з державними адміністраціями, головами оргкомітетів можуть призначатись заступники голів цих державних адміністрацій, а начальники управлінь освіти — їх заступниками. Одним із заступників голови оргкомітету призначається директор відповідного інституту післядипломної освіти (підвищення кваліфікації вчителів).

5.5. Оргкомітети:

5.5.1. Проводять організаційну роботу з підготовки і проведення олімпіад, турнірів та конкурсів.

5.5.2. Визначають і забезпечують порядок проведення олімпіад, турнірів та конкурсів.

5.5.3. Розподіляють робочі місця між учасниками конкурсів фахової майстерності відповідно до результатів жеребкування.

5.5.4. Розробляють і затверджують Правила проведення турнірів і Умови проведення олімпіад зі спеціальних дисциплін та конкурсів фахової майстерності.

5.5.5. Створюють мандатну комісію, яка проводить реєстрацію учасників олімпіад, конкурсів і турнірів, перевіряє відповідність складів команд до зазначеного в поданих заявках, наявність і правильність оформлення документів, приймає рішення про допуск учнів до участі у конкурсі фахової майстерності, визначає жеребкуванням стартові номери його учасників.

5.5.6. Створюють робочі групи для проведення олімпіад зі спеціальних дисциплін і конкурсів фахової майстерності.

5.5.7. Готують документацію для проведення олімпіад, конкурсів і турнірів (програми, посвідчення учасників, бланки протоколів, звіти тощо).

5.5.8. Формують склад учасників олімпіад, конкурсів і турнірів із числа переможців попереднього етапу за результатами їх виступів на змаганнях або за результатами відбірково-тренувальних зборів.

5.5.9. За поданням журі, суворо дотримуючись чинного Положення, приймають рішення щодо визначення переможців змагань та нагородження переможців і учасників олімпіад, конкурсів і турнірів, визначають персональний склад учасників відбірково-тренувальних зборів та остаточний склад команд для участі у наступному етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад, конкурсів і турнірів, готують документацію про результати виступу команд, їх представництво на наступний етап.

5.5.10. Складають звіти про проведення олімпіад, турнірів та конкурсів. Рішення за підсумками проведення олімпіад, конкурсів, турнірів підписується головами оргкомітету, журі та секретарем і завіряється, відповідно до місця проведення змагань, печаткою органу управління освітою, на який покладено відповідальність за їх проведення.

У Рішенні обов'язково вказується:

- прізвище та ім'я (в називному відмінку) переможців і учасників змагань, назва закладу освіти та клас (курс) навчання;
- прізвище, ім'я кандидатів до складу команди для участі в наступному етапі змагань (у тому числі — до збірної команди України на відповідні Міжнародні олімпіади, конкурси, турніри, якщо такі проводяться);
- короткий аналіз та висновки щодо результатів та рівня проведення олімпіади, конкурсу, турніру.

5.5.11. При порушенні учасниками олімпіад, конкурсів і турнірів даного Положення позбавляють їх права участі в них.

5.5.12. Сприяють висвітленню результатів олімпіад, конкурсів і турнірів у засобах масової інформації та у періодичній пресі.

5.6. Секретар оргкомітету олімпіади, конкурсу або турніру забезпечує ведення належної документації.

5.6.1. Документація фінальних етапів олімпіад, конкурсів, турнірів та роботи учасників зберігається протягом року в Інституті змісту і методів навчання Міністерства освіти України.

6. Журі олімпіад, конкурсів, турнірів

6.1. Журі формується з фахівців відповідного профілю з числа наукових працівників академічних установ та вищих закладів освіти, викладачів, учителів, методистів тощо. Його очолює голова, який має одного або кількох заступників; решта — члени журі, доручення між якими розподіляє голова або його заступник.

6.1.1. Кількість членів журі не повинна перевищувати третини від кількості школярів, які беруть участь у відповідній олімпіаді, конкурсі, турнірі.

6.1.2. До складу журі IV етапу олімпіад з базових дисциплін, III етапу олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів та фінальних етапів турнірів не можуть входити особи, діти та інші, родичі або учні яких беруть участь у відповідних змаганнях.

6.1.3. До складу журі IV етапу олімпіад з базових дисциплін, III етапу олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів та фінальних етапів турнірів не може входити більше ніж 15 % загального числа членів журі відповідних змагань, працівників однієї установи або закладу освіти.

6.2. Голова журі:

6.2.1. Бере участь у формуванні складу журі.

6.2.2. Несе відповідальність за об'єктивність перевірки та оцінювання робіт учасників олімпіади, конкурсу або турніру.

6.2.3. Очолює комісію зі складання завдань для олімпіад, конкурсів або турнірів.

6.3. Журі олімпіад, конкурсів і турнірів:

6.3.1. Перевіряє і оцінює рівень якості учнівських робіт.

6.3.2. Після змагань проводить консультації для учасників олімпіад, турнірів, конкурсів і керівників команд щодо розв'язування запропонованих завдань, розглядає апеляції.

6.3.3. Аналізує рівень підготовки учасників олімпіад, турнірів та конкурсів, готує подання оргкомітету про нагородження переможців, складає відповідний звіт.

6.3.4. Рекомендує кандидатів до складу команд для участі у наступному етапі олімпіад, конкурсів і турнірів.

6.3.5. Рекомендує персональний склад учасників відбірково-тренувальних зборів команд України з підготовки до відповідних Міжнародних олімпіад, конкурсів, турнірів.

7. Робочі групи олімпіад зі спеціальних дисциплін і конкурсів фахової майстерності

7.1. Робочі групи створюються із числа інженерно-педагогічних працівників професійно-технічних закладів освіти,

працівників підприємств і організацій, на базі яких проводиться олімпіада або конкурс.

7.2. Кількість робочих груп та їхній склад визначаються залежно від конкретних умов проведення олімпіади або конкурсу. Очолює робочу групу керівник.

7.3. Керівником робочої групи призначається, як правило, старший майстер професійно-технічного закладу освіти, в обов'язки якого входить організація проведення інструктажу учасників олімпіади або конкурсу з техніки безпеки з оформленням відповідного протоколу.

7.4. Робочі групи:

7.4.1. Забезпечують справність обладнання, машин, механізмів, агрегатів, режим їх експлуатації, перевіряють наявність на робочих місцях учасників потрібних інструментів, приладів, матеріалів, що використовуються в процесі проведення олімпіади або конкурсу.

7.4.2. Стежать за дотриманням учасниками конкурсів правил техніки безпеки.

7.4.3. Беруть участь, за потреби, в технологічному процесі, контролюють процес виконання учасниками олімпіад або конкурсу робіт, готують необхідні матеріали на розгляд журі.

8. Порядок визначення кількісного складу команд

8.1. Кількісний склад команд, що беруть участь у II, III етапах олімпіад з базових і спеціальних дисциплін, турнірах та конкурсах фахової майстерності, визначається відповідними оргкомітетами.

8.2. Кількісний склад команд на IV етапі олімпіад з базових дисциплін визначається відповідно до рейтингу команд.

8.3. На IV етапі олімпіад з базових дисциплін команді-учасниці надається право включення до її складу, понад належну за рейтингом кількість, одного додаткового учасника за кожний диплом I ступеня, отриманий членом цієї команди на IV етапі відповідної олімпіади минулого року.

8.4. Дія пункту 8.3 не поширюється на команди, які мали переможців, нагороджених дипломом першого ступеня в позаминулому році, навіть якщо минулого року відповідні олімпіади не проводились.

8.5. Рейтинг команд на Всеукраїнських учнівських олімпіадах з базових дисциплін визначається за результатами їх виступів протягом двох останніх років.

8.6. За кожний диплом, отриманий членом команди, нараховується така кількість балів:

Диплом I ступеня — 5 балів;

Диплом II ступеня — 3 бали;

Диплом III ступеня — 1 бал.

8.7. Щорічний рейтинг команди R_1 визначається як частка від ділення загальної кількості балів (ЗКБ), набраних усіма переможцями, які є членами даної команди, до загальної кількості членів команди (N^0), які фактично брали участь у змаганнях, тобто:

$$R_1 = \frac{\text{ЗКБ}}{n}.$$

У випадку включення відповідно до пункту 3.9 даного Положення, з дозволу Міністерства освіти України, додаткових членів до складу команди, їхні результати враховуються при обчисленні рейтингу команди, за винятком випадків, коли керівником відповідної команди до початку змагань було подано представнику Міністерства освіти України або Інституту змісту і методів навчання, відповідальному за дотримання вимог даного Положення, письмову заяву з проханням про неврахування результатів виступу членів команди, включених до її складу відповідно до пункту 3.9 чинного Положення.

8.8. Загальний рейтинг команди $R_{\text{заг}}$ визначається як сума рейтингів за останні два роки, тобто:

$$R_{\text{заг}} = R_2 + R_1.$$

За рейтингом складається список команд, починаючи з команди, яка має найвищий рейтинг.

8.9. На наступний рік формування команд IV етапу олімпіад з базових дисциплін, з урахуванням кількості класів, що беруть в них участь, здійснюється таким чином:

8.9.1. З української мови та літератури, історії, математики, фізики, хімії, біології, географії (беруть участь учні 8–11 класів), без урахування додаткових членів команди з числа переможців, які попереднього року одержали диплом I ступеня, команда, яка розташована на 1 місці у списку, формує свій склад у кількості не більше 11 осіб;

команди, які посіли відповідно:

II-III місця — із 9 осіб;

IV-VI місця — із 8 осіб;

VII-X місця — із 7 осіб;

XI-XV місця — із 6 осіб.

Решта команд формується у складі не більше 4 учнів.

8.9.2. З іноземних мов (англійська, німецька, французька, іспанська), основ правознавства, основ інформатики і обчислювальної техніки, основ економіки (беруть участь учні 9 — 11 класів), без урахування додаткових членів команди за рахунок переможців, які попереднього року одержали диплом I ступеня, команда, яка розташована на 1 місці у списку, формує свій склад у кількості не більше 9 осіб;

команди, які посіли відповідно:

II-III місця — із 7 осіб;

IV-VI місця — із 6 осіб;

VII-X місця — із 5 осіб;

XI-XV місця — із 4 осіб.

Решта команд формуються у складі не більше 3 учнів.

8.9.3. З трудового навчання (беруть участь учні 9 та 11 класів), без урахування додаткових членів команди з числа переможців, які попереднього року одержали диплом I ступеня, команда, яка розташована на 1 місці у списку, формує свій склад у кількості не більше 6-ти осіб;

команди, які посіли відповідно:

II-IV місця — із 5 осіб;

V-IX місця — із 4 осіб;

X-XV місця — із 3 осіб.

Решта команд формуються у складі не більше 2 учнів.

За однакового рейтингу команди у списку розташовуються в алфавітному порядку, а кількісний склад цих команд визначається як округлене до цілого числа середнє арифметичне між представництвом, що відповідає їх фактичному місцю у списку команд.

8.9.4. Якщо певна олімпіада не проводилась протягом двох останніх років, то склад всіх команд, що братимуть участь в цьогорічній, формується у кількості, що відповідає кількісному складу команди, яка розташована на XI місці в рейтинговому списку, складеному для відповідної олімпіади. Якщо олімпіада проводилась в один з двох попередніх років, то рейтинг команд визначається за результатами виступу учнів цього року.

8.9.5. До складу команд, що посіли I-VI місце (на олімпіаді з трудового навчання I-IV місце), обов'язково включається по 2 учні, а решти — по одному учню із класу (курсу).

9. Фінансування олімпіад, конкурсів і турнірів

9.1. Проведення олімпіад, конкурсів і турнірів фінансується за рахунок місцевих бюджетів органів державного управління освітою та Міністерства освіти України.

9.2. Витрати на проїзд (в обидва кінці), харчування в дорозі, відрядження супровідників, проведення навчально-тренувальних зборів кандидатів до складу команд на наступний етап олімпіад, конкурсів і турнірів несуть органи або заклади освіти, які направляють команду або окремих учасників на олімпіаду, конкурс або турнір, а на проживання, харчування, культурне обслуговування учасників олімпіад, конкурсів і турнірів, оплату роботи членів журі і оргкомітету, експертів-консультантів, заохочення учасників — органи освіти і заклади, на які покладається їх проведення.

9.3. Харчування учасників I-III етапів олімпіад з базових дисциплін, I-II етапів олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт проводиться за нормами, передбаченими для вихованців шкіл-інтернатів, IV етапу олімпіад з базових дисциплін, III етапу олімпіад зі спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності, конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт і фінальних етапів турнірів — за нормами для вихованців училищ фізичної культури.

9.4. За працівниками установ та закладів освіти, які залучаються до проведення олімпіад, конкурсів і турнірів, зберігаються норми відшкодування витрат на службові відрядження, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

9.5. До роботи зі складання завдань для олімпіад, конкурсів і турнірів всіх етапів та до участі в роботі оргкомітету і журі можуть залучатися працівники різних закладів, установ та організацій на договірних підставах з оплатою праці відповідно до чинного законодавства.

Звіт про проведення III етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін у _____/_____ навчальному році

3 _____ (назва олімпіади) (Автономної Республіки Крим, області, міста)

1. Відомості про учасників олімпіад:

Кількість закладів освіти, учні яких брали участь у I етапі		Класи	Кількість учасників олімпіади за етапами									Кількість переможців III етапу за ступе- нями дипломів					
			I			II			III								
			Міських (селищних)	Сільських	Спеціалізо- ваних	Міських (селищних)	Сільських	Спеціалізо- ваних	Міських (селищних)	Сільських	Спеціалізо- ваних	I	II	III			
Міських (селищних)	сільських	Спеціалізова- них.	7														
			8														
			9														
			10														
			11														
			Разом														

2. Коротко подаються відомості про організацію і проведення олімпіад, виконання учасниками завдань, участь учителів і працівників закладів освіти, вносяться пропозиції щодо поліпшення роботи олімпіади.

Начальник управління освіти
Голова оргкомітету олімпіади
Голова журі олімпіади

М.П. «___» _____ року

* Заклади освіти для розвитку здібностей обдарованих і талановитих дітей.

Заявка

на участь команди _____
(Автономної Республіки Крим, області, міста)
у IV етапі Всеукраїнської олімпіади з _____ у _____ році

За рішенням оргкомітету і журі III етапу Всеукраїнської олімпіади на IV етап Всеукраїнської олімпіади направляються такі учні-переможці III етапу олімпіади:

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Дата народження (прописом)	Назва навчального закладу	Клас		Місце на III етапі	Прізвище, ім'я, по батькові працівника, який підготував учня	Додаткова інформація (комп'ютерна мова)
				навчання	завдання			

Керівником команди призначено _____
(прізвище, ім'я та по батькові; посада)

Начальник управління освіти

М.П. Голова оргкомітету олімпіади

Голова журі олімпіади

_____ року

Заявка на участь учнів професійно-технічних закладів освіти

(Автономної Республіка Крим, області, міста)

у III етапі Всеукраїнської олімпіади зі спеціальної дисципліни _____, конкурсу фахової майстерності за професією _____ у _____ році.

За рішенням оргкомітету II етапу олімпіади з _____, конкурсу фахової майстерності на III етап Всеукраїнської олімпіади, конкурсу направляються:

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові учня	Число, місяць (прописом) рік народження	Назва професійно-технічного закладу освіти	Курс навчання	Місце, зайняте на II етапі конкурсу (олімпіади)	Прізвище, ім'я, по батькові майстра виробничого навчання, який підготував учня	Прізвище, ім'я, по батькові майстра виробничого навчання, який супроводжує учня

Начальник управління освіти
М.П. Голова оргкомітету олімпіади
Голова журі олімпіади

« ___ » _____ року.

Затверджено

**Положення про похвальний лист
«За високі досягнення у навчанні»
та похвальну грамоту
«За особливі досягнення у вивченні
окремих предметів»**

1. Похвальним листом «За високі досягнення у навчанні» нагороджуються учні 5—8-х та 10-х класів навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які мають високі досягнення (10—12 балів) у вивченні всіх предметів за відповідний навчальний рік.

2. Похвальною грамотою «За особливі досягнення у вивченні окремих предметів» нагороджуються випускники навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які досягли особливих успіхів у вивченні одного чи декількох предметів (на рівні 12 балів). Такою нагородою відзначаються, насамперед, переможці міжнародних, всеукраїнських, обласних олімпіад, конкурсів, змагань.

3. За умов дотримання п.1 і 2 Положення похвальними листами і похвальними грамотами можуть нагороджуватися учні, які навчаються за індивідуальною формою.

4. Рішення про нагородження учнів приймається на спільному засіданні педагогічної ради та ради навчального закладу і затверджується наказом директора навчального закладу.

5. Підвищення результатів річного оцінювання шляхом переатестації не дає підстав для нагородження учнів похвальним листом чи похвальною грамотою.

6. Дія цього Положення поширюється на всі типи навчальних закладів системи загальної середньої освіти незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

7. Нагородження учнів похвальним листом і похвальною грамотою відбувається в урочистій обстановці із залученням представників громадськості.

Начальник департаменту розвитку дошкільної,
загальної середньої та позашкільної освіти

Романенко
ЗАТВЕРДЖЕНО

НАКАЗ
Міністерства освіти і науки України
13 грудня 2000 року № 584

Положення
про золоту медаль
«За високі досягнення у навчанні»
та срібну медаль
«За досягнення у навчанні»

1. Загальні положення

1.1. Відповідно до ст. 23 Закону України «Про загальну середню освіту» для учнів навчальних закладів системи загальної середньої освіти встановлюються різні види морального стимулювання за високі досягнення у навчанні.

1.2. Нагородження золотою медаллю «За високі досягнення у навчанні» (далі — Золота медаль) та срібною медаллю «За досягнення у навчанні» (далі — Срібна медаль) є видом морального стимулювання випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти (далі — навчальні заклади) усіх типів і форм власності.

1.3. З метою стимулювання випускників навчальних закладів, здійснення контролю щодо об'єктивності оцінювання їх досягнень за підсумками навчання у 10 (11)-х класах рішенням педагогічної ради визначаються претенденти на нагородження Золотою або Срібною медалями.

Випускникам навчальних закладів, нагородженим Золотою або Срібною медалями, на урочистих зборах із залученням представників громадськості вручаються документ про повну загальну середню освіту особливого зразка та відповідна медаль.

Начальник департаменту розвитку дошкільної,
загальної середньої та позашкільної освіти

В. П. Романенко

Про відзначення призерів і учасників Міжнародних учнівських олімпіад та їх учителів

УКАЗ

Президента України

від 5 лютого 2000 р. № 6 169/2000

З метою збереження і розвитку інтелектуального потенціалу України, державної підтримки талановитої учнівської молоді та творчої праці вчителів **постановляю**:

1. Кабінету Міністрів України визначити перелік напрямів і спеціальностей у вищих навчальних закладах України, за яким призери та учасники Міжнародних учнівських олімпіад приймаються на навчання до цих закладів без вступних випробувань.

2. Міністерству освіти і науки України:

- в установленому порядку представляти матеріали щодо вчителів, які підготували призерів Міжнародних учнівських олімпіад, для присвоєння почесного звання «Заслужений вчитель України» та нагородження їх іншими державними нагородами;
- вжити заходів щодо подальшого виявлення обдарованих дітей та створення умов для їх творчого розвитку, самовдосконалення та підвищення інтересу до поглибленого вивчення навчальних дисциплін, прищеплення навичок дослідницької роботи та формування покоління молодих науковців і практиків для різних галузей суспільного життя.

3. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям:

- вжити заходів щодо поліпшення житлових умов, побутового обслуговування учителів, які підготували призерів Міжнародних учнівських олімпіад, відзначення їх грошовими преміями;
- широко висвітлювати та популяризувати у засобах масової інформації участь місцевих школярів у Міжнародних учнівських олімпіадах, активно пропагувати педагогічний досвід їх наставників.

Президент України Л.Кучма

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

№ 7/7-9 від 23.04.97

Затверджено
колегією Міністерства
освіти України
23 квітня 1997 р.
№ 7/7-9

Положення про нагрудний знак «Відмінник освіти України»

1. Знаком «Відмінник освіти України» нагороджуються: вихователі, вчителі, викладачі, практичні психологи, педагогі-організатори, соціальні педагоги, майстри виробничого навчання, спеціалісти, методисти, педагогічні працівники поза-шкільних закладів, наукові, інженерно-технічні працівники, навчально-допоміжний персонал, працівники наукових установ освіти, закладів підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів, спеціалісти з інших держав, які працюють у галузі не менше п'яти років і досягли визначних успіхів

- у вихованні, навчанні, професійній, науковій підготовці учнівської та студентської молоді в умовах відродження і розвитку національної освіти України;
- в організації та удосконаленні навчальної, виховної, науково-методичної та науково-дослідної роботи;
- координації дій педагогічних, виробничих колективів, сім'ї, громадськості з питань виховання і навчання дітей;
- впровадження у практику досягнень науки і передового педагогічного досвіду;
- керівництві закладами та установами освіти, наданні допомоги у їх розвитку, впровадженні нових управлінських новацій;
- підготовці та підвищенні кваліфікації науково-педагогічних кадрів, спеціалістів народного господарства України;
- науковому і методичному забезпеченні закладів освіти, створенні високоякісних підручників і навчальних посібників;
- роботі по конструюванню і виготовленню навчально-наочного приладдя;
- планово-фінансовій, адміністративно-господарській і другій роботі.

2. Клопотання про нагородження знаком «Відмінник освіти України» порушується колективами закладів освіти, Міністерством освіти Автономної Республіки Крим та управліннями освіти обласних, Київської і Севастополької міських державних адміністрацій. Представлення може здійснюватись також за ініціативою державних органів та установ, підприємств (об'єднань) та інших громадських організацій України. При цьому може бути зроблено запит думки колективу. Пропозиції про нагородження знаком «Відмінник освіти України» вносяться щодо осіб, заслуги яких відповідають вимогам даного Положення. З цією метою Міністерству освіти України надсилається подання з зазначенням заслуг даних осіб або особи.

3. Висунення кандидатури для нагородження знаком «Відмінник освіти України» проводиться гласно на зборах колективу, їх Радах, про що робиться запис у поданні.

4. Знаком «Відмінник освіти України» можуть нагороджуватися кращі працівники освіти інших галузей по представленню відповідних міністерств, держкомітетів і відомств, працівники галузей народного господарства органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування України, які надають активну допомогу розвитку освіти.

5. Нагородження знаком «Відмінник освіти України» здійснюється наказом Міністерства освіти України»

6. Нагородження знаком «Відмінник освіти України» проводиться, як правило, один раз на рік: у червні-серпні кожного року за підсумками навчального року та атестації педагогічних працівників. Відзначення пам'ятних дат і ювілеїв може проводитись в інші терміни.

7. Особі, нагородженій знаком «Відмінник освіти України», видається посвідчення та знак установленого зразка. Вручення проводиться в урочистій обстановці на загальних зборах працівників закладів, установ освіти. Вручення доцільно приурочувати до загальнодержавних свят, професійних свят, серпневих педагогічних конференцій, ювілейних дат працівників, підприємств, установ, організацій тощо.

Затверджено
колегією Міністерства
освіти України
23 квітня 1997 р.
№ 7/7-9

Положення про Почесну грамоту Міністерства освіти України

Почесною грамотою Міністерства освіти України можуть нагороджуватися працівники навчальних закладів і установ освіти, аспіранти, докторанти та колективи навчальних закладів, установ і організацій за заслуги в реалізації державної політики в галузі національної освіти, навчанні і вихованні підростаючого покоління, багаторічну сумлінну працю, особистий внесок у підготовку висококваліфікаційних спеціалістів та наукових кадрів, плідну науково-педагогічну діяльність, впровадження сучасних методів навчання і виховання молоді, підвищення кваліфікації та перепідготовки спеціалістів, забезпечення суспільного виробництва висококваліфікованими працівниками, активну громадську діяльність. Почесною грамотою Міністерства освіти України можуть також нагороджуватися працівники освітніх закладів інших галузей народного господарства, освіти, охорони здоров'я, мистецтва і культури. Нагородження Почесною грамотою Міністерства освіти України здійснюється наказом Міністерства освіти України згідно клопотань керівників закладів та установ освіти, других міністерств, держкомітетів та відомств.